

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Έμφυλες ταυτότητες και βιωματικές εμπειρίες νεαρών non-binary
ατόμων στο ελληνικό αστικό περιβάλλον: Μία ποιοτική μελέτη

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Παναγιώτα Παπαδάκη

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Αλεξάνδρα Χαλκιά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Copyright © Παναγιώτα Παπαδάκη, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	5
Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Αποσαφήνιση χρήσιμων όρων.....	8
Εισαγωγή.....	11
1. Χαρτογράφηση της non-binary εμπειρίας: Εξετάζοντας προγενέστερες έρευνες με θέμα το βίωμα των μη δυαδικών ταυτοτήτων φύλου.....	18
1.1 Η συγκρότηση της μη δυαδικής ταυτότητας.....	19
1.2 Trans-κανονιστικότητα και trans ταυτότητα στα μη δυαδικά άτομα.....	24
1.3 Προκλήσεις στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.....	28
2. Μεθοδολογία έρευνας.....	32
2.1 Συλλογή δεδομένων.....	32
2.2 Συμμετέχοντα.....	34
2.3 Ανάλυση δεδομένων.....	35
3. Αποτελέσματα-Συζήτηση.....	37
3.1 Ο έμφυλος εαυτός και η νοηματοδότηση του φύλου.....	38
3.1.1 Η διαμόρφωση της μη δυαδικής ταυτότητας μέσα στον χρόνο.....	38
α. Η σχέση με το αποδιδόμενο φύλο.....	38
β. Αλληλεπίδραση με άλλες ταυτότητες.....	44
γ. Η ενσώματη εμπειρία.....	47
δ. Ανακάλυψη και αποδοχή της μη δυαδικής ταυτότητας.....	51
3.1.2 Η νοηματοδότηση του φύλου.....	53
α. Η απόρριψη του έμφυλου διπόλου.....	53
β. Αποδοχή της ρευστότητας και της μεταβλητότητας του φύλου.....	57
3.2 Υπάρχοντας πέρα από το δίπολο: η έκφραση του μη δυαδικού φύλου.....	58
3.2.1 Η έκφραση του μη δυαδικού μέσω του σώματος και της εμφάνισης.....	58
3.2.3 Η σημασία της γλώσσας.....	64

3.3 Αντιδράσεις και προκλήσεις στο κοινωνικό περιβάλλον.....	66
Συμπεράσματα	77
Βιβλιογραφικές πηγές.....	80
Διαδικτυακές πηγές.....	83
Παράρτημα Ι.....	84
Παράρτημα ΙΙ.....	86
Πίνακας Ι.....	88

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Αλεξάνδρα Χαλκιά, για την πολύτιμη καθοδήγηση, τη γνώση και την ενθάρρυνση που μου προσέφερε καθ' όλο το διάστημα της εκπόνησής της. Επιθυμώ, ακόμα, να ευχαριστήσω από καρδιάς για την εμπιστοσύνη τους όλους τους ανθρώπους που δέχτηκαν να ανοιχτούν και να μοιραστούν μαζί μου τις προσωπικές τους εμπειρίες και βιώματα, χωρίς τους οποίους δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί το παρόν εγχείρημα. Τέλος, ευχαριστώ πολύ την οικογένειά μου και τους κοντινούς μου ανθρώπους για την υποστήριξή τους, την υπομονή και την αγάπη που μου έδειξαν, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία στοχεύει στην ανάδειξη και διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους νεαρά non-binary υποκείμενα που διαβιούν στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, υιοθετώντας μια ταυτότητα η οποία δεν εμπίπτει στο καθιερωμένο δυαδικό σύστημα των έμφυλων ταυτοτήτων, αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν το φύλο και την έμφυλη ταυτότητά τους, βιώνουν τη ζωή, τον εαυτό τους και το περιβάλλον τους, στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Το να ακουστούν οι βιωματικές εμπειρίες των non binary υποκειμένων, παράλληλα με την επεξεργασία και ανάλυση του λόγου τους, θα επιτρέψει την περαιτέρω σκιαγράφηση μιας μη ορατής πραγματικότητας η οποία συχνά αμφισβητείται, παραγνωρίζεται ή ολοσχερώς αγνοείται. Αντικείμενο της έρευνας θα αποτελέσει, επίσης, ο τρόπος με τον οποίο αυτό το πεδίο λόγου διασαλεύει ή συνδιαλέγεται με όψεις της μεταδομιστικής φεμινιστικής και κουήρ θεωρίας.

Η ποιοτική μέθοδος έρευνας, σε συνδυασμό με την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση, επιτρέπει την ανάδειξη των εμπειριών των υπό μελέτη υποκειμένων, καθώς αναγνωρίζεται ότι η εμπειρία της έμφυλης ταυτότητας, όπως κάθε εμπειρία, αν και κοινωνική είναι, συγχρόνως, μοναδική για το υποκείμενο που τη βιώνει και δύσκολα μπορεί να γενικευθεί. Η συλλογή των δεδομένων της έρευνας διεξήχθη μέσα από 6 ημι-δομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες έλαβαν χώρα τον Ιανουάριο του 2023, στο πλαίσιο του μαθήματος «Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας: Ποιοτικές και Ποσοτικές Προσεγγίσεις», ενώ τα συμμετέχοντα στην έρευνα βρέθηκαν με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας. Τα ερωτήματα των συνεντεύξεων εστίασαν στην πρόσληψη του φύλου, την αντίληψη του εαυτού/αυτοπροσδιορισμό, την έκφραση του φύλου και το κοινωνικό βίωμα της έμφυλης σχεσιακότητας.

Λέξεις-κλειδιά: μη δυαδικότητα, φύλο, έμφυλη ταυτότητα, διεμφυλικότητα, ποιοτική έρευνα

Gender identities and personal experiences of young non-binary people in the Greek urban environment: A qualitative study

Panagiota Papadaki

Abstract

This thesis aims to highlight and investigate the ways in which young non-binary subjects living in the large urban centers of Greece, adopting an identity that does not fall into the established binary system of gender identities, perceive and give meaning to gender and their gender identity, experience life, themselves and their environment, in the context of modern Greek society. Listening to the personal experiences of non-binary subjects, and analysis of their speech, will allow the further sketching of an invisible reality that is often questioned, misrecognized or completely ignored. The object of the research also includes how this field of discourse disrupts or interacts with aspects of poststructuralist feminist and queer theory.

A qualitative research methodology, combined with interpretive phenomenological analysis, highlights the experiences of the subjects of research, as the experience of gender identity, like any experience, is both social and unique to the subject who experiences it and can hardly be generalized. The collection of research data was carried out through semi-structured interviews, which took place in January 2023, in the context of the course "Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches." The subjects were found via the "snowball" method. Interview questions focus on gender perception, self-perception/self-identification, gender expression and the social experience of gender relationality.

Keywords: non binary, gender, gender identity, transgender, qualitative research

Αποσαφήνιση χρήσιμων όρων

Cisgender (συντομ. cis): Αναφέρεται στα άτομα των οποίων η ταυτότητα φύλου ευθυγραμμίζεται με το φύλο που τους αποδόθηκε κατά τη γέννηση. Η χρήση του όρου βοηθά στην αναγνώριση της ποικιλομορφίας των εμπειριών φύλου, παρέχοντας έναν συγκεκριμένο όρο για να περιγράψει εμπειρίες φύλου που ευθυγραμμίζονται με τις κοινωνικές και βιολογικές προσδοκίες (Cordoba, 2023).

Transgender (συντομ. trans): Περιγράφει τα άτομα των οποίων το φύλο δεν ευθυγραμμίζεται με το φύλο που τους ανατέθηκε κατά τη γέννηση. Στον όρο, συχνά, περιλαμβάνονται και οι μη δυαδικές (non-binary) ταυτότητες φύλου (Cordoba, 2023)

Non-binary (Μη δυαδικό): Περιγράφει τα άτομα των οποίων η ταυτότητα φύλου δεν εμπίπτει αυστηρά ή και καθόλου στις κατηγορίες «άνδρας» ή «γυναίκα». Ο όρος non-binary συχνά περιλαμβάνει ποικίλες ταυτότητες φύλου που δεν ευθυγραμμίζονται με το δυαδικό φύλο, όπως genderfluid, agender, genderqueer κ.α. Τα μη δυαδικά άτομα μπορεί να ταυτίζονται με πτυχές και των δύο φύλων, κανενός, ή να έχουν ένα φύλο που ποικίλλει ή διαφέρει από το αρσενικό και το θηλυκό. Μερικά μη δυαδικά άτομα θεωρούν τους εαυτούς τους trans, ενώ άλλα όχι. (Yeadon-Lee, 2016; Darwin, 2017; Cordoba, 2023)

Agender (Άφυλο): Αναφέρεται σε μια ταυτότητα φύλου κάτω από την ευρύτερη μη δυαδική ομπρέλα και περιγράφει άτομα τα οποία δεν ταυτίζονται με κανένα φύλο. Μπορεί να αισθάνονται ότι δεν έχουν ταυτότητα φύλου ή η ταυτότητά τους μπορεί να μην ευθυγραμμίζεται με τις παραδοσιακές έννοιες του άνδρα ή της γυναίκας. Τα άφυλα άτομα μπορεί να περιγράφουν την εμπειρία τους ως ουδέτερη ως προς το φύλο, χωρίς φύλο ή ότι δεν έχουν ταυτότητα φύλου που να ταιριάζει στις συμβατικές κατηγορίες φύλου.

Φύλο που δόθηκε κατά τη γέννηση (sex assigned at birth): Αναφέρεται στην επισήμανση ενός ατόμου είτε ως "αρσενικό" ή ως "θηλυκό", με βάση την ανατομία του κατά τη γέννησή του. Αυτή η ανάθεση γίνεται, συνήθως, μέσω παρατήρησης των εξωτερικών γεννητικών του οργάνων και καταγράφεται στα πιστοποιητικά γέννησης. Αυτή η ετικέτα δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα τη βιωμένη ταυτότητα φύλου του ατόμου, η οποία μπορεί να διαφέρει από το φύλο που του έχει ανατεθεί, καθώς το

άτομο μεγαλώνει και αναπτύσσει τη δική του κατανόηση για το φύλο του. Ο όρος χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη αντί όρων όπως το «φύλο γέννησης» ή το «βιολογικό φύλο» για την απομάκρυνση από ουσιοκρατικές αντιλήψεις για το φύλο. (Tate et al. 2014).

AFAB (Assigned Female at Birth): Χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα άτομο που ορίστηκε γυναίκα στο πιστοποιητικό γέννησής του, με βάση την φυσική του ανατομία κατά τη γέννηση. Ο όρος χρησιμοποιείται για να αναγνωρίσει την αρχική ανάθεση φύλου, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι η τρέχουσα ταυτότητα φύλου του ατόμου μπορεί να διαφέρει από αυτήν.

AMAB (Assigned Male at Birth): Χρησιμοποιείται, αντίστοιχα, για να περιγράψει ένα άτομο που ορίστηκε άνδρας στο πιστοποιητικό γέννησής του.

Ταυτότητα φύλου: Αναφέρεται στην προσωπική αίσθηση και εμπειρία ενός ατόμου σχετικά με το φύλο του, το οποίο μπορεί να αντιστοιχεί ή να μην αντιστοιχεί στο φύλο που του αποδόθηκε κατά τη γέννηση.

Δυσφορία φύλου: Πρόκειται για ιατρικό όρο ο οποίος περιγράφει την έντονη αίσθηση ασυμφωνίας μεταξύ του βιωμένου φύλου του ατόμου και του εκχωρημένου από τη γέννησή του φύλου. Μπορεί να συνοδεύεται από την επιθυμία απόκτησης πρωτευόντων ή/και δευτερευόντων χαρακτηριστικών φύλου άλλου φύλου ή/και επιθυμία πλήρους μετάβασης σε άλλο φύλο. (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 2013)

Φυλομετάβαση: Αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα αλλάζουν την έκφραση φύλου ή/και τα φυσικά τους χαρακτηριστικά για να ευθυγραμμιστούν καλύτερα με την ταυτότητα φύλου τους. Αυτή η διαδικασία μπορεί να περιλαμβάνει διάφορα στάδια, τόσο κοινωνικά όσο και ιατρικά. Η κοινωνική μετάβαση μπορεί να περιλαμβάνει την αλλαγή του ονόματος, των αντωνυμιών, των ρούχων και άλλων μορφών έκφρασης του φύλου. Η ιατρική μετάβαση μπορεί να περιλαμβάνει ορμονοθεραπεία, χειρουργικές επεμβάσεις και άλλες ιατρικές διαδικασίες. Η ακριβής φύση της μετάβασης είναι ατομική και μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τις προσωπικές ανάγκες, τους στόχους και το πολιτιστικό ή νομικό πλαίσιο στο οποίο ζει κάποιος.

Cis-κανονικότητα (Cisnormality): Αναφέρεται στην κοινωνική υπόθεση ότι το να είσαι cisgender είναι ο κανόνας ή το προκαθορισμένο. Η cis-κανονικότητα ενσωματώνει την προσδοκία στις κοινωνικές δομές, πρακτικές και συμπεριφορές ότι ο καθένας είναι, ή θα έπρεπε να είναι cisgender, περιθωριοποιώντας και καθιστώντας αόρατες τις ταυτότητες και τις εμπειρίες των trans και μη δυαδικών (trans) ατόμων.

Cis-κανονιστικότητα (Cisnormativity): Ο όρος βασίζεται στην έννοια της cis-κανονικότητας, αλλά εστιάζει περισσότερο στις κανονιστικές πτυχές. Περιλαμβάνει τους τρόπους με τους οποίους τα κοινωνικά πρότυπα ευνοούν τις cisgender ταυτότητες και τις εκφράσεις, συχνά σε βάρος άλλων ταυτοτήτων φύλου και περιγράφει πώς οι κοινωνικοί κανόνες επιβάλλουν και ενισχύουν την ιδέα ότι το να είσαι cisgender δεν είναι μόνο ο κανόνας, αλλά, και, η προτιμώμενη ή σωστή κατάσταση ύπαρξης. (Bauer et al., 2009; Catalpa & McGuire, 2018)

Trans-κανονιστικότητα (Trans-normativity): Ορίζεται ως ένα πλαίσιο ηγεμονικών, κανονιστικών προσδοκιών, συμπεριφορών και ρόλων που βασίζεται στην υπόθεση ότι όλα τα trans άτομα πρέπει να συμμορφώνονται με τις στερεοτυπικές αφηγήσεις της φυλομετάβασης. Συγκεκριμένα, η έννοια χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην τήρηση των κανόνων δυαδικού φύλου και περιλαμβάνει την προσδοκία ότι τα trans άτομα θα αναζητήσουν ιατρικές παρεμβάσεις, όπως θεραπεία ορμονικής υποκατάστασης και χειρουργικές επεμβάσεις, για να ευθυγραμμίσουν την εμφάνισή τους με τις δυαδικές νόρμες φύλου. Η trans-κανονιστικότητα δομεί τις διεμφυλικές ταυτότητες σε μια ιεραρχία νομιμότητας που δίνει προνόμια σε ορισμένες trans ταυτότητες, ενώ, περιθωριοποιεί άλλες. (Johnson, 2016)

Εισαγωγή

Gender is a mechanism by which notions of masculine and feminine are produced and naturalized, but gender might very well be the apparatus by which such terms are deconstructed and denaturalized

(Judith Butler, 2004:42)

Η παρούσα διπλωματική εργασία, με τίτλο «Έμφυλες ταυτότητες και βιωματικές εμπειρίες νεαρών non-binary ατόμων στο ελληνικό αστικό περιβάλλον: Μια ποιοτική μελέτη», έχει ως στόχο να σκιαγραφήσει και να κατανοήσει την κοινωνική πραγματικότητα και τις έμφυλες βιωματικές εμπειρίες νεαρών μη δυαδικών ατόμων, ηλικίας 22 έως 30 ετών, τα οποία διαβιούν σε μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας- την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και το Ηράκλειο. Βασικό στοιχείο της μελέτης αυτής αποτελεί η προσπάθεια να δοθεί ο λόγος στα ίδια τα άτομα που υιοθετούν μη δυαδικές έμφυλες ταυτότητες στην Ελλάδα, προκειμένου βασικές όψεις των βιωμάτων τους και των νοημάτων που αποδίδουν σε αυτά να έρθουν στο φως και να ερμηνευθούν με ακεραιότητα, με απώτερο στόχο την κοινωνική αναγνώριση, αποδοχή και συμπερίληψή τους στην ελληνική κοινωνία. Έναυσμα για την επιλογή του συγκεκριμένου ερευνητικού θέματος έδωσαν η ενασχόληση της ερευνήτριας με τη μεταδομιστική φεμινιστική και κουήρ θεωρία και δράση, καθώς και το επιστημονικό και, ταυτόχρονα, πολιτικό/προσωπικό της ενδιαφέρον για την έννοια του φύλου και των τρόπων δόμησης των έμφυλων ταυτοτήτων.

Αντλώντας από τις σύγχρονες θεωρίες του φύλου και της σεξουαλικότητας, το σώμα και η επιθυμία διαμορφώνονται μέσα από φυσικοποιημένα δυαδικά πρίσματα, τα οποία παράγουν ιεραρχίες και κανονικοποιούν/νομιμοποιούν ή απονομιμοποιούν και περιθωριοποιούν συμπεριφορές και υπάρξεις. Τα κινήματα του φεμινισμού, των ΛΟΑΤΚΙ - γκέι, λεσβιών, trans, κ.α.- των τελευταίων δεκαετιών, σε Ελλάδα και εξωτερικό, σε άμεση συνομιλία με την σημαντική εγχώρια και ξένη φεμινιστική και queer βιβλιογραφία που ολοένα και εμπλουτίζονται, θέτουν προς αμφισβήτηση τις cis-ετεροκανονικές ιεραρχικές κατηγοριοποιήσεις και εννοιολογήσεις της ύπαρξης των υποκειμένων και φέρνουν ολοένα και πιο επιτακτικά στο προσκήνιο ζητήματα

αποδοχής της έμφυλης και σεξουαλικής διαφορετικότητας. Στο ελληνικό συγκείμενο, πιο συγκεκριμένα, έργα όπως το *Έμφυλες Βιαιότητες: Εξουσία, λόγος, υποκειμενικότητες* (Χαλκιά, 2011), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και Πολιτικές της Ανθρωπολογίας* (Γιαννακόπουλος, 2006), το συλλογικό *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα* (επιμ. Αποστολέλλη, Χαλκιά, 2012), αποτελούν ορισμένα από τα αξιοσημείωτα έργα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνικής θεώρησης στο πεδίο του φύλου και της σεξουαλικότητας.

Παρατηρώντας τις παγκόσμιες και εγχώριες εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας, γίνεται φανερό η έντονη ανάδυση συζητήσεων, δράσεων και πολιτικών γύρω από τα παραπάνω θέματα, οι οποίες έχουν προκαλέσει (και συνεχίζουν) να προκαλούν ανακατατάξεις στις cis-ετεροκανονικές, πατριαρχικές βάσεις της ελληνικής κοινωνίας. Στην πολιτική και νομική σφαίρα, η ψήφιση του συμφώνου συμβίωσης με επέκταση για τα ομόφυλα ζευγάρια το 2015 (ν. 4356/2015) και του πολιτικού γάμου το 2024 (ν. 5089/2024), αποτέλεσαν σημαντικές κατακτήσεις για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων και την κοινωνική ισότητα. Η ψήφιση του νομοσχεδίου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου το 2017 (ν. 4491/2017) πραγματοποιήθηκε ως μία, εξίσου, σημαντική τομή, τόσο για την ορατότητα και αναγνώριση των διεμφυλικών υποκειμένων και των δικαιωμάτων τους, όσο και για την έμπρακτη βελτίωση των συνθηκών ζωής, εργασίας, ιατρικής περίθαλψης, κοινωνικής αποδοχής και ένταξής τους. Παρά τις παραπάνω, αδιαμφισβήτητα, θετικές εξελίξεις, μπορούμε να δεχτούμε ότι η ελληνική κοινωνία απέχει ακόμα από το ξεπέρασμα των cis-ετεροκανονικών δομών και προτύπων που ιεραρχούν, καταπιέζουν, αξιολογούν ως δυνατές ή μη, ζωές υποκειμένων, κάνοντας επίκληση στα μέτρα «φυσικότητας» και «κανονικότητας» που επιβάλλει ένα ετεροφυλοφιλικό και αναπαραγωγικά διαρθρωμένο σύστημα (Χαλκιά 2012, 2020, 2021).

Ανατρέχοντας στον ελληνικό δημόσιο λόγο, παρατηρούμε τη συνεχιζόμενη αντίσταση στην αναγνώριση της ύπαρξης μιας έμφυλης πραγματικότητας η οποία δεν εμπίπτει στο καθιερωμένο δίπολο της (cis) θηλυκότητας-αρρενωπότητας. Συχνά, οι δημόσιες συζητήσεις που αναπτύσσονται γύρω από το φύλο και τις έμφυλες ταυτότητες περιορίζονται στην αναφορά σε βιολογικούς και ιατρικούς λόγους, με στόχο την υποστήριξη του δυικού διαχωρισμού των φύλων και τη φυσικοποίηση των

έμφυλων διαφορών, παρ' ότι και η καθιερωμένη αντίληψη του δυικού βιολογικού διαχωρισμού του φύλου τίθεται προς συζήτηση σε πρόσφατες έρευνες (Sharpe et al., 2023). Επιπλέον, αρκετές φορές παρατηρείται η ψυχιατροποίηση και παθολογικοποίηση των υποκειμένων που ενστερνίζονται δυαδικές trans και μη δυαδικές (trans) ταυτότητες, αψηφώντας το γεγονός ότι η ψυχιατρική επιστήμη, σήμερα, αποδέχεται τη ταυτότητα φύλου ως μέρος της φυσιολογικής ανθρώπινης διαφορετικότητας (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 2013). Για παράδειγμα, γνωστός ψυχίατρος καταχειροκροτήθηκε όταν μίλησε στο κατάμεστο θέατρο του Δελφιναρίου για το μη δυαδικό φύλο:

Όλα τα μπορώ, όλα μπορούμε να τα δεχτούμε, τα πράγματα αλλάζουν, όλα εξελίσσονται, οι σεξουαλικές επιθυμίες είναι αποδεκτές. Τα φύλα είναι δύο, άντρας και γυναίκα.¹

Με βάση το προαναφερόμενο νομοσχέδιο της νομικής αναγνώρισης ταυτότητας φύλου του 2017, ένα άτομο στην Ελλάδα μπορεί να διορθώσει τα έγγραφα του χωρίς ψυχιατρική ή άλλη ιατρική γνωμάτευση, ενώ, προκειμένου να προχωρήσει σε ορμονική ή/και χειρουργική φυλομετάβαση είναι απαραίτητη η διάγνωση της «δυσφορίας φύλου» (ν. 4491/2017). Ωστόσο, το νομοσχέδιο δεν περιλαμβάνει τα μη δυαδικά (trans) άτομα και το μη δυαδικό φύλο δεν αναγνωρίζεται στα επίσημα έγγραφα. Την ίδια στιγμή, μεγάλο μέρος του πολιτικού λόγου επικεντρώνεται στην trans εμπειρία με δυαδικό ως προς το φύλο τρόπο. Όπως υπογραμμίζουν τα στοιχεία της Equaldex, μόνο 17 χώρες στον κόσμο διαθέτουν κάποιου είδους νομική αναγνώριση για τα non-binary άτομα το 2025².

Τα τελευταία δύο χρόνια οι συζητήσεις γύρω από τις μη δυαδικές ταυτότητες φύλου αναδύθηκαν εντονότερα στα ΜΜΕ της χώρας και τους διαδικτυακούς τόπους συζήτησης, τόσο χάρη στη μεγαλύτερη αντιπροσώπευσή τους στην κοινωνική σφαίρα (π.χ. η συμμετοχή δύο ανοιχτά μη δυαδικών ατόμων στον ευρωπαϊκό διαγωνισμό τραγουδιού της Eurovision το 2024), όσο και εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων στο

¹ Κραβάρη Β. (2025), «Τα φύλα είναι δύο και αυτό δεν αλλάζει»: Το -σχεδόν- γηπεδικό παραλήρημα ενός ψυχιάτρου στο Δελφινάριο. <https://mikropragmata.lifo.gr/wtf/ta-fyla-einai-dyo-kai-afto-den-allazei-to-gipediko-ntelirio-enos-psihiatrou-sto-delfinario/>.

² Equaldex.com. (2025), *Legal recognition of non-binary gender*, <https://www.equaldex.com/issue/non-binary-gender-recognition>

παγκόσμιο πλαίσιο. Οι κοινωνικές αντιδράσεις ποικίλουν, αποτυπώνουν, ωστόσο την δυσκολία κατανόησης και αποδοχής της μη δυαδικότητας του φύλου. Η γενικότερη έλλειψη κοινωνικής πληροφόρησης σε συνδυασμό με την εκ νέου ανάδυση συντηρητικών και ακροδεξιών αντιλήψεων στο πολιτικό πεδίο τόσο των ευρωπαϊκών χωρών όσο και των ΗΠΑ, τροφοδοτούν την περιθωριοποίηση των μη δυαδικών ταυτοτήτων και απειλούν με τον αποκλεισμό τους από κεκτημένα δικαιώματα αναγνώρισης τους.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η νέα κυβέρνηση των ΗΠΑ, υπό την προεδρία του Donald Trump, προχώρησε άμεσα, κατά την ανάδειξή της, σε αντι-ΛΟΑΤΚΙ δηλώσεις και εξαγγελίες μέτρων με σκοπό τον τερματισμό της λεγόμενης «woke» ατζέντας, στεκόμενη στο ύψος των προεκλογικών της δεσμεύσεων να αφαιρέσει τη «ριζοσπαστική καθοδήγηση της ιδεολογίας του φύλου» και να επανεξετάσει τα προγράμματα διαφορετικότητας. Ένα από τα πρώτα εκτελεστικά διατάγματα που υπέγραψε ο Αμερικανός πρόεδρος, που φέρει τον τίτλο «Υπεράσπιση των γυναικών από την ιδεολογία του φύλου και τον εξτρεμισμό και αποκατάσταση της βιολογικής αλήθειας στην Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση», ακυρώνει τα υπάρχοντα διατάγματα για την προώθηση της φυλετικής ισότητας για τις «υποβαθμισμένες κοινότητες» και την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού. Το διάταγμα καθοδηγεί τους υπουργούς Εξωτερικών και Εσωτερικής Ασφάλειας να διασφαλίσουν ότι τα διαβατήρια, οι βίζες και άλλα επίσημα κυβερνητικά έγγραφα αντικατοπτρίζουν το ανδρικό και το γυναικείο φύλο ως τα μοναδικά φύλα³. Όπως δήλωσε ο πρόεδρος κατά την εναρκτήρια ομιλία του:

Από σήμερα και στο εξής η επίσημη πολιτική της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών είναι να υπάρχουν μόνο δύο φύλα, το αρσενικό και το θηλυκό.⁴

³ Avmag.gr. (2025, 21 Ιανουαρίου), Τα εκτελεστικά διατάγματα που υπέγραψε ο Τραμπ κατά των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και των μεταναστών. <https://avmag.gr/ta-ektelestika-diatagmata-pou-ypegrapse-o-trab-kata-ton-loatki-atomon-kai-ton-metanaston/>

⁴ Capital.gr. (2025, 21 Ιανουαρίου), Ο Τραμπ ακύρωσε διατάγματα που προωθούσαν τα δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και των μειονοτήτων. <https://www.capital.gr/diethni/3897089/o-tramp-akurose-diatagmata-pou-proothousan-ta-dikaiomata-tis-loatki-koinotitas-kai-ton-meionotiton/>

Όσον αφορά στο ελληνικό πλαίσιο, ερωτηθείς για την άνοδο κομμάτων της άκρας δεξιάς και τη συζήτηση για την «woke» ατζέντα, ο Έλληνας πρωθυπουργός ανέφερε:

Ναι, τυχαίνει να πιστεύω ότι υπάρχουν δύο φύλα, το αρσενικό και το θηλυκό. Αυτή είναι η προσωπική μου άποψη, αυτό υπαγορεύει η βιολογία. Θα ήθελα να επισημάνω ότι αυτές οι ακραίες θέσεις, οι οποίες είναι, πιστεύω, ευρέως διαδεδομένες στις φιλελεύθερες πανεπιστημιούπολεις των κορυφαίων αμερικανικών πανεπιστημίων, δεν έχουν εμφανιστεί στην Ευρώπη. Δεν πιστεύω ότι έχουμε αυτό το πρόβλημα στην Ευρώπη για να δικαιολογήσουμε μια αντίδραση εναντίον αυτής της συγκεκριμένης (woke) ατζέντας. Αυτό ήταν πρωτίστως ένα φαινόμενο στις ΗΠΑ.⁵

Στο σημείο αυτό, μπορούμε να συμπεράνουμε ασφαλώς ότι ο βιολογικός και ιατρικός λόγος εξακολουθούν να κυριαρχούν στην προσέγγιση του φύλου στη σύγχρονη δυτική πραγματικότητα, ενώ ο δυισμός των φύλων γίνεται αντιληπτός ως φυσική πραγματικότητα και η απόρριψη αυτού, πολλές φορές, δαιμονοποιείται, ακόμα και από τις κρατικές κυβερνήσεις. Επιπλέον, καταδεικνύεται ότι η μη δυαδική ταυτότητα αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μια αποσιωπημένη, μη αποδεκτή, ή και κατακριτέα όψη της έμφυλης εμπειρίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και παγκοσμίως. Η θέση των διεμφυλικών και μη δυαδικών (trans) υποκειμένων, επομένως, κρίνεται επισφαλής, καθώς η ύπαρξή τους αποτελεί, συχνά, πεδίο κοινωνικών αντιπαραθέσεων και άσκησης πολιτικής, ενώ η εγκυρότητα της αμφισβητείται με δυσμενείς γι' αυτά κοινωνικές, ψυχολογικές, οικονομικές και διαπροσωπικές επιπτώσεις.

Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα δεν εκλείπουν τα περιστατικά βίας, λεκτικής ψυχολογικής, αλλά και σωματικής. Τον Μάρτιο του 2024, έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη η μαζική - λεκτική και σωματική - επίθεση κατά δύο μη δυαδικών ατόμων, σε μία από τις κεντρικές της πλατείες. Το συγκεκριμένο περιστατικό, κατά το οποίο περίπου 150 άτομα καταδίωξαν επιθετικά τα θύματα καθώς αυτά έκαναν τη βόλτα τους στο κέντρο της πόλης, αποτελεί ένα ηχηρό παράδειγμα της

⁵ Tanea.gr. (2025, 22 Ιανουαρίου), Μητσοτάκης: «Πιστεύω ότι υπάρχουν δύο φύλα», <https://www.tanea.gr/2025/01/22/politics/government/mitsotakis-pisteyo-oti-yparxoun-dyo-fyla/>

κοινωνικής διάστασης που μπορεί να λάβει η κοινωνική αποσιώπηση ή μη αποδοχή μιας υπαρκτής έμφυλης πραγματικότητας. Παρά την αστυνομική κινητοποίηση ενάντια των δραστών, αυτό, όπως και κάθε περιστατικό ομοφοβικής/ τρανσφοβικής βίας, δεν μπορεί παρά να ειπωθεί ως παράγωγο της επιβολής της cis-ετεροκανονικής αφήγησης για το φύλο και τη σεξουαλικότητα και της αστυνόμευσης των cis-ετεροκανονιστικών προτύπων, η οποία παράγεται και αναπαράγεται μέσω των θεσμών, των νόμων, του δημόσιου και ιδιωτικού λόγου και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων (πηγή). Αναγνωρίζεται, επομένως, ότι η μελέτη και η κατανόηση του βιώματος του φύλου των μη δυαδικών (trans) ατόμων φέρει σημασία, όχι μονάχα για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας και των δικαιωμάτων τους, αλλά, και για την ουσιαστική διαμόρφωση μιας κοινωνίας συμπεριληπτικής και λιγότερο ανεκτικής προς πάσης φύσεως έμφυλες διακρίσεις.

Ως εκ τούτου, η παρούσα μελέτη επιδιώκει να φέρει στην επιφάνεια και να κατανοήσει τις εναλλακτικές μη δυαδικές αφηγήσεις των συμμετεχόντων⁶ της και να διερευνήσει τους μηχανισμούς με τους οποίους πλοηγούνται την ταυτότητά τους και διαπραγματεύονται με τους κυρίαρχους αφηγηματικούς περιορισμούς. Προς τον σκοπό αυτό, η μελέτη διακρίνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την επισκόπηση επιλεγμένης βιβλιογραφίας η οποία κρίνεται ότι χαρτογραφεί την μη δυαδική εμπειρία, στον βαθμό που αυτή έχει μελετηθεί ως σήμερα. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ποιοτική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας και την ανάλυση των αποτελεσμάτων της. Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται η

⁶ Στα σημεία της μελέτης όπου γίνεται αναφορά στο σύνολο των συμμετεχόντων, αποφασίστηκε να χρησιμοποιούνται οι ουδέτερες αντωνυμίες (π.χ. *τα συμμετέχοντα* της έρευνας), εφόσον αυτές χρησιμοποιούνται από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων μας. Δεδομένου ότι η ελληνική γλώσσα θέτει στο εγχείρημα αυτό αρκετούς περιορισμούς, σε ορισμένες περιπτώσεις η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε κατά την ανάλυση των αποτελεσμάτων πήρε ανορθόδοξες μορφές. Αυτό δεν συνέβη αποκλειστικά λόγω του «αναπόφευκτου», αλλά αποτελεί επιλογή στήριξης της δημιουργίας και καθιέρωσης μιας περισσότερο συμπεριληπτικής και λιγότερο διχοτομικής γλώσσας.

ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας, με την παράλληλη συζήτηση με τα αποτελέσματα της επιλεγμένης βιβλιογραφίας.

Χαρτογράφηση της non-binary εμπειρίας: Εξετάζοντας προγενέστερες έρευνες με θέμα το βίωμα των μη δυαδικών ταυτοτήτων φύλου

Παρά τη σημαντική ελληνική βιβλιογραφία στη μελέτη του φύλου και του ευρύτερου φάσματος των ΛΟΑΤΚΙ ταυτοτήτων στην Ελλάδα, η μελέτη, ειδικότερα, των μη δυαδικών έμφυλων ταυτοτήτων και εμπειριών στο ελληνικό συγκείμενο παραμένει περιορισμένη. Η non-binary ταυτότητα και εμπειρία μελετώνται, συνήθως, ως κομμάτια του trans φαινομένου, γεγονός που δυσκολεύει τη φανέρωση των μοναδικών και ιδιαίτερων εμπειριών και προκλήσεων που φέρει η ταυτότητα αυτή. Δεδομένου του παραπάνω περιορισμού, αξιοποιήθηκαν 11 επιστημονικές έρευνες της ξένης βιβλιογραφίας για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας.

Συγκεκριμένα, στο παρόν κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση επιλεγμένων ερευνών και η περιήγηση στα βασικά ζητήματα που αναδεικνύουν, τα οποία, λόγω της επανεμφάνισής του σε παραπάνω από μία έρευνες, κρίνεται ότι καλύπτουν κάποιες βασικές συνιστώσες της ευρύτερης non-binary εμπειρίας. Παρά το γεγονός ότι δεν αφορούν στον χώρο της ελληνικής κοινωνίας, οι επιλεγμένες έρευνες εξερευνούν κοινά ερωτήματα με αυτά που επιχειρούμε να ερευνήσουμε, και, για τον λόγο αυτόν, η επισκόπησή τους επιχειρείται να λειτουργήσει ως μία εισαγωγή στην εξερεύνηση των ερωτημάτων μας.

Τα ζητήματα που εντοπίζονται μπορούν να διαρθρωθούν σε τρεις κατηγορίες ανάλυσης. Η πρώτη κατηγορία αφορά στη συγκρότηση της μη δυαδικής ταυτότητας φύλου. Σε αυτή περιλαμβάνονται οι τρόποι με τους οποίους τα μη δυαδικά άτομα αντιλαμβάνονται το φύλο, βιώνουν την ταυτότητά τους, καθώς και οι στρατηγικές που χρησιμοποιούν για την έκφρασή της. Η δεύτερη κατηγορία αφορά στην trans ταυτότητα των non-binary υποκειμένων και των trans-κανονιστικών αφηγήσεων γύρω από την «άδεια» συμμετοχής σε αυτήν. Παρατηρείται ότι σε πολλές περιπτώσεις τα μη δυαδικά άτομα είτε απορρίπτονται, είτε απορρίπτουν τα ίδια την διεμφυλική ταυτότητα, εξαιτίας των κυρίαρχων δυαδικών και ιατροκεντρικών αντιλήψεων που οδηγούν στην αστυνόμευσή της. Οι αφηγήσεις αυτές δημιουργούν περαιτέρω αποκλεισμούς και διακρίσεις για τα non-binary άτομα και επηρεάζουν τους τρόπους με τους οποίους αυτά βιώνουν την ταυτότητά τους ως έγκυρη και αυθεντική. Η τρίτη και τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τις προκλήσεις, τις

διακρίσεις και τους αποκλεισμούς που βιώνουν τα μη δυαδικά άτομα στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνίας, καθώς και τις προσλήψεις της ευρύτερης κοινωνίας για τα άτομα με μη δυαδικές ταυτότητες οι οποίες επηρεάζουν την κοινωνική αποδοχή της ταυτότητάς τους.

Η παραπάνω θεματολογία ξεδιπλώνεται σε υποκεφάλαια υπό τους εξής τίτλους: *η συγκρότηση της μη δυαδικής ταυτότητας, trans-κανονιστικότητα και trans ταυτότητα στα μη δυαδικά άτομα και, τέλος, προκλήσεις στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο*. Σε κάθε υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι έρευνες οι οποίες διερευνούν και αναδεικνύουν τις παραπάνω όψεις της μη δυαδικής εμπειρίας.

1.1 Η συγκρότηση της μη δυαδικής ταυτότητας

Η έρευνα της Helana Darwin, «Doing Gender Beyond the Binary: A virtual Ethnography» (2017), αποτελεί μια εθνογραφική μελέτη η οποία, με τη χρήση της ανάλυσης λόγου σε συζητήσεις μιας genderqueer διαδικτυακής κοινότητας του Reddit, καθώς και της ανάλυσης του περιεχομένου φωτογραφιών που μοιράζονταν τα μέλη στον ιστότοπο, εξέτασε τον τρόπο με τον οποίο τα μη δυαδικά άτομα αντιλαμβάνονται και «κάνουν» το φύλο τους (West&Zimmerman, 1987, 2009). Ερεύνησε, επιπλέον, τις συνθήκες και τις πρακτικές που συμβάλλουν στην επίτευξη αυτού του σκοπού.

Σε αντίθεση με την καθιερωμένη σύλληψη του φύλου ως διπόλου θηλυκού-αρσενικού, τα μη δυαδικά άτομα της ερευνώμενης κοινότητας αντιλαμβάνονταν το φύλο ως μια ευρεία κατηγορία η οποία προσλαμβάνει ποικίλα περιεχόμενα. Για παράδειγμα μια μερίδα μελών της κοινότητας αναφερόταν στο φύλο ως ένα τετράπτυχο σύστημα το οποίο, πέραν της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, περιλάμβανε μια κατηγορία φύλου που προσεγγίζει την θηλυκότητα και μία που κατευθύνεται, αντίστοιχα, προς την αρρενωπότητα, χωρίς να ταυτίζεται μαζί της. Μία άλλη μερίδα συλλάμβανε το φύλο ως τρίπτυχο μοντέλο (άνδρας-γυναίκα-«άλλο»), ενώ, μια τρίτη αντιλαμβανόταν το φύλο ως ρευστό ή ως φάσμα. Επιπροσθέτως, η ποικιλομορφία στη σύλληψη της έννοιας του φύλου φάνηκε να αντανakλάται στο μεγάλο εύρος αυτοπροσδιορισμών φύλου (genderqueer, agender, bigender, genderfluid κ.α.) που υιοθετούνταν από τα μέλη της κοινότητας. Βάση των

παραπάνω, η Darwin συμπέρανε ότι η έννοια του μη δυαδικού φαίνεται να λειτουργεί ως «ομπρέλα» για πολλαπλές εννοιολογήσεις και ταυτότητες φύλου.

Το παραπάνω συμπέρασμα της Darwin επιβεβαίωσε τα αποτελέσματα της έρευνας της Yeadon-Lee (*What's the Story? Exploring Online Narratives of Non-Binary Gender Identities*, 2016), κατά την οποία εξετάστηκαν, μέσω μια ποιοτικής μελέτης διαδικτυακών αφηγήσεων σε ιστολόγια και forums την περίοδο 2014-2015, οι εμπειρίες και οι ταυτότητες μη δυαδικών ατόμων, δίνοντας, παράλληλα, βάση στις διαγενεακές διαφορές των αφηγήσεών τους. Παρατήρησε, όπως και η Darwin, ότι η μη δυαδική ταυτότητα περιλάμβανε ποικίλους αυτοπροσδιορισμούς φύλου, με πιο διαδεδομένους τους όρους genderqueer, agender, non-gender, neutrois, genderfluid, gender neutral, bi-gender, demi-gender και non-binary. Σημείωσε, επιπλέον, ότι ενώ κάποια από τα άτομα επιχειρούσαν να εκφράσουν τις ταυτότητές τους μέσω διαφόρων ενδυματικών επιλογών ή άλλων επιλογών αυτοπαρουσίασης, ορισμένα δεν επιθυμούσαν να εκφράσουν την ταυτότητά τους μέσω της εμφάνισής τους. Κατόπιν, διέκρινε τις διαγενεακές διαφορές στις αφηγήσεις αυτοπροσδιορισμού και συγκρότησης της μη δυαδικής ταυτότητας μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων μη δυαδικών ατόμων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματά της, τα άτομα νεότερης ηλικίας (έφηβοι και ενήλικες έως 29 ετών) περιέγραφαν μια πρώιμη δυσφορία με το φύλο που τους αποδόθηκε κατά την γέννησή τους κι ένα ταξίδι αυτοαναγνώρισης μέσω της διαπραγμάτευσης ποικίλων μη δυαδικών ταυτοτήτων. Από την άλλη, τα μεγαλύτερα μη δυαδικά άτομα (30 ετών και άνω) έτειναν να συγκροτούν τη μη δυαδική τους ταυτότητα μέσω του της αποδόμησης και ανασυγκρότησης προηγούμενων έμφυλων εμπειριών τους οι οποίες περιλάμβαναν προηγούμενες τους μεταβάσεις εντός του δυαδικού σχήματος φύλου.

Επιστρέφοντας στην έρευνα της Darwin, με βάση το θεωρητικό πλαίσιο των West & Zimmerman (1987) σύμφωνα με το οποίο τα άτομα είναι υπόλογα στις έμφυλες αναφορές των άλλων, εξερεύνησε τις διαδικασίες με τις οποίες τα μη δυαδικά μέλη της υπό έρευνας κοινότητας επιχειρούσαν να εκφράσουν το φύλο τους στους άλλους. Τα ευρήματα της έρευνας ανέδειξαν μια πληθώρα στρατηγικών έκφρασης. Στις πρακτικές αυτές περιλαμβάνονταν τόσο αισθητικές τροποποιήσεις της εμφάνισης, όσο και η λεκτική αποκάλυψη της μη δυαδικής ταυτότητας και η χρήση συγκεκριμένων αντωνυμιών, συχνότερα ουδέτερων (they/their/them). Σε

σχέση με την εμφάνισή τους, ορισμένα άτομα επέλεξαν την «ανδρόγυνη» εμφάνιση, αναμειγνύοντας στερεοτυπικά ανδρικά και γυναικεία στοιχεία, ενώ άλλα ενάλλασαν μεταξύ της θηλυκής και της αρρενωπής εμφάνισης. Ακόμη, μέσω της ανάλυσης φωτογραφιών που μοιράζονταν τα μέλη, η Darwin παρατήρησε τη χρήση συγκεκριμένων κουρεμάτων, για την θηλυκοποίηση ή την αρρενοποίηση της εμφάνισής τους, και τον στρατηγικό συνδυασμό θηλυκών στοιχείων ένδυσης (πχ. ψηλοτάκουνα, φούστες) με την τριχοφυΐα του προσώπου. Επιπλέον, παρατηρήθηκε πως ορισμένα μέλη εμφανίζονταν άλλοτε ως θηλυκά και άλλοτε ως αρρενωπά, γεγονός που ερμηνεύθηκε ως μια στρατηγική μετακίνηση από το ένα άκρο του διπόλου στο άλλο, με σκοπό τα άτομα να «κάνουν» το φύλο τους.

Τέλος, η Darwin εισήγαγε την έννοια «κάνοντας το μη δυαδικό» («doing non-binary»), ως απάντηση στην προγενέστερη έννοια «doing transgender» που εισήγαγε η C. Connell (*Doing, Undoing, or Redoing Gender; Learning from the Workplace Experiences of Transpeople*, 2010). Η επιλογή της Darwin να εισάγει μια έννοια που διακρίνει μεταξύ μη δυαδικής και trans εμπειρίας βασίστηκε στο εύρημα ότι πολλά μη δυαδικά άτομα δεν ενστερνίζονταν την trans ταυτότητα, εξαιτίας των κυρίαρχων trans-κανονιστικών λόγων οι οποίοι τα ωθούσαν να λογοδοτούν σε επικρατούσες δυαδικές αντιλήψεις. Για τον λόγο αυτόν, η Darwin υποστήριξε την ανάλυση των μη δυαδικών εμπειριών μέσα από ένα θεωρητικό πρίσμα το οποίο διαφοροποιείται από το πρίσμα ανάγνωσης της δυαδικής trans εμπειρίας. Επιπλέον, υποστήριξε ότι είναι ακριβές να θεωρήσουμε ότι η διαδικασία του «κάνοντας το μη δυαδικό», παράλληλα «ανακατασκευάζει» («redo») το φύλο. Αναφέρει, συγκεκριμένα:

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι δεν υπάρχει ένας τρόπος να «κάνουμε το μη δυαδικό φύλο», επειδή αυτή η κατηγορία ταυτότητας λειτουργεί ως ομπρέλα για μια σειρά από ταυτότητες φύλου. Πράγματι, ανάλογα με την ιδιαίτερη ταυτότητα φύλου τους, τα μη δυαδικά άτομα «κάνουν το μη δυαδικό φύλο» διαφορετικά. Μερικοί χειραγωγούν τις κανονιστικές εμφανίσεις φύλου για να «περάσουν» ως το επιθυμητό δυαδικό φύλο. Κατά μία έννοια, σ' αυτό το ενδεχόμενο κάποιος «κάνει το μη δυαδικό φύλο» κάνοντας στρατηγικά το «δυαδικό φύλο». Αντίθετα, όσοι επιθυμούν να κάνουν αναγνωρίσιμο το μη δυαδικό τους φύλο «κάνουν το μη δυαδικό φύλο» ανατρέποντας τα κανονιστικά σενάρια εμφάνισης/γλωσσολογίας φύλου και εκπαιδεύοντας το κοινό σχετικά με την πολλαπλότητα των φύλων. Αυτές οι διαδικασίες συμβάλλουν στην

ανακατασκευή του φύλου (*«redoing gender»*) ώστε να συμπεριληφθούν επιλογές πέρα από τον άνδρα και τη γυναίκα. (Darwin, 2017: 14)

Οι Barbee & Shrock, στην έρευνα με τίτλο «Un/gendering Social Selves: How Non-Binary People Navigate and Experience a Binarily Gendered World» (2019), η οποία έλαβε χώρα στη Φλόριντα των ΗΠΑ, αξιοποίησαν το έργο του Goffman (1959) και προσέγγισαν τη μη δυαδική ταυτότητα μέσω του θεωρητικού φακού της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Μέσω 17 σε βάθος συνεντεύξεων με μη δυαδικά άτομα (ηλικίας 18 έως 23 ετών, κατά το πλείστον λευκά), εξέτασαν τους τρόπους με τους οποίους οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τόσο τον λόγο όσο και το σώμα ώστε να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως μη δυαδικούς, καθώς επίσης το πώς οι άλλοι αντιδρούσαν σε αυτό.

Όσον αφορά στο πρώτο σκέλος του ερωτήματός τους, παρομοίως με τις προαναφερθείσες έρευνες των Darwin και Yeadon-Lee, παρουσιάστηκαν ποικίλες στρατηγικές με τις οποίες οι συνεντευξιαζόμενοι παρουσίαζαν τους εαυτούς τους. Προκειμένου να επιτύχουν την «ουδετεροποίηση» της εμφάνισής τους ή να αντιτεθούν σε καθιερωμένα ενσώματα σημαίνοντα του φύλου, έκαναν χρήση διαφορετικών στυλ ντυσίματος και κουρεμάτων, ενώ ορισμένοι προχωρούσαν στη λήψη ορμονών. Σε σχέση με τον λόγο, υιοθετούσαν ουδέτερα προς το φύλο ονόματα και αντωνυμίες και σεξουαλικές ταυτότητες που δεν αντιστοιχούν σε κάποια συγκεκριμένη κατηγορία φύλου.

Αξιοσημείωτο εύρημα της έρευνας αποτέλεσε το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες προσάρμοζαν πολλές φορές την παρουσίασή του φύλου τους ώστε να ευθυγραμμίζεται με τους δυαδικούς κανόνες φύλου, κάτω από ορισμένες συνθήκες. Στόχοι αυτής της πρακτικής ήταν η κοινωνική αποδοχή, ο μετριασμός του συναισθηματικού κόστους που φέρει η πιθανή απόρριψη της ταυτότητάς τους, ή/και η επαγγελματική και υλική τους εξασφάλιση. Οι συμμετέχοντες παρουσίαζαν, επομένως, ενίοτε τους εαυτούς τους ως δυαδικούς στην εργασία τους ή στις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις. Το γεγονός αυτό ανέδειξε την περίπλοκη διαπραγμάτευση της ταυτότητας και των κοινωνικών προσδοκιών στην καθημερινή ζωή των μη δυαδικών υποκειμένων. Για τους δύο μελετητές, οι στρατηγικές εκείνες οι οποίες περιλάμβαναν την επινόηση τρόπων υπονόμησης των πολιτισμικών κωδίκων που χρησιμοποιούνταν για την κατηγοριοποίηση στο δίπολο, τόσο μέσω του

σώματος όσο και μέσω του λόγου, μπορούν να ενταχθούν στη διαδικασία που ονόμασαν *από-εμφυλοποίηση του κοινωνικού εαυτού* («*ungendering social selves*»). Αντίθετα, οι προσαρμοστικές στρατηγικές της ευθυγράμμισης με τους δυαδικούς έμφυλους κανόνες αποτελούν την *εμφυλοποίηση του κοινωνικού εαυτού* («*gendering social selves*»), μια επιλογή η οποία προστατεύει τα μη δυαδικά άτομα από τα κόστη, συναισθηματικά ή/και υλικά, μιας πιθανής απόρριψης της έμφυλης ταυτότητάς τους.

Παρόμοια ευρήματα προέκυψαν στην έρευνα με τίτλο «*Doing Nonbinary Gender: The occupational Experience of Nonbinary Persons in the Environment*» (McCarthy et al. 2020), η οποία διερευνά τις προκλήσεις και τις προσαρμογές των μη δυαδικών ατόμων στο εργασιακό τους περιβάλλον. Στο πλαίσιό της, οι ερευνητές πραγματοποίησαν 5 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μη δυαδικούς συμμετέχοντες. Σύμφωνα με τα ευρήματα, ορισμένοι συμμετέχοντες ένιωσαν την ανάγκη να παρουσιάζονται σύμφωνα με τους παραδοσιακές έμφυλες προσδοκίες, να «*κάνουν*», δηλαδή, το φύλο, ειδικά σε επαγγελματικά πλαίσια, προκειμένου να διασφαλίσουν την ασφάλειά τους και να αποφύγουν συγκρούσεις ή διακρίσεις.

Τέλος, μία επιπλέον έρευνα, η οποία καταπιάνεται με το ζήτημα της συγκρότησης της μη δυαδικής ταυτότητας φύλου, με τίτλο «*You're trying to put yourselves in boxes, which doesn't work: Exploring non-binary gender identity development using feminist relational discourse analysis*» (Ward & Lucas, 2023), ανέδειξε τις βιωμένες εμπειρίες 10 μη δυαδικών νέων (ηλικίας 16 έως 21 ετών) που ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μέσω των ημι-δομημένων συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν φανερώθηκε ότι βίωναν την ανάπτυξη του φύλου τους ως μια συνεχή και συμφραζόμενη («*contextual*») διαδικασία η οποία αντιστέκεται στην πίεση για συμμόρφωση με στατικές θεωρήσεις του φύλου. Αυτή η αντίσταση που περιέγραψαν οι συμμετέχοντες, σύμφωνα με τους συγγραφείς, υπογραμμίζει τη σημασία της αναγνώρισης του φύλου ως μια δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη πτυχή της ταυτότητάς τους.

Ωστόσο, η μελέτη διαπίστωσε, επίσης, ότι οι μη δυαδικοί νέοι αντιμετώπιζαν, συχνά, τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές πιέσεις να καθορίσουν και να παρουσιάσουν το φύλο τους με συγκεκριμένους τρόπους, γεγονός που τους οδηγούσε σε αυτολογοκρισία. Οι πιέσεις αυτές περιόριζαν την έκφραση φύλου τους και δημιουργούσαν προκλήσεις στην εύρεση κοινότητας και υποστήριξης. Ειδικότερα,

οι μη δυαδικοί νέοι αντιμετωπίζουν, συχνά, προκλήσεις που σχετίζονται με τις κοινωνικές προσδοκίες για «ολοκληρωμένες» και σταθερές ταυτότητες φύλου, οι οποίες διαμορφώνονταν, σε μεγάλο βαθμό, τόσο από cis-κανονικούς όσο και από trans-κανονιστικούς λόγους. Το συγκεκριμένο εύρημα συναντάται σε πολλαπλές σχετικές έρευνες, γεγονός που υποδεικνύει ότι πρόκειται για ένα σταθερό κομμάτι της εμπειρίας των ατόμων που υιοθετούν μη δυαδικές ταυτότητες φύλου. Στο επόμενο υποκεφάλαιο εξετάζεται το θέμα αυτό με βάση τα αποτελέσματα επιλεγμένων ερευνών.

1.2 Trans-κανονιστικότητα και trans ταυτότητα στα μη δυαδικά άτομα

Στην έρευνα με τίτλο «Transnormativity and Transgender Identity Development: A Master Narrative Approach» (Bradford & Syed, 2019), οι συγγραφείς εμβαθύνουν στις πολυπλοκότητες που περιβάλλουν την ανάπτυξη των διεμφυλικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο των κυρίαρχων αφηγήσεων. Μέσω 15 συνεντεύξεων με διεμφυλικά άτομα (δυαδικά και μη δυαδικά) που διαβιούν στις Ηνωμένες Πολιτείες, επιχείρησαν να διερευνήσουν την αλληλεπίδραση μεταξύ των κυρίαρχων αφηγήσεων για το φύλο και των ατομικών διεμφυλικών ταυτοτήτων.

Η έρευνα επιδιώκει να επεκτείνει την έννοια της *trans-κανονιστικότητας* («transnormativity») του Johnson (2016). Κατά τον Johnson, η trans-κανονιστικότητα ορίζεται ως ένα σύνολο εναλλακτικών αφηγήσεων οι οποίες, ενώ, αντιστέκονται στο cis-κανονικό πλαίσιο, ταυτόχρονα, τείνουν να αποκτήσουν ηγεμονική μορφή στο πλαίσιο της trans κοινότητας, δημιουργώντας ένα ιεραρχικό κανονιστικό πλαίσιο που θα μπορούσε να ευνοήσει ορισμένες διεμφυλικές ταυτότητες έναντι άλλων. Συγκεκριμένα γράφει:

Ως ρυθμιστική κανονιστική ιδεολογία, η trans-κανονιστικότητα θα πρέπει να κατανοηθεί, παράλληλα με την ετεροκανονικότητα (Berlant and Warner 1998; Ingraham 1994; Warner 1991) και την ομοκανονικότητα (Duggan 2003; Seidman 2002), ως μια ενδυναμωτική και περιοριστική ιδεολογία, η οποία κρίνει ορισμένα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές trans ανθρώπων ως νόμιμες (π.χ., εκείνες που τηρούν ένα ιατρικό μοντέλο) ενώ περιθωριοποιεί ή καθιστά αόρατα άλλα (π.χ. εκείνα τα χαρακτηριστικά/συμπεριφορές που δεν τηρούν ένα ιατρικό μοντέλο) (Jackson 2006; Rich 1980). (Johnson, 2016:2-3)

Οι συμμετέχοντες της έρευνάς των Bradford και Syed, μοιράστηκαν ιστορίες διάκρισης εντός της trans κοινότητας και διατύπωσαν τους τρόπους με τους οποίους η trans-κανονιστικότητα μπορεί να επιβάλλει άκαμπτες προσδοκίες στα trans άτομα, όπως η σύμμορφωση με δυαδικές προσδοκίες φύλου ή η υποβολή σε ιατρικές μεταβάσεις για να νομιμοποιηθούν ως «πραγματικά» trans. Αυτό, κατά τους συγγραφείς, έχει ως αποτέλεσμα μια μορφή ενδοκοινοτικής αστυνόμευσης που μπορεί να περιθωριοποιήσει τις μη δυαδικές ταυτότητες ή όσους δεν επιθυμούν ή δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στην ιατρική μετάβαση. Κατά τους Bradford και Syed, η διπλή πίεση (εξωκοινοτική και ενδοκοινοτική) περιπλέκει την ανάπτυξη της ταυτότητας των μη δυαδικών ατόμων, επηρεάζοντας τόσο τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, όσο και την αντίληψη των άλλων γι' αυτά. Καταλήγουν ότι η trans-κανονιστικότητα αποτελεί μια ηγεμονική αφήγηση στην trans κοινότητα η οποία επιβάλλει κανόνες νομιμότητας:

Τα αποτελέσματά μας υποδεικνύουν ότι η trans-κανονιστικότητα είναι ιδιαίτερα εμφανής στα trans άτομα, στο βαθμό που οι συμμετέχοντες μίλησαν για αφηγήσεις οι οποίες καθοδηγούν την ανάπτυξη της trans ταυτότητας. Επιπλέον, τα αποτελέσματά μας υποστηρίζουν τον ισχυρισμό μας ότι η trans-κανονιστικότητα εννοιολογείται ορθότερα ως μια ηγεμονική αφήγηση, καθώς χαρακτηρίζεται από τις εξής πέντε αρχές: της χρησιμότητας, της πανταχού παρουσίας, της αορατότητας, της καταναγκαστικής φύσης και της αυστηρότητας και επειδή λειτουργεί εντός της trans κοινότητας ως βασική αφήγηση. (Brandford& Syed, 2019)

Το συγκεκριμένο ζήτημα εξετάζεται και από την Darwin στην έρευνά της με τίτλο «Challenging the Cisgender/Transgender Binary: Nonbinary People and the Transgender Label» (2020), η οποία πραγματοποιήθηκε στις ΗΠΑ. Σε αυτήν, 47 άτομα αυτοπροσδιοριζόμενα ως μη δυαδικά (ηλικίας 19-35 ετών και, κυρίως, λευκά), ερωτήθηκαν εάν υιοθετούσαν ή όχι την trans ταυτότητα, και τους ζητήθηκε να εξηγήσουν τις αιτίες της υιοθέτησης ή μη αυτής της ταυτότητας. Μέσω των ερωτημάτων αυτών αποτυπώθηκαν οι ποικίλες διαδικασίες σκέψης και πολιτικές που καθορίζουν τις πρακτικές μη δυαδικού αυτοπροσδιορισμού, οι κατασκευές τις διεμφυλικότητας που εμμένουν, και οι τρόποι με τους οποίους τα μη δυαδικά άτομα διαπραγματεύονται τη λογοδότηση στα δυαδικά μοντέλα φύλων και διεμφυλικότητας.

Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα της έρευνας ενέπιπταν σε τρεις κατηγορίες απαντήσεων: «Αυτοπροσδιορίζομαι ως transgender» (n=14), «Δεν αυτοπροσδιορίζομαι ως transgender» (n=9) και «Είμαι αναποφάσιστος» (n=18). Σε σχέση με την πρώτη κατηγορία, τα άτομα τα οποία υιοθετούσαν την ταυτότητα αναμφίβολα, απέρριπταν την αντίληψη ότι κάποιος πρέπει να είναι είτε trans άντρας είτε trans γυναίκα για να είναι trans, ωστόσο, τα εναλλακτικά κριτήρια «αξιοπιστίας» που ενστερνίζονταν ποικίλανε. Από αυτούς, 4 αντιλαμβάνονταν τη διεμφυλική τους ταυτότητα ως δεδομένη, θεωρώντας ότι το να μην είναι cis τους έκανε αυτομάτως trans. Η λογική αυτή, κατά τη συγγραφέα, κατασκευάζει ένα νέο δυαδικό σύστημα το οποίο διαχωρίζει μεταξύ cis και υπόλοιπων ταυτοτήτων φύλου ενώ, παράλληλα, θέτει υπό αμφισβήτηση τις trans-κανονιστικές αντιλήψεις που θέτει δυαδικά κριτήρια ένταξης στη διεμφυλική ταυτότητα. Επιπλέον, 7 άτομα περιέγραψαν τη διεμφυλικότητα ως φάσμα ή ομπρέλα στο οποίο μπορεί να εμπίπτει η μη δυαδική ταυτότητά τους, αμφισβητώντας, επίσης, trans-κανονιστικές αντιλήψεις της διεμφυλικότητας. Παρόλα αυτά, ορισμένοι ένιωθαν υπόλογοι σε δυαδικά trans άτομα που υποστήριζαν την ιατρική επέμβαση ως προαπαιτούμενο για τη «νόμιμη» συμμετοχή στην trans ταυτότητα.

Από την άλλη πλευρά βρίσκονταν οι συμμετέχοντες οι οποίοι δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως trans, παρά τη μη δυαδική τους ταυτότητα. Πέντε από αυτούς εξέφρασαν την αντίληψη ότι δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους «αρκετά trans» ή ότι δεν έχουν «υποφέρει αρκετά». Συνέδεαν την trans ταυτότητα με μια ορατή, σταθερή, αλληλεπιδραστική έκφραση φύλου, συμπεριλαμβανομένων των συναφών επιπτώσεών της. Επιπλέον, ορισμένοι θεωρούσαν ότι υπάρχει ποιοτική διαφορά στον τρόπο με τον οποίο βιώνουν το φύλο τους και ερμηνεύουν τη διεμφυλικότητα, σε σχέση με τα δυαδικά trans άτομα. Τέλος, κάποιοι θεωρούσαν την ιατρική φυλομετάβαση ως απαραίτητο κριτήριο της διεμφυλικότητας. Οι αντιλήψεις αυτές αποτύπωσαν τον εξορθολογισμό της trans «νομιμότητας» μέσα από ένα δυαδικό trans μοντέλο.

Όσον αφορά στα άτομα που διατείνονταν αναποφάσιστα, οι κυρίαρχες αιτίες περιλάμβαναν ανησυχίες για τη «νομιμότητα» αυτής της αξίωσης συμμετοχής, προτιμήσεις για εναλλακτικούς ή υβριδικούς προσδιορισμούς και δυσανασχέτηση με τις trans-κανονιστικές αστυνομεύσεις της trans ταυτότητας. Τα αποτελέσματα της

παραπάνω έρευνας εγείραν περαιτέρω προβληματισμούς γύρω από την αντίληψη ενός ξεκάθολου cis/trans διπόλου. Αποκάλυψαν τη ποικιλομορφία που ενείχαν οι σχέσεις των μη δυαδικών συμμετεχόντων με την trans ταυτότητα, οι οποίες επηρεάζονταν από τις προσωπικές τους κατανοήσεις του φύλου τους σε σχέση με τη διεμφυλικότητα, τον ενστερνισμό της αντίληψης που βλέπει το φύλο ως ομπρέλα ή του δυαδικού και ιατρικοποιημένου μοντέλου, αλλά, και τις ιδιαίτερες εμπειρίες τους στο trans πλαίσιο, οι αυτοπροσδιοριστικές πρακτικές .

Η επόμενη μελέτη που εξετάστηκε, με τίτλο «Trans Enough: Examining the Boundaries of Transgender-Identity Membership» (Sutherland, 2021), διεισδύει περαιτέρω στο ζήτημα, εξερευνώντας πώς διαφορετικές ομάδες διαπραγματεύονται τα όρια του τι σημαίνει να είσαι αυθεντικά trans και τις επιπτώσεις αυτών στη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Ο Sutherland, αναλύοντας τις συζητήσεις μεταξύ 52 μελών ενός διαδικτυακού trans φόρουμ (Reddit), αποκάλυψε τρεις κύριες στρατηγικές απόδοσης της trans ιδιότητας. Η πρώτη στρατηγική, την οποία ονόμασε «μη οριοθετημένη στρατηγική», την οποία ασπάζονταν 17 από τα άτομα που συμμετείχαν στη συζήτηση, δίνει έμφαση στην άρση των αποκλεισμών και υποστηρίζει την αποδοχή κάθε ατόμου που αυτοπροσδιορίζεται ως trans. Η συγκεκριμένη ομάδα μελών θεωρούσε την αστυνόμευση μέσα στην κοινότητα των trans προβληματική και έδινε βάση στον αυτοπροσδιορισμό έναντι της ιατρικής ή βιολογικής επικύρωσης. Από την άλλη πλευρά, στη δεύτερη στρατηγική, την «κοινωνικό-βιολογική στρατηγική», ενσωματώνονται τόσο κοινωνικές όσο και βιολογικές πτυχές απόδοσης ταυτότητας. Ως νόμιμες trans ταυτότητες αναγνωρίζονταν, από τα 15 μέλη που την υιοθετούσαν, εκείνες οι οποίες βασίζονται σε προσωπικές εμπειρίες ευφορίας ή/και δυσφορίας φύλου (σωματικής ή/και κοινωνικής), είτε συμμορφώνονταν με ιατρικές διαγνώσεις είτε όχι. Η τελευταία και επικρατέστερη στρατηγική που προκύπτει από τη συγκεκριμένη συζήτηση (n=20) είναι η στρατηγική ιατρικής βάσης, η οποία είναι και η πιο περιοριστική καθώς θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την απόδοση της trans ταυτότητας την επιθυμία και επιδίωξη ιατρικών παρεμβάσεων στο σώμα, όπως η ορμονοθεραπεία και οι χειρουργικές επεμβάσεις. Ευθυγραμμίζεται με ένα ουσιοκρατικό, ιατρικό μοντέλο ταυτότητας φύλου το οποίο τονίζει ότι μια «αληθινή» διεμφυλική ταυτότητα περιλαμβάνει αναγκαστικά κάποιου είδους ιατρική μετάβαση που «διορθώνει» το

σώμα με βάση το επιθυμητό φύλο. Όπως εξηγεί ο Sutherland, πολλοί από αυτούς που ενστερνίζονται τη στρατηγική ιατρικής βάσης επικαλούνται τον φόβο ότι μια ευρεία trans ομπρέλα μπορεί να επηρεάσει την προσβασιμότητα στην παρεχόμενη ιατροφαρμακευτική, νομική και ασφαλιστική στήριξη. Σύμφωνα με τον Sutherland:

[Στον ίδιο βαθμό] η απαγόρευση σε όσους δεν θεωρούνται «αρκετά τρανς» να αναζητούν καταφύγιο κάτω από την trans ομπρέλα μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω περιθωριοποίηση και να περιορίσει την ανάπτυξη των πόρων μιας ήδη ευάλωτης κοινότητας (cf. Miller and Grollman 2015). Τέτοια ευρήματα δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο οι δομές λογοδοσίας (π.χ. το ιατρικοποιημένο trans μοντέλο) μπορούν να «ασκήσουν αρκετή συμβολική επιρροή ώστε οι άνθρωποι να υιοθετούν μοτίβα δράσης, ακόμη κι αν αυτά τα μοτίβα [ίσως] είναι τελικά επιζήμια προς τους ίδιους» (Sumerau and Mathers 2019:59)» (Sutherland 2021:12).

1.3 Προκλήσεις στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο

Εκτός του πλαισίου της trans κοινότητας, τα μη δυαδικά άτομα αντιμετωπίζουν πολλαπλές προκλήσεις στην καθημερινότητά τους. Η προαναφερθείσα έρευνα με τίτλο «Doing Nonbinary Gender: The occupational Experience of Nonbinary Persons in the Environment» (McCarthy et al. 2020) φανέρωσε ότι οι μη δυαδικοί συμμετέχοντες συχνά έρχονταν αντιμέτωποι με περιβάλλοντα που τηρούν αυστηρά τους κανόνες του δυαδικού φύλου, γεγονός που τους προκαλούσε αισθήματα δυσφορίας και περιθωριοποίησης. Οι συμμετέχοντες περιέγραψαν τις εμπειρίες τους σε τέτοια δυαδικά περιβάλλοντα ως δύσκολες, καθώς καθημερινές ρυθμίσεις, όπως ο διαχωρισμός των μπάνιων και οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, ενισχύουν τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων, οδηγώντας στον αποκλεισμό τους ή στην ανάγκη για προσαρμογή σε αυτούς τους παραδοσιακούς ρόλους. Επιπλέον, εξέφρασαν ότι αισθάνονταν έντονο φόβο για την ασφάλειά τους, ειδικά σε δημόσιους χώρους.

Αντίθετα, οι ασφαλείς και συμπεριληπτικοί χώροι ή κοινότητες που αναγνωρίζουν και υποστηρίζουν τη διαφορετικότητα είναι ζωτικής σημασίας, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, καθώς τους επιτρέπουν να εκφράσουν την ταυτότητά τους αυθεντικά χωρίς το βάρος της συμμόρφωσης με τις δυαδικές προσδοκίες. Τέτοια περιβάλλοντα, όπως το σπίτι τους ή χώροι με οικεία τους άτομα,

όχι μόνο καλλιεργούν την αίσθηση του ανήκειν και της αποδοχής, αλλά ενισχύουν επίσης σημαντικά την ικανότητά τους να συμμετέχουν σε επιθυμητά επαγγέλματα.

Επιπροσθέτως, η έρευνα με τίτλο «Transcending the gender binary: Gender non-binary young adults in Amsterdam» (Vijlbried et al. 2020), αναλύοντας τις αφηγήσεις 11 νεαρών μη δυαδικών ενηλίκων, τονίζει τη διττότητα της αυξανόμενης ορατότητας των μη δυαδικών ταυτοτήτων. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων της έρευνας, παρά την αυξανόμενη κοινωνική ορατότητα της ταυτότητάς τους, εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν σοβαρές προκλήσεις όπως αποκλεισμό και περιθωριοποίηση, διακρίσεις καθώς και βία, τόσο λεκτική όσο και σωματική. Οι συμμετέχοντες περιέγραφαν ότι βιώνουν τη θέση τους στην κοινωνία είτε ως «λάθος» είτε ως «εκτός νομιμότητας», και, κατώτερη, σε κάθε περίπτωση, εκείνης των cis ατόμων.

Οι συμμετέχοντες υπογράμμισαν, ακόμα, την ανάγκη ύπαρξης ασφαλών χώρων όπου τα μη δυαδικά άτομα μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα και να βρουν υποστήριξη στην κοινότητα. Το διαδίκτυο, όπως επιβεβαιώνεται και από τις προαναφερόμενες έρευνες των Darwin, Yeadon-Lee και Sutherland, φάνηκε να αποτελεί έναν από τους βασικότερους χώρους όπου τα μη δυαδικά άτομα αισθάνονται ασφαλή να ανακαλύψουν και να εκφράσουν την ταυτότητά τους και να δημιουργήσουν σχέσεις μεταξύ τους. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα blogs και οι διάφορες διαδικτυακές πλατφόρμες δίνουν φωνή, επιπλέον, στα ίδια τα μη δυαδικά άτομα να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν την ευρύτερη κοινωνία γύρω από τις μη δυαδικές ταυτότητες. Μάλιστα, όσον αφορά στην πρακτική της λεκτικής αποκάλυψης της ταυτότητάς τους («coming out»), η Darwin (*Doing Gender Beyond the Binary: A virtual Ethnography*, 2017), παρατήρησε ότι ορισμένα μη δυαδικά άτομα προτιμούσαν να μην αποκαλύπτουν την ταυτότητά τους πέραν του διαδικτύου, καθώς η αποκάλυψη της μη δυαδικής ταυτότητας σε άλλα κοινωνικά πλαίσια φαίνεται ότι φέρει την πρόκληση και την ευθύνη της «εκπαίδευσης» των συνομιλητών σχετικά με την ύπαρξη πολλαπλών έμφυλων ταυτοτήτων.

Ακόμα, οι περισσότεροι συμμετέχοντες μίλησαν για τη σημασία της τηλεόρασης και των ΜΜΕ, και τη συνεισφορά τους στην αντιπροσώπευση διαφορετικών ταυτοτήτων φύλου. Τέλος, όπως προέκυψε από την έρευνα, οι συμμετέχοντες αισθάνονταν περισσότερη ασφάλεια στο πλαίσιο ριζοσπαστικών

ακτιβιστικών κινημάτων, queer γεγονότων και αυτόνομων πολιτικών χώρων. Τα παραπάνω έδωσαν στα άτομα την ευκαιρία να αναπτύξουν ελεύθερα και να διεκδικήσουν την ταυτότητά τους, καθώς και να συμμετάσχουν σε δράσεις που προωθούν τη γενικότερη κοινωνική αλλαγή. Οι παραπάνω «ασφαλείς χώροι» προσφέρουν επικύρωση της ταυτότητας και υποστήριξη, συμβάλλοντας στη χειραφέτηση και την ανθεκτικότητά των μη δυαδικών ατόμων ενάντια στο κοινωνικό στίγμα που βιώνουν.

Κλείνοντας, η έρευνα με τίτλο «Understanding Perceptions of Gender Non-Binary People: Consensual and Unique Stereotypes and Prejudice» (McCarthy & Burt, 2024), αποτελεί μία από τις πρώτες ποσοτικές έρευνες οι οποίες εξετάζουν τις κοινωνικές στάσεις, τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα άτομα με μη δυαδικό φύλο. Η μελέτη αποτελείται από τρεις διακριτές έρευνες. Στην πρώτη συμμετείχαν 238 cisgender γυναίκες και 156 cis άντρες, στους οποίους ζητήθηκε να αξιολογήσουν πώς θεωρούσαν ότι η αμερικανική κοινωνία αντιλαμβάνεται τους cis άντρες και τις cis γυναίκες, τα μη δυαδικά άτομα και τα δυαδικά trans άτομα, σε μέτρα ικανότητας, εγκυρότητας της ταυτότητάς τους, φιλικότητας και προκατάληψης. Η δεύτερη μελέτη επεκτάθηκε στο θέμα ζητώντας 264 cis γυναίκες και 151 cis άντρες να αξιολογήσουν τις παραπάνω ομάδες με βάση τις προσωπικές τους απόψεις, στα ίδια μέτρα. Η τρίτη μελέτη, η οποία περιλάμβανε 206 γυναίκες και 283 άντρες, εστίασε στις προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων είτε για άντρες και γυναίκες ή για μη δυαδικά άτομα, προσθέτοντας νέα μέτρα, όπως οι αντιλήψεις τους για την ψυχική υγεία των ομάδων.

Τα ευρήματα των μελετών 1, 2 και 3 έδειξαν σταθερά ότι τα άτομα με μη δυαδικό φύλο θεωρούνταν λιγότερο ικανά, λιγότερο φιλικά, με χαμηλότερο κοινωνικό στάτους και οι ταυτότητές τους λιγότερο έγκυρες σε σύγκριση με cis άνδρες και γυναίκες. Θεωρήθηκε, επίσης, πιο πιθανό να βιώσουν προκατάληψη. Η μελέτη 3, επιπλέον, έδειξε ότι οι συμμετέχοντες έκριναν πως τα μη δυαδικά άτομα είναι λιγότερο ψυχικά υγιή σε σχέση με cis άντρες και γυναίκες, ενώ, κρίνονταν ως λιγότερο «ανθρώπινα» συγκριτικά με τις δύο ομάδες. Τα αποτελέσματα των μελετών ενίσχυσαν την πρώτη υπόθεση της έρευνας σύμφωνα με την οποία τα μη δυαδικά άτομα κρίνονται αρνητικότερα από τους άντρες και τις γυναίκες. Σε σχέση με τα δυαδικά trans άτομα, οι μελέτες 1 και 2 φανέρωσαν ότι στο μέτρο ικανότητας

κρίνονται ομοίως, για τα μη δυαδικά άτομα κρίνεται ως πιο πιθανό να υποστούν ακύρωση της ταυτότητάς τους, ενώ υπόλοιπα μέτρα τα δυαδικά trans άτομα κρίνονταν αρνητικότερα από τα μη δυαδικά.

Μεθοδολογία έρευνας

Για την πραγματοποίηση της παρούσας έρευνας και την απάντηση των ερωτημάτων της αξιοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος έρευνας. Δεδομένου της ιδιαιτερότητας του αντικειμένου της -του έμφυλου βιώματος-, της πολυπλοκότητάς του και της μοναδικότητας της εμπειρίας του, η ποιοτική μέθοδος κρίθηκε καταλληλότερη για τη διερεύνησή του. Η ποιοτική μέθοδος έρευνας έχει ως στόχο τη διεισδυτική εξερεύνηση, σε βάθος κατανόηση και ερμηνεία των πολύπλοκων εμπειριών, νοημάτων και κινήτρων που καθορίζουν τις πράξεις των δρώντων υποκειμένων και τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους (Λυδάκη, 2016). Η συλλογή των δεδομένων γίνεται μέσω των εργαλείων της (συμμετοχικής ή απλής) παρατήρησης, τη διεξαγωγή συνεντεύξεων (δομημένων, ημι-δομημένων ή μη δομημένων) και τις ομάδες εστίασης, εργαλεία που επιτρέπουν στον ερευνητή να διεισδύσει με μεγαλύτερη αμεσότητα στον κόσμο των υπό μελέτη υποκειμένων.

Το έμφυλο βίωμα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό το οποίο μπορεί να αποδομηθεί μονάχα μέσω της βαθιάς κατανόησης και ερμηνείας του. Ειδικότερα, όσον αφορά στα βιώματα των μη δυαδικών ταυτοτήτων φύλου οι οποίες μόλις αρχίζουν να αναδύονται περισσότερο ορατά στο ελληνικό περιβάλλον, είναι απαραίτητη η συγκέντρωση λεπτομερών στοιχείων τα οποία θα καλύπτουν τις πολλαπλές πτυχές της συγκεκριμένης εμπειρίας. Η ποιοτική μέθοδος είναι αυτή, επομένως, που μπορεί να επιτρέψει να ακουστούν οι ατομικές φωνές των υπό μελέτη υποκειμένων και να δοθούν απαντήσεις στα ερωτήματα της συγκεκριμένης έρευνας.

2.1 Συλλογή δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο της ημι-δομημένης συνέντευξης και διεξήχθησαν συνολικά 6 συνεντεύξεις. Η διεξαγωγή τους, σε πρώτο χρόνο, έγινε στο πλαίσιο της εργασίας μου με τίτλο «Βιώματα και νοηματοδοτήσεις της έμφυλης εμπειρίας από *non-binary* άτομα», για το μάθημα «Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας: Ποιοτικές και Ποσοτικές Προσεγγίσεις» του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος (χειμερινό εξάμηνο, 2022-2023). Για την εύρεση των συμμετεχόντων της έρευνας ήρθα σε επικοινωνία με γνωστό μου trans άτομο το οποίο διαχειριζόταν, κατά την περίοδο, μία διαδικτυακή ομάδα στο

Facebook, πλέον ανενεργή, με τίτλο “All about trans-Greece”, στην οποία δραστηριοποιούνταν συνολικά 442 μέλη. Εκεί, ύστερα από παρότρυνσή του, ανάρτησα ένα μικρό κείμενο με το οποίο ενημέρωνα τα μέλη για το θέμα της έρευνάς μου και προσκαλούσα όσα άτομα επιθυμούσαν να συμμετάσχουν σε αυτήν. Το κριτήριο που τέθηκε για τη συμμετοχή τους ήταν το να αυτοπροσδιορίζονται ως μη δυαδικά, ανεξάρτητα από τον ειδικότερο αυτοπροσδιορισμό φύλου τους (πχ: agender). Το ευρύ αυτό κριτήριο, κρίθηκε ότι θα ενθάρρυνε την ανάδειξη της ποικιλομορφίας της μη δυαδικής εμπειρίας, όπως αυτή διαφαίνεται από την διεθνή ερευνητική βιβλιογραφία. Έλαβα άμεση και πρόθυμη ανταπόκριση από 5 άτομα, τα οποία διέμεναν σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Ηράκλειο. Οι συνεντεύξεις έγιναν μέσω βίντεο-κλήσης, λόγω της απόστασης μεταξύ του τόπου διαμονής μου και του τόπου διαμονής των συμμετεχόντων, και διήρκεσαν η κάθε μία από μία έως μιάμιση ώρα. Επιπλέον, ένα από τα άτομα τα οποία έλαβαν μέρος στην έρευνα άνηκε ήδη στον στενό προσωπικό μου κύκλο και προθυμοποιήθηκε να συμμετάσχει αφού το ενημέρωσα για το περιεχόμενο της έρευνας. Η συγκεκριμένη συνέντευξη πραγματοποιήθηκε δια ζώσης. Συνολικά, η διαδικασία της αναζήτησης συμμετεχόντων και της διεξαγωγής των συνεντεύξεων ξεκίνησε στις αρχές Ιανουαρίου του 2023 και ολοκληρώθηκε στα τέλη του ίδιου μήνα.

Τα ερωτήματα που τέθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων βασίστηκαν σε οδηγό συνέντευξης ο οποίος σχεδιάστηκε με στόχο να καλύπτει όψεις της έμφυλης εμπειρίας, τόσο ως προσωπικό όσο και ως κοινωνικό βίωμα. Για τον σχεδιασμό των ερωτημάτων αξιοποιήθηκε η υπάρχουσα βιβλιογραφία. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, αναδύθηκαν, εκ νέου, ερωτήματα που οδήγησαν στην φανέρωση ιδιαίτερων πτυχών της συγκεκριμένης εμπειρίας. Ο οδηγός συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε παρατίθεται αυτούσιος στο τέλος της εργασίας (Παράρτημα Ι).

Οι συνεντεύξεις, συνολικής διάρκειας 8,5 ωρών, απομαγνητοφωνήθηκαν, δίνοντας 70, περίπου, σελίδες γραπτού υλικού. Δεδομένου του όγκου και πλούτου του συλλεγμένου υλικού, του περιορισμένου χρόνου και της περιορισμένης επιτρεπόμενης έκτασης της εργασίας εξαμήνου (στα πλαίσια της οποίας συλλέχθηκε), ένα μικρό του μέρος αξιοποιήθηκε. Επομένως, ολοκληρώνοντας την πρώτη του επεξεργασία στην προαναφερόμενη εργασία, θεώρησα θεμιτή τη περαιτέρω και

συνολική ανάλυση και ερμηνεία του. Έτσι, σε συνεργασία με την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής, η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε με τη συμπερίληψη του συνόλου του υλικού που είχε συλλεχθεί και την, εκ των υστέρων, συγκέντρωση της συναίνεσης των συνομιλητών μας για την αξιοποίηση της κάθε συνέντευξης στο παρόν πλαίσιο. (Παράρτημα II).

2.2 Συμμετέχοντα

Τα άτομα τα οποία ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα συμμετοχής στην παρούσα έρευνα, ανήκαν σε ένα ευρύ φάσμα της νεαρής ενήλικης ηλικίας (22-30), χωρίς να έχει προτεθεί η ηλικία ως κριτήριο συμμετοχής. Οι ειδικότεροι προσδιορισμοί φύλου τους (που εμπίπτουν στο μη δυαδικό φάσμα) διέφεραν, εξίσου, μεταξύ τους. Δύο από τα συμμετέχοντα, συγκεκριμένα, αυτοπροσδιορίζονταν ως άφυλα (agender), τρία αυτοπροσδιορίζονταν ως μη δυαδικά (non-binary), εκ των οποίων το ένα εξήγησε ότι ο αυτοπροσδιορισμός του βρίσκεται πιο κοντά στο ανδρικό φύλο, και, τέλος, ένα από αυτά δήλωσε ότι αυτοπροσδιορίζεται, πιο ειδικά, ως non-binary «guy». Ακόμα, οι αντωνυμίες που χρησιμοποιούσαν ποίκιλλαν. Το ένα άφυλο άτομο αυτοπροσδιοριζόταν με τις ουδέτερες αντωνυμίες και το δεύτερο χρησιμοποιούσε όλες τις αντωνυμίες (θηλυκές, αρσενικές και ουδέτερες). Ένα από τα non-binary άτομα, ομοίως, χρησιμοποιούσε όλες τις αντωνυμίες. Το δεύτερο non-binary άτομο έκανε χρήση μόνο ουδέτερων αντωνυμιών, ενώ, το τρίτο αυτοπροσδιοριζόταν τόσο με ουδέτερες όσο και με αρσενικές αντωνυμίες. Τέλος, το άτομο με τον ειδικότερο αυτοπροσδιορισμό «non-binary guy» χρησιμοποιούσε αποκλειστικά τις αρσενικές αντωνυμίες για τον προσδιορισμό του. Αυτή η ποικιλομορφία που εντοπίστηκε στον τρόπο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονταν τα συμμετέχοντα, ήρθε σε αντιστοιχία με τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας, η οποία περιγράφει το μη δυαδικό φύλο ως φάσμα ή ως όρο «ομπρέλα» στον οποίο περιλαμβάνονται περισσότεροι αυτοπροσδιορισμοί του φύλου (Darwin, 2017; Yeadon Lee, 2016). Οι παραπάνω πληροφορίες συμπυκνώνονται σε πίνακα στο τέλος της εργασίας μαζί με το εκχωρημένο στη γέννηση φύλο του κάθε συμμετέχοντος (Πίνακας I). Όπως φαίνεται στον πίνακα, ένα άτομο (agender) είναι AMAB (Assigned Male at Birth), ενώ, όλα τα υπόλοιπα συμμετέχοντα είναι AFAB (Assigned Female at Birth).

Σε σχέση με τη ιατρική φυλομετάβαση, δύο από τα non-binary άτομα εξέφρασαν ότι βρίσκονται στη διαδικασία πρόσληψης τεστοστερόνης. Ένα από τα υπόλοιπα συμμετέχοντα (non-binary guy) δήλωσε την επιθυμία να προχωρήσει και το ίδιο σε πρόσληψη ορμονών και δύο (agender) δήλωσαν ότι δεν αποκλείουν τη συγκεκριμένη πιθανότητα για το μέλλον. Επιπλέον, 3 από τα συμμετέχοντα εξέφρασαν την επιθυμία τους για χειρουργική αφαίρεση στήθους, ενώ, κανένα δεν εξέφρασε επιθυμία επέμβασης στα γεννητικά όργανα. Σημειώνεται ότι αναφέρονται μόνο οι πληροφορίες οι οποίες κρίνονται απαραίτητες για το σκοπό της έρευνας.

Προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία τους, για κάποια από τα συμμετέχοντα γίνεται χρήση ψευδωνύμων και τροποποίηση ορισμένων στοιχείων που δύναται να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους. Ορισμένα συμμετέχοντα δήλωσαν την επιθυμία να χρησιμοποιηθεί το μικρό τους όνομα, γεγονός που έγινε δεκτό.

2.3 Ανάλυση δεδομένων

Οι συνεντεύξεις αποκωδικοποιήθηκαν νοηματικά μέσω της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης. Η επαγωγική αυτή μέθοδος επιτρέπει τη διείσδυση στην πραγματικότητα των συνεντευξαζόμενων ατόμων και την ανακατασκευή των υποκειμενικών τους εμπειριών και ερμηνειών, προκειμένου να φανερωθούν τα ενδότερα νοήματά τους (Τσιώλης, 2015). Παρ' ότι τα αποτελέσματα που προκύπτουν μέσα από τη συνολική ερευνητική διαδικασία δεν μπορούν να γενικευθούν, συμβάλλουν στην κατανόηση των μη δυαδικών συμμετεχόντων και της πραγματικότητάς τους και αποτελούν ένα βήμα προς τη σκιαγράφηση μιας αποσιωπημένης έμφυλης πραγματικότητας. (Λυδάκη, 2016).

Η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν ξεκίνησε με την προσεχτική ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων. Στη συνέχεια, ακολούθησε η εστίαση της ερευνήτριας σε μεμονωμένες δηλώσεις, εμπειρίες και γεγονότα που αναφέρθηκαν από τα συμμετέχοντα. Κάθε μία από τις συνεντεύξεις διαχωρίστηκε σε μικρότερες προτάσεις/ομάδες προτάσεων και σε κομμάτια νοήματος. Κατόπιν, έγινε η κωδικοποίηση και η συστηματοποίηση τους σε ευρύτερες ομάδες δηλώσεων, με βάση τη θεματική τους συνάφεια. Ακολούθως, τα ομαδοποιημένα νοήματα

οργανώθηκαν, στο βαθμό που κρίθηκε ότι αποτελούν σημαντικές εκφάνσεις του φαινομένου του έμφυλου βιώματος των συμμετεχόντων, σε θεματικές κατηγορίες με περισσότερο αναλυτικό χαρακτήρα και, τέλος, οι κατηγορίες οργανώθηκαν σε τρεις κεντρικούς άξονες ανάλυσης οι οποίοι παρουσιάζονται στο επόμενο κεφάλαιο.

Αποτελέσματα-Συζήτηση

Κατά τη διαδικασία της ανάλυσης των συνεντεύξεων προέκυψαν τρεις κύριοι θεματικοί άξονες στις περιγραφόμενες βιωματικές εμπειρίες των συμμετεχόντων υποκειμένων, οι οποίοι συνοψίστηκαν νοηματικά υπό τους εξής τίτλους: *ο έμφυλος εαυτός και η νοηματοδότηση του φύλου*, *υπάρχοντας πέρα από το δίπολο: η έκφραση του μη δυαδικού φύλου*, *αντιδράσεις και προκλήσεις στο κοινωνικό περιβάλλον*. Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει τις μοναδικές διεργασίες αυτό-ανακάλυψης και συγκρότησης της μη δυαδικής ταυτότητάς των συμμετεχόντων μέσα στον χρόνο, καθώς και τις ιδιαίτερες σημασίες που λαμβάνει για εκείνα το φύλο τους. Ο δεύτερος περιλαμβάνει τους τρόπους με τους οποίους τα συμμετέχοντα επιλέγουν να αποτυπώσουν και να επικοινωνήσουν την έμφυλη ταυτότητά τους μέσω του σώματος και του λόγου. Ο τρίτος, αναφέρεται στις ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στο κοινωνικό τους περιβάλλον ως μη δυαδικά άτομα.

Πιο αναλυτικά, στην ενότητα *ο έμφυλος εαυτός και η νοηματοδότηση του φύλου* εστιάζουμε στην ανάλυση των προσωπικών, εσωτερικών διαδικασιών ανακάλυψης και διαμόρφωσης της μη δυαδικής ταυτότητας των συμμετεχόντων. Αναλύονται η σχέση τους με το φύλο που τους δόθηκε στη γέννησή τους, η πορεία απομάκρυνσης από αυτό και οι διεργασίες της ανακάλυψης και υιοθέτησης του μη δυαδικού φύλου. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι ιδιαίτερες εννοιολογήσεις που δίνονται στο φύλο από τα συμμετέχοντα, με στόχο την βαθύτερη κατανόηση του περιεχομένου της μη δυαδικής της ταυτότητας.

Η δεύτερη ενότητα, με τίτλο *υπάρχοντας πέρα από το δίπολο: η έκφραση του μη δυαδικού φύλου*, εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους τα συμμετέχοντα υπάρχουν ως μη δυαδικά στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο. Περιγράφονται οι τρόποι με τους οποίους «κάνουν» το φύλο τους (West& Zimmerman, 1987; Connell, 2010) ή «ανακατασκευάζουν» το φύλο (Darwin, 2017), δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους παρουσιάζουν τα εαυτά τους και επικοινωνούν τη μη δυαδική ταυτότητα φύλου τους μέσω του σώματος, της εμφάνισης, της συμπεριφοράς και του λόγου.

Τέλος, η τρίτη ενότητα, *αντιδράσεις και προκλήσεις στο κοινωνικό περιβάλλον*, παρουσιάζει πώς το κοινωνικό περιβάλλον των συμμετεχόντων αντιδρά

στο μη δυαδικό τους φύλο και αναλύονται οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο της οικογένειας, του φιλικού τους περιγύρου, του εργασιακού περιβάλλοντος, αλλά και στο πεδίο της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας.

4.1 Ο έμφυλος εαυτός και η νοηματοδότηση του φύλου

Η παρούσα ενότητα διακρίνεται στις εξής δύο υποενότητες: *η διαμόρφωση της μη δυαδικής ταυτότητας και η νοηματοδότηση του μη δυαδικού φύλου*. Διεισδύει στους τρόπους με της οποίους τα συμμετέχοντα της έρευνας διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητά τους μέσα στο χρόνο, σε συνάρτηση με τους τρόπους με τους οποίους αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν την έννοια του φύλου.

4.1.1 Η διαμόρφωση της μη δυαδικής ταυτότητας μέσα στον χρόνο

Ο τρόπος με τον οποίο καθ' ένα από τα συμμετέχοντα περιέγραψε την έμφυλη ταυτότητά του φαίνεται να αποτελεί αποτέλεσμα μιας μοναδικής, συνεχόμενης και ανοιχτής εσωτερικής και κοινωνικής ζύμωσης, η οποία συναρτάται με την αλληλεπίδραση πολλαπλών συνιστωσών. Όπως διαφάνηκε μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων, οι βασικές συνιστώσες που αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν τη μη δυαδική ταυτότητά των συμμετεχόντων είναι οι εξής: η σχέση τους με το αποδιδόμενο φύλο, η ενσώματη εμπειρία, η σεξουαλικότητα και η πολιτική ταυτότητα. Ως αποτέλεσμα της μοναδικότητας αυτών των εμπειριών και βιωμάτων, οι ταυτότητες που ενστερνίζονται τα συμμετέχοντα διαφέρουν μεταξύ τους, έχοντας ως κοινό παρονομαστή τη μη δυαδικότητα τους.

α. Σχέση με το αποδιδόμενο φύλο

Όλα τα συμμετέχοντα της έρευνάς μας εξέφρασαν το αίσθημα ότι το φύλο που τους δόθηκε κατά τη γέννησή τους δεν τα καλύπτει εξ' ολοκλήρου, ή και καθόλου. Η αίσθηση αυτή, για τα περισσότερα από αυτά (4 από τα 6), ξεκίνησε να υφίσταται από την παιδική και συνεχίστηκε στην προεφηβική και εφηβική τους ηλικία. Για τρία από τα συμμετέχοντα, η αίσθηση ασυμβατότητας σε σχέση με το αποδιδόμενο φύλο ήταν συνειδητή στα παιδικά και εφηβικά τους χρόνια, ενώ τα υπόλοιπα συνειδητοποίησαν την πηγή της δυσφορίας τους και τη συνέδεσαν με το φύλο που τους είχε αποδοθεί,

κατά την ενηλικίωσή τους, μέσω διαφόρων εμπειριών. Όπως θα δούμε παρακάτω, καθώς βίωναν το συγκεκριμένο αίσθημα για το εκχωρημένο φύλο τους, τα συμμετέχοντα επιδίδονταν σε πράξεις τόσο αντίστασης όσο και συμβιβασμού με αυτό.

Τα περισσότερα από τα συμμετέχοντα εξέφρασαν το πρώιμο αυτό αίσθημα μέσω της μη συμμόρφωσης με τους στερεοτυπικούς έμφυλους ρόλους και προσδοκίες, ήδη από την παιδική ή/και την εφηβική ηλικία. Παρακάτω παρατίθενται αποσπάσματα στα οποία τα ίδια περιέγραψαν την πρώιμη σχέση τους με το φύλο που τους δόθηκε στη γέννηση, καθώς και τρόπους που, είτε στη παιδική τους ηλικία είτε μεγαλώνοντας, αντιτέθηκαν στους καθιερωμένους ρόλους και τις προσδοκίες του αποδιδόμενου φύλου της.

Π.: Σαν παιδάκι ποτέ δεν ένιωσα ότι είμαι κοριτσάκι, ούτε μου άρεσε ο τίτλος, ούτε μου άρεσε να με ντύνουνε, ούτε να παίζω με κοριτσίστικα πράγματα. Θα μου πεις δεν είναι κριτήριο αυτό, ναι δεν είναι, αλλά είναι ένδειξη κατά τη γνώμη μου. Οπότε για πολλά χρόνια μέχρι και το λύκειο ήμουν α αγοροκόριτσο, αυτό που λένε. Ντυνόμουν με πολύ αγορίστικα ρούχα, ασχολούμουν με αγορίστικες ασχολίες, όπως τα σπορ για παράδειγμα, έπαιζα και ποδόσφαιρο, έπαιζα και μπάσκετ, ανταγωνιζόμουν τα αγόρια της τάξης μου πολύ, ξέρεις που παίζουν τα παιδιά, παλεύουνε, σπρώχνουνε, κάνουνε δύναμη με το χέρι. Συνέχεια πήγαινα οπωσδήποτε να ανταγωνιστώ με τα αγόρια, ενώ, από την άλλη δεν με ένοιαζε το τι κάνουν τα κορίτσια. Το ότι στο γυμνάσιο ξεκινούσαν να βάζονται, ξεκινούσαν να ντύνονται λίγο πιο γυναικεία, εμένα καθόλου δεν μου άρεσε αυτό, το αρνιόμουν και δεν το έκανα. Για πολλά χρόνια δεν έκανα κάποια προσπάθεια να ενταχθώ σε αυτό, δεν είχα και κάποια πίεση, από το σπίτι δεν είχα πίεση, δεν τους ένοιαζε της γονείς μου το πώς θα ντυθώ ή ότι θα έχω τα μαλλιά μου κοντά. Επίσης είχα τα μαλλιά μου κοντά πολλά χρόνια και συνεχίζω. Πρώτη φορά τα έκοψα στο γυμνάσιο κιόλας, 1^η γυμνασίου, έτσι φουλ κοντά.

Τόσο ο Π. όσο και το Σ.Κ., από την παιδική και την εφηβική τους ηλικία αντίστοιχα, δεν ταυτίζονταν με τους ρόλους του φύλου που τους δόθηκε στη γέννηση, δηλαδή του γυναικείου, και χαρακτήρισαν τους εαυτούς τους ως «αγοροκόριτσα», ορίζοντας με αυτό τον τρόπο την ενδιαμέση αίσθηση μεταξύ θηλυκού και αρσενικού,

με την οποία βίωναν το φύλο τους. Και οι δύο είχαν τη τάση να απολαμβάνουν ασχολίες οι οποίες γίνονται κοινωνικά αντιληπτές ως «αγορίστικες», όπως είναι η ενασχόληση με αθλητικές δραστηριότητες, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και τα παιχνίδια δύναμης. Ασχολίες οι οποίες αναγνωρίζονται, κυρίως, ως θηλυκές, όπως είναι ο καλλωπισμός και η ενασχόληση με το ντύσιμο, είτε δεν τους προκαλούσαν το ενδιαφέρον, είτε τους δημιουργούσαν έντονα αρνητικά συναισθήματα στις περιπτώσεις που έμπαιναν στη διαδικασία να τα δοκιμάσουν. Ο τρόπος που παρουσίαζαν τα εαυτά τους, μέσω των ρούχων τους και της κόμμωσής τους, ήταν αντίθετος προς τα κανονιστικά πρότυπα για το γυναικείο φύλο. Τα φαρδιά ρούχα και τα κοντά μαλλιά αποτελούσαν γι' αυτά τρόπους αντίστασης στις κλασσικές αποτυπώσεις του γυναικείου φύλου.

Με παρόμοιο τρόπο, ο Μάριος περιγράφει πώς, από την παιδική του ηλικία, όχι μόνο αισθανόταν «λάθος» το φύλο που του είχε δοθεί, αλλά είχε ήδη εκφράσει στη μητέρα του αυτή τη δυσφορία, επικοινωνώντας της τη θέλησή του «να αλλάξει φύλο», εννοώντας τη μετάβαση στο ανδρικό φύλο. Μάλιστα, όπως περιέγραψε σε άλλο απόσπασμα, στην ίδια ηλικία σε ορισμένες περιπτώσεις (πχ. στην παιδική χαρά), συστηνόταν στα υπόλοιπα παιδιά με ανδρικό όνομα, κάτι το οποίο δεν έφερνε αντιδράσεις καθώς η εμφάνισή του παρέπεμπε στο ανδρικό φύλο (πχ. κοντά μαλλιά). Στην εφηβεία, από την άλλη, ένιωσε την κοινωνική πίεση να προσαρμοστεί στο γυναικείο φύλο να μεγαλώνει, κάτι που, όπως περιγράφει, του προκαλούσε, παρομοίως με τα δύο άλλα συμμετέχοντα, έντονα συναισθήματα «δυσφορίας». Όπως χαρακτηριστικά περιέγραψε, ένιωθε: *σα να μη μπορώ να αναπνεύσω*.

Μάριος: *Γενικά πάντα θυμάμαι από όταν ήμουνα πολύ μικρός να μη νιώθω άνετα με θηλυκές αντωνυμίες ή να μη νιώθω άνετα με το να φοράω στερεοτυπικά γυναικεία ρούχα. Δηλαδή ήταν κάτι που από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου δεν ένιωθα άνετα με αυτό, ήταν κάπως λάθος για μένα. Αλλά δεν έχω βρει, ακόμα τουλάχιστον, κάτι συγκεκριμένο που να πω ότι αυτό είναι που με απωθούσε. Δεν είναι καν ότι κάτι με απωθούσε ακριβώς, απλά ό,τι ήτανε το ένιωθα πάντα λάθος. Ήτανε κάτι το οποίο δεν κόλλαγε σε μένα. (...) Και τώρα, όσον αφορά το να το εκφράσω, θυμάμαι να έχω πει στη μαμά μου όταν ήμουνα παιδάκι ότι όταν μεγαλώσω θα κάνω αλλαγή φύλου. Στα 6 μου θυμάμαι να το έχω στο μυαλό μου ότι θα είμαι αγόρι.*

Δηλαδή αυτό είχα στο μυαλό μου. Εντάξει μεγαλώνοντας συνειδητοποιώ ότι ούτε αυτή η ταμπέλα μου ταιριάζει 100% αλλά σίγουρα πολύ περισσότερο από το άλλο άκρο της πούμε. (...) Και μετά εγώ ζοριζόμουν πάρα πολύ γιατί σαν παιδάκι δεν βιώνεις τόσο πολύ και το κοινωνικό βάρος του να ακολουθείς συγκεκριμένες gender associated συμπεριφορές. Αυτά αρχίζουν πιο πολύ στο γυμνάσιο οπότε πιο πολύ εκεί άρχισα να ζορίζομαι πολύ και να νιώθω πολύ μεγάλη δυσφορία.

Παρ' ότι και τα τρία παραπάνω συμμετέχοντα εξέφρασαν παρόμοιες αναμνήσεις γύρω από την τάση τους να ταυτίζονται περισσότερο με το ανδρικό φύλο σε μικρή ηλικία, και την αντίσταση στο γυναικείο φύλο μέσω της ενασχόλησης με ασχολίες που στερεοτυπικά εμπίπτουν στο ανδρικό φύλο ή της υιοθέτησης αρρενωπών στυλιστικών χαρακτηριστικών, μεγαλώνοντας φάνηκε να ανακαλύπτουν νέους τρόπους έμφυλης έκφρασης και ορισμού, που τα απομάκρυνε από τους περιορισμούς του έμφυλου διπόλου. Όσον αφορά στον Μάριο, η ανυπαρξία εναλλακτικών τρόπων απόδοσης της ταυτότητάς του στην παιδική του ηλικία του δημιούργησε την εντύπωση ότι η μετάβαση στο ανδρικό φύλο θα του επέτρεπε να είναι πιο άνετα ο εαυτός του, ιδέα η οποία άρχισε σταδιακά να ανατρέπεται καθώς ήρθε σε επαφή με την έννοια του μη δυαδικού φύλου και η έμφυλη εμπειρία του βρήκε σε αυτήν την έκφρασή της.

Αυτά τα πρώιμα αισθήματα μη ταύτισης με το γυναικείο φύλο και η τάση της μη συμμόρφωσης στις προβλεπόμενες κοινωνικές συμπεριφορές και ρόλους που είναι συνυφασμένες με αυτό μεταφράστηκαν από τα συμμετέχοντα ως προάγγελοι της ταυτότητας φύλου τους. Οι διηγήσεις αυτές έδωσαν στο φύλο την ιδιότητα της συνέχειας. Για τα παραπάνω συμμετέχοντα, η ταυτότητα φύλου τους κατέχει μια ιστορία η οποία ξεκινάει από την ανήλικη ζωή τους, με βάση την αίσθηση της ασυμβατότητας και του μπερδέματος που τους προκαλούσε το αποδιδόμενο φύλο αλλά και το ίδιο το δίπολο.

Παρακάτω, σε σχέση με τα πρώιμα σημάδια απομάκρυνσης από το εκχωρημένο του φύλο, το Σοφ έκανε λόγο για μια πιο διάχυτη και όχι τόσο συνειδητή αίσθηση μη ταύτισης με το γυναικείο φύλο. Περιγράφει το μπέρδεμα που του προκαλούσε η απόδοση της γυναικείας ταυτότητας, η ύπαρξη του έμφυλου διπόλου και ο δυικός διαχωρισμός των ανθρώπινων χαρακτηριστικών, σωματικών και μη:

Σοφ: (...) Δεν υπήρχε συσχέτιση από την παιδική ηλικία για δύο λόγους. Το ένα κομμάτι είναι το πιο λογικό, ότι δεν καταλαβαίνω γιατί είμαι αυτό το πράγμα και το άλλο κομμάτι είναι ότι δεν μου αρέσουν τα σωματικά χαρακτηριστικά αυτού του πράγματος. (...) Οπότε ήταν αυτό το κομμάτι, ότι δεν μου αρέσει πολύ το σώμα αλλά και το ότι δεν καταλαβαίνω, κιόλας, τι πρέπει να κάνει ο καθένας. Και αφού, εν τέλει, μπορούμε να τα κάνουμε όλα χωρίς να μας χαρακτηρίζουνε κάπως, γιατί πρέπει οπωσδήποτε να χωριστούμε σε δύο κατηγορίες; Κάθε χαρακτηρισμός μου φαινόταν ότι δεν μου ταιριάζει, ούτε το «κοριτσάκι» όταν ήμουν μικρό ούτε το «μεγάλωσες έγινες γυναίκα». Όχι τόσο συνειδητά, τόσο συνειδητά μετά την ψυχοθεραπεία.

Παρακάτω, το Σοφ περιγράφει πώς, μέχρι την ενήλικη ζωή του, προσπαθούσε να ενταχθεί στο γυναικείο φύλο περιγράφοντας, μάλιστα, την εμφάνισή του μέχρι τότε ως «πολύ θηλυκή», δείχνοντας ότι αυτή η, ως τότε, ασυνείδητη, κυρίως, προσπάθεια γινόταν με υπερβάλλοντα ζήλο προκειμένου «να πείσει» αλλά και «να πειστεί». Μάλιστα, η τελευταία πρόταση του παρακάτω αποσπάσματος υποδεικνύει ότι η μη ταύτιση με το αποδιδόμενο φύλο, τα αρνητικά συναισθήματα προς αυτό, καθώς και η ανάγκη να εκφραστεί με διαφορετικούς τρόπους απ' ότι του επέτρεπαν τα κανονιστικά πρότυπα, μεταφραζόταν μέχρι κάποια ηλικία ως μια παθολογική κατάσταση στην οποία όφειλε να αντισταθεί. Η παθολογικοποίηση της μη ταύτισης με το φύλο και τα επιβεβλημένα πρότυπα αποτελεί μια εδραιωμένη αφήγηση η οποία συνεχίζει να λειτουργεί πιεστικά για πολλά trans άτομα (Castro-Peraza et al., 2019). Το Σοφ, με τη βοήθεια της ψυχοθεραπείας, αργότερα στη ζωή του, έφτασε στο συμπέρασμα ότι απορρίπτοντας το δίπολο μπορεί να βιώσει πιο αυθεντικά το εαυτό του.

Σοφ: Εγώ μέχρι τα 21 μισό εκφραζόμουν σαν γυναικά γιατί πίστευα ότι **όφειλα** να ταιριάζω κι εγώ μην ήθελα, και ήμουν και πολύ θηλυκό. Επέλεγα μια τυπικά πολύ θηλυκή εμφάνιση, είχα πολύ μακριά μαλλιά, φορούσα συνέχεια φουστανάκια, φούστες. Το έκανα ξεκάθαρα γιατί σκεφτόμουν ότι αν το κάνω αρκετά στο τέλος θα το συνηθίσω, γιατί αυτό κάνουν όλοι οπότε υποθέτω ότι αυτό πρέπει να κάνω κι εγώ. (...) Ήθελα και να ντυθώ πιο χύμα και να κόψω τα μαλλιά μου και κρατιόμουν πολλά από αυτά να μη τα κάνω **για να μην ενδώσω σε αυτό που δεν πήγαινε καλά στο μυαλό μου.**

Παρομοίως με το Σοφ, ο Π. και το Σ.Κ. περιέγραψαν, επίσης, μια περίοδο στη ζωή τους, πρωτού ανακαλύψουν και υιοθετήσουν τη μη δυαδική ταυτότητα, κατά την οποία προσπάθησαν να συμβιβαστούν με το γυναικείο φύλο. Συγκεκριμένα, ο Π. περιγράφει, όπως το Σοφ, μια «υπερπροσπάθεια» θηλυκοποίησης κατά τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσής του, δοκιμάζοντας πράγματα τα οποία δεν είχε κάνει ποτέ προηγουμένως (μακιγιάζ, φορέματα, μακριά μαλλιά κλπ.). Η υιοθέτηση των «γυναικείων» συμπεριφορών ήταν δική του απόφαση, όπως επισήμανε, η οποία πιθανώς να προήλθε από μια ανάγκη εσωτερικής ανακάλυψης. Ωστόσο, η επίδοση σε αυτές της συμπεριφορές του δημιουργούσε αισθήματα μη αυθεντικότητας και την εντύπωση ότι αυτός δεν ήταν ο «κανονικός» του εαυτός. Όπως ανέφερε, συγκεκριμένα:

Π.: Έχω την εντύπωση πώς ένιωθα ότι ό,τι έκανα ήταν, με την πολύ γενική έννοια του όρου, σαν μια μορφή παράστασης. Σαν λίγο...δεν έλεγα και όλη την αλήθεια σε κανέναν και σε τίποτα. Αλλά και αυτό το λέω εκ των υστέρων γιατί το συγκρίνω με τώρα, όλες τις σχέσεις που δημιουργώ, με ό,τι κάνω τώρα και πώς ένιωθα πριν και έτσι το βγάζω αυτό το συμπέρασμα. Δηλαδή, νιώθω ότι υπήρχε μια δόση αναλήθειας σε οτιδήποτε.

Το Σ.Κ., από την άλλη, επιδόθηκε κι αυτό σε μια προσπάθεια συμβιβασμού κατά την εφηβεία, η οποία γινόταν καθαρά, όπως δήλωσε, λόγω εξωτερικής πίεσης. Επομένως, παρατηρήσαμε ότι τα παραπάνω τέσσερα συμμετέχοντα έχουν βιώσει την ασυμβατότητα με το γυναικείο φύλο, ήδη, πριν την ενηλικίωσή τους, είτε συνειδητά είτε, σε έναν βαθμό, ασυνείδητα.

Παρομοίως, το Μιν αισθανόταν από πρώιμη ηλικία την ανάγκη να καταβάλλει προσπάθειες ώστε να συμμορφωθεί με τα ανδρικά πρότυπα, όπως πρότασε το φύλο που του δόθηκε κατά τη γέννηση, κάτι που το δυσκόλευε μεν, αλλά όχι σε συνειδητό βαθμό. Παρόμοια με το Σοφ, το Μιν περιέγραψε ότι δυσκολευόταν να κατανοήσει τις έμφυλες διαφοροποιήσεις και τις αιτίες πίσω από αυτές, χωρίς, ωστόσο, να επιδίδεται σε πράξεις αντίστασης. Αντίθετα, επιχειρούσε να υπερθεματίσει την αρρενωπότητά του. Συγκεκριμένα, περιέγραψε ότι υπερέβαλε αρρενωπά χαρακτηριστικά, μέσω του τρόπου με τον οποίο εξέφερε τον λόγο του, των ασχολιών και του ντυσίματός του, προκειμένου να νιώθει ότι ταιριάζει στις παρέες του. Η

εμπειρία του υπερτονισμού του αποδιδόμενου φύλου έχει κοινά χαρακτηριστικά με τις εμπειρίες των Σοφ και Π. Ωστόσο, κατά τα τέλη της εφηβείας του, το Min επέλεξε να απομακρυνθεί από το παλαιότερο φιλικό του περιβάλλον, το οποίο περιγράφει ως μια ομάδα που του ασκούσε πίεση για συμμόρφωση με τα πρότυπα του ανδρικού φύλου. Το γεγονός αυτό, εξήγησε, το απελευθέρωσε από τις εξωτερικές πιέσεις και τις προσδοκίες σε σχέση με τους τρόπους με τους οποίους εκφραζόταν:

Min: Μέχρι, ας πούμε, τη 2^α λυκείου προσπαθούσα να συμβαδίζω με τα αρρενωπά πρότυπα, αλλά εκεί έκοψα παρέες και πράγματα που έκανα στις προηγούμενες τάξεις και έκανα ασχολίες που με έβγαλαν από αυτό το τρυπάκι του *peer pressure*, *cool* κλπ., το οποίο οδήγησε κιόλας στο να χαλαρώσω κι εγώ τον τρόπο με τον οποίο... τις προσδοκίες κλπ. Το οποίο οδήγησε κι εμένα να σταματήσω να προσπαθώ να γίνω κάτι, μια εικόνα του μάγκα αγοριού το οποίο προσπαθούσα πριν.

β. Η αλληλεπίδραση με άλλες ταυτότητες

Όσον αφορά στο/τη Σταμ, περιέγραψε μια άλλη πτυχή στην πορεία αυτοανακάλυψης και συγκρότησης της μη δυαδικής ταυτότητας. Συγκεκριμένα, για εκείνο οι αναζητήσεις γύρω από το φύλο ήρθαν αργότερα στη ζωή του και συνδέθηκαν άμεσα με τη σεξουαλική του και πολιτική του ταυτότητα ως λεσβία φεμινίστρια, αλλά και με της σπουδές του στις κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες άνοιξαν την πόρτα σε εναλλακτικές αφηγήσεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Συγκεκριμένα, περιέγραψε:

Σταμ: Για μένα όπως σου είπα, ήταν πολύ σημαντικό το κομμάτι της (λεσβιακής) **επιθυμίας**, ως προς την πολιτικοποίηση μου. Οπότε όλα ξεκινήσανε από την επιθυμία μου για γυναίκες και το γεγονός ότι ο άνθρωπος που ερωτευόμουνα ήταν γυναίκα. Ακούγεται κάτι απλό αλλά καταλαβαίνεις ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπως είναι η ελληνική, είναι κάτι αδιανόητο, δεν είναι κάτι *mainstream* ότι κι αν λέμε. Αν μπορούσα θα σου έλεγα ότι είμαι *non-binary-λεσβία-ransexual*, θα σου έλεγα όλα αυτά μαζί. (...) Δηλαδή εγώ είμαι *ransexual* γιατί θα μπορούσα εν δυνάμει να νιώσω έλξη για οποιοδήποτε σώμα, αλλά είμαι λεσβία γιατί επιμένω στο να κάνω σχέση με γυναίκες σε έναν κόσμο ετεροκανονικό. Κι επίσης **για μένα αυτή η εμπειρία συνορεύει και με το *non-binary*.**

Το παραπάνω απόσπασμα, από τη συνέντευξη του Σταμ, αποτυπώνει την αλληλεπιδραστική σχέση μεταξύ της λεσβιακής σεξουαλικής ταυτότητάς του και της φεμινιστικής-λεσβιακής πολιτικοποίησής του στην πορεία διαμόρφωσης της ταυτότητας φύλου του. Το ταξίδι αναζήτησης της έμφυλης ταυτότητάς του ήρθε κατά την εμπλοκή του και πολιτικοποίησή του στον λεσβιακό φεμινιστικό χώρο και τη δημιουργία ερωτικών σχέσεων με γυναίκες, ιδωμένη όχι μόνο ως πράξη επιθυμίας, αλλά και ως πράξη αντίστασης στις ετεροκανονικές νόρμες της ελληνικής κοινωνίας. Όπως περιέγραψε το ίδιο, παρόλο που αισθάνεται περιοριστικές και τις δύο όψεις του διπόλου, αναρωτιέται αν θα ήταν πιθανό να είχε θελήσει να προχωρήσει σε μια μετάβαση στο ανδρικό φύλο αν το κοινωνικό του περιβάλλον και το περιβάλλον κοινωνικοποίησής του, όπως η οικογένειά του, είχε υπάρξει πιο υποστηρικτικό. Ένας σοβαρός περιορισμός σε αυτό το ενδεχόμενο τίθεται από την λεσβιακή ταυτότητα, με βάση την οποία έχει κοινωνικοποιηθεί, πολιτικοποιηθεί και συγκροτηθεί από νεαρή ηλικία, η οποία όχι μόνο δε συνάδει με το ανδρικό φύλο αλλά, για το Σταμ, γίνεται αντιληπτή και βιώνεται ως μια πολιτική ταυτότητα, ως, δηλαδή, **ταυτότητα αντίστασης** στα ετεροκανονικά θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας και τη προνομιακή θέση του ανδρικού φύλου σε αυτή. Κάτι τέτοιο, όπως επισήμανε, θα του αφαιρούσε αυτήν την ταυτότητα, ένα κεντρικό πεδίο συγκρότησης του εαυτού του.

Σταμ: Δηλαδή μου έχει τύχει να περπατάμε τη νύχτα και αυτή να είναι με γόβες και φόρεμα κι εγώ να είμαι με ένα παλτό και κουκούλα και να περνάει ο περαστικός και να μου λέει «ρε φίλε έχεις ένα τσιγάρο;». Κι εγώ ένιωθα περίεργα με αυτό γιατί, ενώ δεν ένιωθα απόλυτα γυναίκα, δεν ήξερα αν θέλω να είμαι άντρας. Κι ήταν περίεργο αυτό, δηλαδή περίεργο να το ζω αυτό σε μία σχέση που για μένα έχει κάτι το λεσβιακό, ας πούμε με αυτή τη γυναίκα που σου λέω, και ξαφνικά να γίνομαι η ετεροκανονικότητα η οποία με κάνει να ασφυκτιώ. Δηλαδή για ένα εξωτερικό βλέμμα εκείνη την ώρα ήμουν ένας *cis straight* άντρας που ήμουν με μια *cis straight* γυναίκα. Είναι πολύ περίεργο αυτό. (...) (μιλώντας για τη λεσβιακή ταυτότητα:) Έχω συγκροτηθεί πάνω σε αυτό και θα το έχανα γιατί θα γινόμουν ξαφνικά ένας άντρας, θα γινόμουν ένας *cis* άντρας στα μυαλά του κόσμου. Οπότε αυτό είναι κάτι πάρα πολύ σκληρό όταν έχεις... γιατί όλη μου η ζωή έχει συγκροτηθεί σ' αυτό.

Όπως παρατηρούμε, συνεπώς, για το Σταμ η μη δυαδικότητα μπορεί να αποτελεί ένα σημείο «τομή» που του επιτρέπει την **ελεύθερη εξερεύνηση και έκφραση του εαυτού του**. Η υιοθέτηση μιας μη δυαδικής ταυτότητας φύλου φαίνεται να του δίνει τη δυνατότητα να εκφράσει ελεύθερα πτυχές του εαυτού του που μια απόλυτα γυναικεία ή μια απόλυτα ανδρική ταυτότητα θα περιόριζαν ή θα καταπίεζαν. Του δίνει, δηλαδή, την ελευθερία να αγκαλιάζει πλευρές της θηλυκότητας αλλά και αρρενωπότητάς του, χωρίς να νιώθει την πίεση της συμμόρφωσης σε συγκεκριμένα και περιοριστικά έμφυλα πρότυπα και ρόλους. Παράλληλα, του επιτρέπει να διατηρεί κεντρικές πλευρές του, όπως είναι η λεσβιοσύνη, μια σεξουαλική αλλά και πολιτική ταυτότητα, την οποία θα αναγκαζόταν να αποποιηθεί στην περίπτωση μετάβασης στο ανδρικό φύλο. Μιλώντας για τους περιορισμούς που αισθάνεται ότι του θέτει το δίπολο και τη σημασία της μη δυαδικής ταυτότητας, αναφέρει:

Σταμ: *Εμένα με κάνουν να ασφυκτιώ πράγματα καθημερινά, από το πώς θα με δει κάποιος στο δρόμο άμα στα μάτια του είμαι γυναίκα, από το τι σημαίνει αυτό...πώς να στο πω, ακόμα και πράγματα που γινόντουσαν όταν ήθελα να πάρω το δίπλωμα οδήγησης, το πώς αυτό είναι συνυφασμένο με τους άντρες. Νιώθω να με εγκλωβίζουν όλα αυτά τα κουτιά και οι κατηγοριοποιήσεις που είναι προεκτάσεις αυτής της ουσιοκρατίας, δηλαδή ότι γυναίκες είναι αυτό και οι άντρες είναι αυτό, νιώθω ότι θέλω να ζήσω πέρα από αυτό, **θέλω να ζήσω πέρα από αυτές τις δύο κατηγορίες**.*

Παρόμοια με το Σταμ, το Min περιέγραψε τη σημασία της πολιτικής του ταυτότητας και δράσης στην πορεία υιοθέτησης της μη δυαδικής ταυτότητας. Συγκεκριμένα, περιέγραψε πως η ενασχόλησή του με την πολιτική το οδήγησαν σε εσωτερικούς προβληματισμούς γύρω από τους περιορισμούς που του έθετε, ως τότε, η απόδοση του ανδρικού φύλου. Συγκεκριμένα, την ίδια περίοδο με την απομάκρυνσή του από της παλιές του παρέες, γεγονός το οποίο, όπως αναφέρθηκε, το απελευθέρωσε από τις πιέσεις συμμόρφωσης στα ανδρικά πρότυπα, οι πολιτικές του αναζητήσεις το οδήγησαν σε βαθύτερες σκέψεις γύρω από το έμφυλο δίπολο και το ώθησαν στη συνειδητοποίηση ότι δεν ταυτιζόταν αποκλειστικά με την αρρενωπότητα. Στην προκειμένη περίπτωση, η πολιτική ταυτότητα βοήθησε το συμμετέχον να εντοπίσει εναλλακτικές αφηγήσεις για το φύλο και να αναρωτηθεί για τη δική του ταυτότητα φύλου. Σύμφωνα με το ίδιο:

Min: Ασχολούμουν πολύ με τα πολιτικά και ξεκίνησα να διαβάζω πολλά βιβλία, έκανα πιο πολύ παρέα με τον (όνομα φίλου) ο οποίος επίσης είχε τις ίδιες ασχολίες. (...) Άρχισα να αναρωτιέμαι εκεί γύρω στην 3^η λυκείου, γιατί υπάρχει αυτός ο διαχωρισμός, γιατί είμαστε άντρες-γυναίκες και οι άντρες κάνουνε αυτό και οι γυναίκες κάνουνε το άλλο; Καλά, σίγουρα είχα αναρωτηθεί και παλιότερα αλλά αυτή τη φορά το έκανα με πιο σοβαρό τρόπο. Και άρχισα να το φέρνω στις κουβέντες με τις παρέες μου εκείνη την περίοδο και θυμάμαι κιόλας, όσο περίεργο κι αν ακούγεται συμφωνούσαμε όλα τα άτομα. Θυμάμαι συγκεκριμένα έλεγα «εγώ έχω μέσα μου και γυναίκα και άντρα, δεν με νοιάζει να κάνω μόνο τα πράγματα που κάνουν οι άντρες» ή «είναι τελείως αυθαίρετος ο τρόπος που έχουμε χωριστεί έτσι». (...) Τότε δεν είχα διαβάσει κάτι καθόλου. Αλλά μετά, 1^ο έτος άρχισα να διαβάζω ότι υπάρχουνε ταυτότητες που binary και τότε άρχισα να μαθαίνω γι' αυτά.

γ. Η ενσώματη εμπειρία

Η ασυμβατότητα που αισθανόταν η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, από την παιδική/εφηβική ηλικία, σε σχέση με το εκχωρημένο φύλο τους, δεν περιοριζόταν μόνο στα κανονιστικά πρότυπα τα οποία καλούνταν να ακολουθήσουν, αλλά εντοπιζόταν και στη σχέση που βίωναν με το βιολογικό τους σώμα. Τα τέσσερα από τα έξι συμμετέχοντα, ο Μάριος, το Σοφ, ο Π. και το Σ.Κ., μιλώντας για την ίδια περίοδο, περιέγραψαν ότι ένιωθαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των σωμάτων τους να μην τους ταιριάζουν εξ' ολοκλήρου ή και καθόλου, ένα αίσθημα το οποίο τα ακολούθησε και στην ενήλικη ζωή τους.

Ειδικότερα, τα τέσσερα συμμετέχοντα, έχοντας ως εκχωρημένο φύλο το γυναικείο, μίλησαν για τα χαρακτηριστικά εκείνα που τους προκαλούσαν έντονη αμηχανία και ενόχληση. Συγκεκριμένα, δήλωσαν ότι ένιωθαν δυσφορία, από μικρή ηλικία, σε σχέση με το στήθος τους και με τη γενικότερη κατανομή του λίπους στο σώμα τους (πχ. μηροί). Η σχέση των συμμετεχόντων με το σώμα τους και η δυσφορία που τους προκαλούν τα παραπάνω χαρακτηριστικά βιώνεται, κατά τα ίδια, ως μια έντονα δυσάρεστη και επίπονη εμπειρία. Επιπλέον, το Σ.Κ. περιέγραψε αισθήματα ζήλειας προς τα σώματα των ανδρών συνομηλίκων του και χαρακτηριστικά όπως η τριχοφυΐα και ο σωματικός όγκος. Από την άλλη, το Σοφ διηγήθηκε πώς η συγκεκριμένη αρνητική αίσθηση για το σώμα του το οδήγησε στην ανάπτυξη

διατροφικής διαταραχής καθώς, μέχρι να εντοπίσει την πηγή της αίσθησης αυτής, θεωρούσε ότι η απώλεια βάρους θα το έκανε να αισθανθεί πιο άνετα.

Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι τόσο το Σοφ όσο και το Σ.Κ. δήλωσαν, χαρακτηριστικά, ότι θα αισθάνονται πιο αυθεντικά με το να είχαν γεννηθεί σε ίντερσεξ σώματα. Τα σώματά τους, τα οποία γίνονται αντιληπτά και χαρακτηρίζονται κοινωνικά ως γυναικεία, τους προκαλούν, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, την αίσθηση της μη αυθεντικότητας και της αμβυγότητας σε σχέση με την προσωπική αίσθηση του φύλου τους. Από την άλλη, περιγράφουν ότι ένα ίντερσεξ σώμα, στο οποίο συνυπάρχουν χαρακτηριστικά από τις δύο πλευρές του διπόλου, θα συμβάδιζε περισσότερο με την εμπειρία του φύλου τους ως μη δυαδικό. Η άποψη αυτή συμβαδίζει με ουσιακρατικές αφήγησεις του φύλου, μέσω των οποίων εκφράζεται η άποψη ότι το έμφυλο βίωμα, προκειμένου να κρίνεται ως αληθινό, οφείλει να συνάδει με τα φυσικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Αυτή η άποψη αναπαράγεται, όπως αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, και στο πλαίσιο trans λόγων οι οποίοι τείνουν να ηγεμονεύουν και να επιβάλλονται στην trans εμπειρία, ασκώντας πίεση στα trans άτομα να συμμορφωθούν με αυτή μέσω ιατρικών επεμβάσεων στο σώμα τους. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τα λόγια των συμμετεχόντων.

Μάριος: Με ενοχλούσε πάντα το στήθος και ο σωματότυπός μου. (...) Κατά τα άλλα ποτέ δεν είχα δυσφορία ούτε με τη φωνή ούτε με τα γυναικολογικά που πολλά άτομα έχουν. (...) Όταν αποφάσισα επιτέλους να ξεκινήσω (τεστοστερόνη) ένιωθα πάρα πολύ πιεσμένος και σαν το σώμα μου να μη μου ταίριαζε **καθόλου**.

Σοφ: Έχω θέμα μόνο με το μισό σώμα και όχι με το άλλο μισό ή, ας πούμε, έχω θέμα με κάποια χαρακτηριστικά που έχουν τα AMAB σώματα. (...) Και γενικώς, νομίζω και στην ψυχοθεραπεύτρια μου το είπα αυτό, θεωρώ ότι θα μου ταίριαζε περισσότερο να έχω γεννηθεί σε **intersex** σώμα. Το ξέρω ότι τα intersex άτομα περνάνε πάρα πολύ δύσκολα αλλά θεωρώ ότι θα ταίριαζε πιο πολύ με αυτό που νιώθω μέσα μου. Θα ήταν πιο **αυθεντικό** να έχω ένα σώμα το οποίο να ταιριάζει με αυτό.

Σ.Κ.: Επίσης, τότε (στην 3^η λυκείου) θυμάμαι και πολύ έντονα να ζηλεύω και τα αγόρια της ηλικίας μου για το πώς είχαν μεγαλώσει μέσα στην εφηβεία, το πώς είχε

μεγαλώσει το σώμα τους, τριχοφυΐα, οτιδήποτε. Που και πάλι δεν καταλάβαινα **γιατί το ζηλεύω αυτό το σώμα**. (...) Θυμάμαι, επίσης, επειδή είχα θέματα με την περίοδο που δεν μου ερχόταν σταθερά, κάποια στιγμή που πήγα για εξέταση κάπως ήλπιζα ότι θα βρούνε ότι έχω παραπάνω τεστοστερόνη και για αυτό έχει μπλοκάρει, ή θα βρούνε ότι είμαι **intersex**.

Οι παραπάνω αρνητικές εμπειρίες των συμμετεχόντων με το σώμα τους φαίνονται να επιδρούν με ιδιαίτερο τρόπο στη γενικότερη εμπειρία της ταυτότητά τους, επηρεάζοντας, σημαντικά, βασικά κομμάτια της, όπως είναι αυτό της σεξουαλικότητας. Όπως περιέγραψε, χαρακτηριστικά, το Σ.Κ., οι πρώτες του σεξουαλικές εμπειρίες επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την αίσθηση ασυμβατότητας μεταξύ της βιωμένης έμφυλης εμπειρίας του και του σώματός του. Συγκεκριμένα, εξέφρασε πως ένιωθε την ανάγκη να φαντασισθεί τα γεννητικά του όργανα ως «άλλα», προκειμένου να μπορέσει να ευχαριστηθεί τη σεξουαλική επαφή και, όπως ανέφερε, να καταφέρει «να συνδεθεί το μυαλό με το σώμα του». Μάλιστα, οι συγκεκριμένες εμπειρίες ήταν αυτές που το οδήγησαν να επανεξετάσει την έμφυλη ταυτότητά του, όπως περιγράφει:

Σ.Κ.: Άρχισα να καταλαβαίνω ότι κάτι είναι διαφορετικό με το φύλο μου στην 3^η λυκείου. Ήτανε οι πρώτες φορές, και σεξουαλικά όταν ήμουν με κάποια άτομα, να σκέφτομαι ότι έχω κάτι εκεί κάτω για να μπορώ να λειτουργήσω. Δηλαδή, στο μυαλό μου έκανα άλλες εικόνες, αλλιώς δεν μπορούσα να ευχαριστηθώ το σεξ. Και νόμιζα ότι μπορεί να είναι απλά μια φάση, μπορεί να είναι μια φαντασίωση, αλλά δεν σημαίνει και κάτι. Σε αυτήν τη φάση είχα προχωρήσει μόνο με γυναίκες. Αλλά έπρεπε να φέρω στο μυαλό μου κάτι άλλο **για να συνδεθεί το μυαλό μου με το σώμα μου** και να μπορέσω να το ευχαριστηθώ, αλλά δεν είχα καταλάβει ακριβώς τι σήμαινε αυτό για μένα.

Παρατηρούμε, επομένως, ότι για τα παραπάνω συμμετέχοντα το σώμα τους, και η μη ταύτισή του με το εσωτερικό έμφυλο τους βίωμα, υπονομεύει την αίσθηση του εαυτού τους, επηρεάζοντας πτυχές της έμφυλης και σεξουαλικής εμπειρίας τους. Η ουσιοκρατική θέαση του σώματος ως έμφυλα φορτισμένο, η οποία βλέπει τα βιολογικά χαρακτηριστικά ως ικανά να ορίσουν την έμφυλη ταυτότητα του υποκειμένου, και η δυαδική διάκρισή του σε ανδρικό ή γυναικείο, καθώς και οι

ηγεμονικές trans αφηγήσεις της trans-κανονιστικότητας που επιβάλλουν τη συγκεκριμένη άποψη στο trans πλαίσιο, οδηγούν στην περίπλοκη και, πολλές φορές, δυσφορική σχέση των trans ατόμων με το σώμα τους (Bradford & Syed, 2019).

Η προσέγγιση της Butler για την εγγενώς κοινωνική πτυχή της σωματικής μας εμπειρίας υπογραμμίζει πως τα σώματά μας δεν είναι απλώς μεμονωμένες οντότητες, αλλά διαπλέκονται άμεσα με τους κοινωνικούς κανόνες και τις πολιτισμικές αντιλήψεις (Butler, 2004). Αυτή η διαπλοκή καθιστά το σώμα μας τόσο ορατό όσο και ευάλωτο στην κοινωνική σφαίρα, ιδιαίτερα όταν οι ταυτότητές μας αποκλίνουν από τους κοινωνικούς κανόνες. Η κοινωνική άποψη του σώματος είναι ικανή να υπονομεύσει την αίσθηση του εαυτού μας, ανάλογα με την ευθυγράμμιση ή τη μη ευθυγράμμιση των ταυτοτήτων μας με τους αποδεκτούς κανόνες (Butler, 2004). Όπως εξηγεί στο παρακάτω απόσπασμα η Butler, η φυσική μας ύπαρξη χαρακτηρίζεται από μια διπλή κατάσταση: είναι προσωπική αλλά βαθιά επηρεασμένη από εξωτερικές αντιλήψεις και δυνάμεις.

Το σώμα συνεπάγεται θνησιμότητα, ευαλωτότητα, δυνατότητα για δράση: το δέρμα και η σάρκα μας εκθέτουν στο βλέμμα των άλλων, αλλά και στο άγγιγμα και τη βία. Το σώμα μπορεί, επίσης, να είναι ο φορέας και το όργανο όλων αυτών, ή η τοποθεσία όπου το «κάνω» και το «μου κάνουν» γίνονται διαφορούμενα. Αν και αγωνιζόμαστε για δικαιώματα πάνω στα σώματά μας, τα ίδια τα σώματα για τα οποία παλεύουμε δεν είναι μόνο δικά μας. Το σώμα έχει πάντα τη δημόσια διάστασή του: ως κοινωνικό φαινόμενο στη δημόσια σφαίρα, το σώμα μου είναι και δεν είναι δικό μου. (Butler, 2004:21)

δ. Ανακάλυψη και αποδοχή της μη δυαδικής ταυτότητας

Τα συμμετέχοντα μίλησαν για τους τρόπους με τους οποίους ήρθαν, για πρώτη φορά, σε επαφή με την έννοια του μη δυαδικού φύλου και τη σημασία του, ένα γεγονός που άλλαξε τον ως τότε τρόπο αντίληψης της έμφυλης ταυτότητάς τους, αλλά και του φύλου γενικότερα, και έδωσε έκφραση στο εσωτερικό βίωμα της ασυμβατότητας με το εκχωρημένο φύλο τους, αλλά, και της μη απόλυτης ταύτισης με το άλλο φύλο του διπόλου. Ειδικότερα, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων μίλησε για τη σημασία του διαδικτύου στην πορεία ανακάλυψης εναλλακτικών αφηγήσεων για το φύλο και την

πληροφόρησή τους για την ύπαρξη μη δυαδικών ταυτοτήτων φύλου. Η σημασία του διαδικτύου για τα trans και τα μη δυαδικά (trans) άτομα, έχει διαφανεί σε αρκετές έρευνες, ορισμένες εκ των οποίων αναλύθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας. (Yeadon-Lee, 2016; Darwin, 2017).

Σύμφωνα με τα συμμετέχοντα, το διαδίκτυο αποτέλεσε γι' αυτά έναν τόπο όπου βρέθηκαν να ψάχνουν απαντήσεις σχετικά με αρνητικά αισθήματα που βίωναν τόσο για το σώμα τους όσο και για τους ρόλους με τους οποίους καλούνταν να συμβαδίσουν, με βάση το εκχωρημένο τους φύλο. Όπως διαβάζουμε, χαρακτηριστικά, στο επόμενο απόσπασμα, το πρώτο συναίσθημα που βίωσε ο Π., ερχόμενος σε επαφή με την έννοια του μη δυαδικού φύλου, ήταν ο έντονος θυμός. Ο ίδιος, όπως περιέγραψε, περνώντας μια φάση, κατά την ίδια περίοδο, που κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια ώστε να δεχτεί και να συμβαδίσει με το εκχωρημένο φύλο του, θύμωσε συνειδητοποιώντας ότι υπάρχουν άτομα τα οποία βιώνουν ελεύθερα την ταυτότητά τους.

Π.: Από την άλλη, στο λύκειο, όταν έφτασα 2^α-3^η λυκείου, όταν, κυρίως από το ίντερνετ, είχα δει ότι υπάρχουν και άλλα πράγματα σε αυτόν τον κόσμο... καταρχάς στην αρχή όταν έμαθα τον όρο *non binary* **θύμωσα** πάρα πολύ. Με εκνεύρισε το ότι υπάρχει αυτός ο όρος και ότι υπάρχουν άτομα που είναι αυτό, είναι *non binary*. Χωρίς λόγο, έτσι, αλλά μάλλον εξηγείται τώρα εκ των υστέρων. Νομίζω περισσότερο σκεφτόμουν, αλλά τώρα στα λέω εκ των υστέρων, ότι είναι πολύ εγωιστικό κάποιος να το κάνει αυτό και γιατί απλά δεν δέχεται την πραγματικότητα όπως εμείς οι υπόλοιποι, χαχα.

Από την άλλη πλευρά, το Σ.Κ., ομοίως με τα υπόλοιπα συμμετέχοντα που μίλησαν για τη σημασία του διαδικτύου στην πορεία ανακάλυψης της έμφυλης ταυτότητάς τους, εξηγεί ότι ανακαλύπτοντας τον όρο μπόρεσε να επικυρώσει την αίσθηση του φύλου του. Το γεγονός αυτό, το οποίο επιτεύχθηκε ύστερα από αρκετή αναζήτηση, του προσέφερε ανακούφιση, ενώ το βοήθησε να αποπαθολογικοποιήσει το έμφυλο βίωμά του. Όπως αναφέρει:

Σ.Κ.: Γινόταν όλο και πιο έντονη η δυσφορία με την εικόνα μου και άρχισα να το ψάχνω κάπως στο ίντερνετ και τότε δεν υπήρχε τόσο φανερά, δεν έβγαινε τόσο

εύκολα ο όρος non binary στο ίντερνετ. Δηλαδή αυτό ήθελε ψάξιμο, ψάξιμο.. κάπως έβλεπα σε κάποια site ότι υπάρχουν κι άλλες ταυτότητες πέρα από άντρες/γυναίκες, γιατί και πάλι έβλεπα ότι και το άντρας δεν με χαρακτηρίζει ακριβώς οπότε νόμιζα ότι οκ, αφού δεν νιώθω άντρας αλλά έχω όλες αυτές τις σκέψεις για το σώμα μου, τι συμβαίνει; Τι πάει στραβά με μένα;

Πολλές από τις υπάρχουσες έρευνες αναγνωρίζουν ότι ο κόσμος του διαδικτύου και τα κοινωνικά μέσα παρέχουν τον χώρο για την ελεύθερη έκφραση και ορατότητα καταπιεσμένων και περιθωριοποιημένων ταυτοτήτων, οι οποίες μπορεί να παραμένουν αποσιωπημένες στον φυσικό κοινωνικό χώρο (Yeadon-Lee, 2016; Darwin, 2017; Sutherland, 2021; Vijlbried et al., 2020). Οι ψηφιακές πλατφόρμες λειτουργούν, αρκετές φορές, ως μέσα κοινωνικοποίησης, ενδυνάμωσης και δημιουργίας νέων πολιτισμικών αφηγήσεων, παρέχοντας ασφαλή (και, συχνά, ανώνυμα) πλαίσια όπου άτομα με παρόμοιες εμπειρίες μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους, να ανταλλάξουν απόψεις και βιώματα και να αμφισβητήσουν τις παραδοσιακές και κυρίαρχες αφηγήσεις. Εκεί, όντας ένας χώρος χωρίς άμεσους κοινωνικούς περιορισμούς ή κινδύνους, φαίνεται να παρέχεται η δυνατότητα να εξερευνήσουν ή να επιβεβαιώσουν την ταυτότητά τους, πριν την εκφράσουν στον φυσικό κόσμο. Στο διαδίκτυο, τα άτομα δημιουργούν κοινότητες και αποκτούν εύκολη πρόσβαση σε πληροφορίες που ενημερώνουν γύρω από θέματα φύλου και σεξουαλικότητας και νέων προσεγγίσεων της ταυτότητας. Οι όροι όπως το non-binary, agender και genderqueer, έχουν διαδοθεί και συνεχίζουν να διαδίδονται σε μεγάλο βαθμό μέσω διαφόρων διαδικτυακών κοινοτήτων. (Yeadon-Lee, 2016; Darwin, 2017)

Πέραν του διαδικτύου, τόσο το Σοφ όσο και ο Π., μίλησαν, επιπλέον, για την συνεισφορά της ψυχοθεραπείας στη διαδικασία της αυτό-εξερεύνησής τους, αλλά και στην αποδοχή της μη δυαδική ταυτότητας και την απεμπλοκή τους από την εσωτερικευμένη παθολογικοποίηση του έμφυλου βιώματός τους. Όπως μας εξήγησε ο Π.:

Π.: Από την άλλη έκανα ψυχοθεραπεία δύο χρόνια και το συζητήσα με πολλή λεπτομέρεια με τον ψυχίατρό μου, ο οποίος μου το επιβεβαίωσε πολύ ξεκάθαρα το

ότι ναι, σαφώς και υπάρχει η ταυτότητα του μη διεμφυλικού ατόμου, το οποίο ήταν πολύ καθησυχαστικό για μένα γιατί λέω οκ, εφόσον το αναγνωρίζει και επίσημα και η ψυχιατρική, ο κόσμος που δεν ξέρει ας λέει ότι θέλει. Εγώ ξέρω πώς νιώθω, ξέρω ότι δεν είναι ασθένεια και άρα έχω και τους φίλους μου και είμαι εντάξει.

4.1.2 Η νοηματοδότηση του φύλου

Σύμφωνα με την ανάλυση του λόγου των συμμετεχόντων, μπορούμε να συμπεραίνουμε ότι τα συμμετέχοντα νοηματοδοτούν το φύλο τους με βάση την απόρριψη των εδραιωμένων κοινωνικών πεποιθήσεων γύρω από αυτό και την αντίσταση στο καθιερωμένο δυαδικό σύστημα διάκρισης των φύλων. Επιπλέον, αναδεικνύεται η πίστη της πλειοψηφίας των συμμετεχόντων στη μοναδικότητα της έμφυλης εμπειρίας, ως προσωπική υπόθεση των υποκειμένων και ως κομμάτι της αυτό-ανακάλυψής τους, μια εμπειρία συνεχή στον χρόνο. Σύμφωνα με τα συμμετέχοντα, το φύλο γίνεται αντιληπτό ως μια ιδιότητα όχι, απαραίτητα, σταθερή και ολοκληρωμένη, αλλά μια ιδιότητα πιθανά ρευστή και μεταβλητή. Οι παραπάνω εννοιολογήσεις που παίρνει το φύλο για τα συμμετέχοντα αναλύονται στο παρόν υποκεφάλαιο.

α. Απόρριψη του έμφυλου διπόλου

Το σύνολο των συμμετεχόντων εξέφρασαν απορριπτική θέση προς το έμφυλο δίπολο. Η θέση τους αυτή φαίνεται να πηγάζει από το γεγονός ότι το φύλο που τους δόθηκε κατά τη γέννησή τους δεν τα καλύπτει ή δεν ταυτίζονται με αυτό καθόλου, ενώ τα χαρακτηριστικά και οι ρόλοι που είναι συνυφασμένα με αυτό δεν μπορούν να τα περιγράψουν εξ' ολοκλήρου, ή και καθόλου. Το φύλο περιγράφηκε από το σύνολο των συμμετεχόντων ως μία ευρεία, πολύμορφη και ανοιχτή κατηγορία, συχνά αναφερόμενη ή εννοούμενη ως «φάσμα». Για κάποια, αυτή η κατηγορία δεν περιλαμβάνει αποκλειστικά τις δύο όψεις της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, αλλά και «ενδιάμεσες» έμφυλες υπάρξεις και εκφράσεις του έμφυλου εαυτού, σ' αντιδιαστολή προς το δυικό σύστημα φύλων. Για άλλα, η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα δεν αποτελούν διακριτά μεταξύ τους χαρακτηριστικά, αλλά συνυπάρχουν στον καθένα μας, με αποτέλεσμα η δυαδική αυτή διάκριση να θεωρείται άνευ νοήματος και περιττή.

Συγκεκριμένα, τα συμμετέχοντα τα οποία αυτοπροσδιορίζονται ως «άφυλα» εξέφρασαν την άποψη ότι το φύλο είναι μια περιττή ή και ακατανόητη κατασκευή η οποία δεν βασίζεται σε πραγματικές ή φυσικές διαφορές μεταξύ των υποκειμένων, αλλά που τις δημιουργεί, θέτοντας τα υποκείμενα σε ρόλους οι οποίοι εδραιώνουν την κυριαρχία του ενός φύλου στο άλλο. Χαρακτηριστικά, μιλώντας για την έμφυλη ταυτότητα του άφυλου και την αντίληψή τους για το φύλο, ανέφεραν:

Min: Γενικά για εμένα το άφυλο είναι η πλήρης αποδόμηση του διπόλου θηλυκό-αρσενικό και της έννοιας του φύλου, η οποία έννοια για μένα χρησιμοποιείται σε μια γλώσσα για να περιγράψεις κάποια χαρακτηριστικά σου, αλλά βασισμένη σε προκαθορισμένα πράγματα που είναι η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα. Το οποίο για μένα **δεν βγάζει νόημα**, δεν χρειάζεται, αν θέλεις να περιγράψεις τον εαυτό σου να το κάνεις χρησιμοποιώντας μία από αυτές τις κατηγορίες.

Σοφ: Δεν μπορώ να καταλάβω ακριβώς πώς σχετίζεται το να είναι κάποιος αρρενωπός ή θηλυκός με το φύλο. Με την έννοια ότι κάποιος άντρας μπορεί να είναι θηλυκός, μπορεί να κάνει πράγματα που θεωρούνται γυναικεία, η κοινωνία δηλαδή τα ετικετάρει ως γυναικεία. Αν εμένα έρθει και μου πει είμαι άντρας, παρόλα αυτά, εγώ δεν έχω λόγο να το αμφισβητήσω αυτό. Οπότε από άποψη περιεχομένου δεν μπορώ να καταλάβω ακριβώς τι σημαίνει να είσαι ή το ένα ή το άλλο. (...). Εν τέλει, δεν καταλαβαίνω **τι είναι το φύλο**. Τελικά είναι ότι αποφασίσουμε όλοι μαζί να είναι, σωστά; Για μένα είναι ένα **άχρηστο concept**. Δηλαδή εφόσον ο καθένας τελικά μπορεί να κάνει ότι θέλει χωρίς αυτό να τον ορίζει, το φύλο δεν είναι τίποτα άλλο παρά αυτό που συμφωνούμε όλοι μεταξύ μας σε αυτή την κοινωνία, σε αυτή την ομάδα ανθρώπων, σε αυτή τη χρονική στιγμή ότι είναι το φύλο. Και μετά ερχόμαστε και λέμε τώρα τα διαφορετικά φύλα κάνουν αυτό.

Η αντίληψη των συμμετεχόντων για το φύλο και το έμφυλο δίπολο, παραπέμπει στην αποδέσμευση από την ιατρική/βιολογική εννοιολόγησή του. Για τα συμμετέχοντα, η έμφυλη ταυτότητα δεν συνάδει, απαραίτητως, και δεν χρειάζεται να συνάδει με τα βιολογικά και ανατομικά χαρακτηριστικά του σώματος του εκάστοτε ατόμου ούτως ώστε να είναι νόμιμη και αποδεκτή. Παρ' όλα αυτά, ο ρόλος του σώματος στη διαμόρφωση της έμφυλης εμπειρίας τους δεν αποκλείεται, όπως

έχουμε, ήδη, δει και θα δούμε και παρακάτω, αλλά διατηρεί τη σημασία του. Η παραπάνω αντίληψη για το φύλο θεωρητικοποιείται από την Butler, η οποία αμφισβητεί τη βιολογική και ιατρική θέαση του φύλου υποστηρίζοντας ότι επιβάλλει περιοριστικά πρότυπα που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματική ποικιλομορφία των έμφυλων ταυτοτήτων και εμπειριών. Στο έργο της «Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity» (1990), αντιτίθεται στην ιδέα ότι το φύλο είναι μια φυσική, αδιαμφισβήτητη και αμετάβλητη ιδιότητα και υποστηρίζει πως το φύλο κατασκευάζεται μέσω πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών και, άρα, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ «βιολογικού φύλου» (sex) και «κοινωνικού φύλου» (gender) είναι πολύ λιγότερο σαφής από ό,τι παραδοσιακά πιστεύεται. Στην κεντρική της θεωρία περί της «επιτελεστικότητας» του φύλου (gender performativity), η Μπάτλερ ισχυρίζεται ότι το φύλο δεν πρέπει να θεωρείται ως κάτι που κάποιος «έχει» ή «είναι» από τη γέννησή του, αλλά ως κάτι που διαμορφώνεται δυναμικά μέσα από τις καθημερινές πρακτικές και τις επαναληπτικές συμπεριφορές που καθορίζονται εντός ενός ρυθμιστικού πλαισίου. Οι κοινωνικές προσδοκίες και τα πολιτισμικά πρότυπα προσδιορίζουν τις πράξεις που θεωρούνται κατάλληλες για τα διάφορα φύλα και, μέσα από την επανάληψη αυτών των πράξεων, το φύλο γίνεται μέρος της ταυτότητάς μας. Με αυτόν τον τρόπο, αμφισβητεί τον ιατρικό καθορισμό της ταυτότητας φύλου με βάση αποκλειστικά βιολογικούς δείκτες (όπως τα γεννητικά όργανα, τα χρωμοσώματα ή τα ορμονικά επίπεδα) προτείνοντας μια πιο ανοιχτή και συμπεριληπτική κατανόηση του φύλου που αναγνωρίζει την πολυμορφία και τη ρευστότητα των έμφυλων εκφράσεων. Η Μπάτλερ επισημαίνει ότι αυτή η απλοποιημένη θεώρηση αγνοεί το γεγονός ότι τα ίδια τα ιατρικά και βιολογικά κριτήρια είναι κοινωνικά κατασκευασμένα και ρυθμισμένα.

Επιπροσθέτως, για τα συμμετέχοντα της μελέτης, η έμφυλη ταυτότητα λαμβάνει το νόημά της για το κάθε άτομο μέσα από προσωπικές διεργασίες και επεξεργασίες προσωπικών βιωμάτων. Σύμφωνα με το Σ.Κ.:

Σ.Κ.: (...) Έτσι κι αλλιώς δεν νομίζω ότι είναι το πουλί που σε κάνει άντρα ή το αιδού που σε κάνει γυναίκα, όπως και ένας cis μπορεί στον πόλεμο να τραυματιστεί και να χάσει το πέος του, δεν σταματάει να είναι άντρας. Το τι σε κάνει άντρα ή γυναίκα είναι **προσωπικό βίωμα** τελείως. Δε θεωρώ ότι είναι ένα συγκεκριμένο

πράγμα στο σώμα σου που σε κάνει είτε το ένα είτε το άλλο. Θα μπορούσα και να αισθάνομαι trans άντρας και να είμαι ok με ότι έχω ήδη χαμηλά, γιατί κάποια άτομα είναι ok, και να παραμένω trans άντρας.

Οι παραπάνω θέσεις των συμμετεχόντων για το έμφυλο δίπολο είναι κοινές με τα ευρήματα των ερευνών της Helana Darwin (2017) και της Yeadon-Lee (2016). Όπως αναφέρθηκε στο βιβλιογραφικό κεφάλαιο, σύμφωνα με τις αναφερόμενες έρευνες των Darwin και Lee, τα μη δυαδικά άτομα των υπό μελέτη διαδικτυακών κοινοτήτων που χρησιμοποιήθηκαν ως δείγμα για τις συγκεκριμένες έρευνες, έδωσαν στο φύλο ποικίλα περιεχόμενα, απορρίπτοντας σε κάθε περίπτωση το δίπολο άνδρας-γυναίκα, θηλυκότητα-αρρενωπότητα.

Συνολικά, στην έρευνά μας, οι συμμετέχοντες έκριναν το δίπολο ως έναν τρόπο αντίληψης των φύλων ο οποίος περιορίζει, με τρόπο απόλυτο, την έμφυλη ύπαρξη του υποκειμένου που με τη σειρά της επηρεάζει όλες της εκφάνσεις της ζωής του. Της εξήγησε ο Μάριος:

Μάριος: *Ίσως να φταίω κι εγώ που τα έχω έτσι στο μυαλό μου αλλά μου φαίνεται αρκετά περιοριστικό αυτό το δίπολο και ότι δεν δίνει καθόλου ελευθερία, τουλάχιστον όπως το έχει υπόψιν της γενικά, στερεοτυπικά η κοινωνία. Ότι δε δίνει καθόλου ελευθερία για έκφραση και για τα ενδιαμέσα και ότι ίσως είναι λίγο κάπως απόλυτο το να θεωρούμε ότι ένα κομμάτι της ζωής μας το οποίο είναι τόσο πολύμορφο και το οποίο μπορεί να εκφραστεί με τόσους πολλούς τρόπους να είναι είτε Α είτε Β.*

β. Αποδοχή της ρευστότητας και της μεταβλητότητας του φύλου μέσα στο χρόνο

Τέλος, το φύλο περιγράφεται από τα συμμετέχοντα ως μια ρευστή ιδιότητα, η οποία μπορεί να μεταβάλλεται μέσα στον χρόνο, κι όχι απαραίτητα ως καθορισμένο και σταθερό, αλλά ως μια ιδιότητα η οποία παίρνει μορφή μέσα από διεργασίες αυτό-ανακάλυψης του ατόμου. Χαρακτηριστικά, το Σταμ περιέγραψε το φύλο ως μια «διαδρομή χωρίς προορισμό».

Σταμ: *Για μένα (το non-binary) είναι ένα φάσμα εμπειριών που φεύγει από τις δύο κατηγορίες στις οποίες μας κατατάσσουν όταν ερχόμαστε στη ζωή μέσα από τον*

ιατρικό λόγο, δηλαδή άντρες-γυναίκες τέλος, και για μένα αφορά σε αυτή τη φάση της ζωής μου το κομμάτι της διερεύνησης της έμφυλης ταυτότητάς μου. Δηλαδή της έμφυλης διάστασης της ζωής μου. Που βέβαια όλο αυτό αλληλοδιαπλέκεται με όλα τα υπόλοιπα κοινωνικοπολιτικά, οικονομικά κλπ. (...). Υπάρχει μια φράση στη Μάγκι Νέλσον της Αργοναύτες που είναι σαν να λέει ότι μπορεί το νόημα να είναι απλά ότι συνεχίζεις τη διαδρομή, δεν έχει σημασία που θα φτάσεις. Δηλαδή για μένα αυτό είναι το *transness*, αυτό είναι το κομμάτι του *non-binary* που βιώνω και το ανοίγω σε χώρους που ξέρω ότι θα αγκαλιαστεί, που ευτυχώς ο κύκλος μου είναι ένας τέτοιος χώρος.

Οι παραδοσιακές θεωρίες για την εξέλιξη των έμφυλων ταυτοτήτων αναφέρονται και εστιάζουν σε ορισμένα αναπτυξιακά στάδια μέσα από τα οποία τα νεαρά άτομα πρέπει να προχωρήσουν προοδευτικά προκειμένου να φτάσουν τελικώς σε μία «ολοκληρωμένη» και «σταθερή» έμφυλη ταυτότητα. Τέτοιου είδους μοντέλα, όπως εξηγεί ο Ward στην έρευνα με τίτλο «Young people's experiences of non-binary genders» (2020), βασίζονται σε απόλυτους και δυαδικούς τρόπους σκέψης που αναπαράγουν το έμφυλο δίπολο χωρίς να περιλαμβάνουν τις μη δυαδικές ταυτότητες φύλου, ενώ, ταυτόχρονα, υποθέτουν ότι η ανάπτυξη της ταυτότητας είναι γραμμική και περιλαμβάνει ένα τέλος. Υποθέτουν, επομένως, ότι ένα άτομο θα περάσει προοδευτικά από κάποια αναπτυξιακά στάδια έως ότου να καταλήξει σε ένα φύλο το οποίο θα παραμείνει σταθερό σε όλη την υπόλοιπη ζωή του. Μια εναλλακτική στη θεωρία αυτή αποτελεί το δια βίου μοντέλο του D' Augelli (1994) που λαμβάνει υπόψιν τα κοινωνικά συγκείμενα της ανθρώπινης ανάπτυξης και τα τοποθετεί σε δυναμικές διεργασίες που πραγματοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του υποκειμένου. Το συγκεκριμένο μοντέλο εισάγει την έννοια της «αναπτυξιακής πλαστικότητας», στην οποία οι περιβαλλοντικές περιστάσεις, όπως ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβλητές, διαμορφώνουν την ανάπτυξη. Κατά τον Ward:

Ως εκ τούτου, ο D' Augelli (1994) υποστηρίζει ότι διαστάσεις της ταυτότητας μπορεί να βιώνονται, με βάση τις εκάστοτε συνθήκες κατά τη διάρκεια της ζωής, ως περισσότερο ρευστές σε ορισμένες φάσεις της και ως περισσότερο στατικές σε άλλες, γεγονός που αντανακλά πιο πρόσφατες κατανοήσεις του φύλου (Iantaffi & Barker,

2018). Το δια βίου μοντέλο τοποθετεί το συγκείμενο της ανάπτυξης ως απαραίτητη συνιστώσα στην κατανόηση της ταυτοτικής ανάπτυξης του ατόμου. (Ward, 2020)

4.2. Υπάρχοντας πέρα από το δίπολο: η έκφραση του μη δυαδικού φύλου

Στο παρόν υποκεφάλαιο εστιάζουμε στους τρόπους με τους οποίους τα συμμετέχοντα επιλέγουν να «υπάρχουν» ως μη δυαδικά στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, με βάση το θεωρητικό πρίσμα της συμβολικής αλληλεπίδρασης (Cooley, 1902; Mead, 2015) και της έννοιας «κάνοντας το φύλο» (West & Zimmerman, 1987), αλλά και «ανακατασκευάζοντας το φύλο» ή «κάνοντας το μη δυαδικό» (Darwin, 2017), εξερευνώνται οι τρόποι και οι στρατηγικές με τις οποίες τα συμμετέχοντα παρουσιάζουν τα εαυτά τους και επικοινωνούν την ταυτότητα φύλου τους, μέσω του σώματος/ της εμφάνισης και του λόγου. Το υποκεφάλαιο διακρίνεται σε δύο μέρη: η έκφραση του μη δυαδικού μέσω του σώματος και της εμφάνισης και η σημασία της γλώσσας.

4.2.1 Η έκφραση του μη δυαδικού μέσω του σώματος και της εμφάνισης

Σύμφωνα με τη θεώρηση του φύλου βάση των θεωριών της συμβολικής αλληλεπίδρασης και την έννοια «doing gender» («κάνοντας το φύλο») (West & Zimmerman, 1987), οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις αποτελούν το θεμελιώδες πεδίο όπου το φύλο παράγεται και αναπαράγεται. Στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις οι άνθρωποι κάνουν το φύλο τους, ενώ, ταυτόχρονα, η έμφυλη ταυτότητά τους μετατρέπεται σε πεδίο διαπραγμάτευσης, επιβεβαιώνεται ή αμφισβητείται και επαναπροσδιορίζεται.

Συγκεκριμένα, το φύλο επιτελείται, διαρκώς, μέσω των συμφωνημένων **συμβόλων** που το σηματοδοτούν. Σε αυτά περιλαμβάνονται τόσο οι στυλιστικές επιλογές, όπως ο ρουχισμός, το μακιγιάζ, τα αξεσουάρ κλπ., όσο και η συμπεριφορά κι ο λόγος, οι στάσεις του σώματος, οι τρόποι ομιλίας και επικοινωνίας. Τα συγκεκριμένα σύμβολα/πράξεις αξιολογούνται διαρκώς από τους άλλους κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεων, ενώ τίθενται και σε αυτοέλεγχο από τα υποκείμενα που δρουν με βάση αυτές. (Mead, 2015).

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης, η Darwin, βασίζοντας τη θεώρησή της στις έννοιες «κάνοντας το φύλο» και «κάνοντας το transgender» (Connell, 2019), εισάγει την έννοια «κάνοντας το μη δυαδικό» («doing non-binary»), προκειμένου να αποδοθούν οι τρόποι με τους οποίους τα μη δυαδικά άτομα κάνουν το φύλο τους. Η ίδια περιγράφει πως τα μη δυαδικά άτομα χρησιμοποιούν ποικίλους και διαφορετικούς μεταξύ τους τρόπους για να κάνουν το φύλο τους, είτε εκφράζοντας τη μη δυαδική ταυτότητά τους ανατρέποντας τα κανονιστικά πρότυπα εμφάνισης και γλωσσολογίας, είτε κάνοντας στρατηγικά το δυαδικό φύλο, χειραγωγώντας τις κανονιστικές εμφανίσεις φύλου. Σε κάθε περίπτωση, ανακατασκευάζουν το φύλο («redo gender») δημιουργώντας εκφράσεις του πέρα από το δυικό σύστημα (Darwin, 2017). Προσεγγίζοντας το φύλο με βάση τις παραπάνω θεωρήσεις, μπορούμε να δούμε ότι τα συμμετέχοντα της μελέτης μας χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους έκφρασης προκειμένου να «κάνουν» το μη δυαδικό τους φύλο, τόσο μέσω της εναλλακτικής χρήσης της γλώσσας, όσο και μέσω της εμφάνισης και του σώματος.

Ξεκινώντας με το σώμα, τα συμμετέχοντα φαίνεται κατά πλειοψηφία να επιθυμούν σωματικά χαρακτηριστικά τα οποία θα συμβαδίζουν με τη μη δυαδική ταυτότητα φύλου τους, αλλά, και θα αποτρέπουν τους άλλους να αντιλαμβάνονται το αποδιδόμενο, κατά τη γέννησή τους, φύλο. Για τον σκοπό αυτό, δύο από τα συμμετέχοντα βρίσκονται σε διαδικασία ορμονοθεραπείας με τεστοστερόνη, βλέποντας ήδη αλλαγές, ενώ δύο ακόμη εξέφρασαν είτε ότι επιθυμούν να προχωρήσουν σε ορμονοθεραπεία στο μέλλον, είτε ότι δεν αποκλείουν ένα τέτοιο σενάριο. Συγκεκριμένα, μέσω της διαδικασίας αυτής, τόσο τα άτομα που ήδη βρίσκονται σε θεραπεία όσο και εκείνα που δεν έχουν προχωρήσει ακόμα, προσμένουν σε αλλαγές σε συγκεκριμένα μέρη του σώματός τους, γεγονός που με έναν τρόπο θα μείωνε τα αρνητικά συναισθήματα για το σώμα τους, θα τα απομάκρυνε από το εκχωρημένο στη γέννηση φύλο τους, αλλά δεν θα τα κατέτασσε απαραίτητα στο άλλο μέρος του διπόλου. Για παράδειγμα, αναφέρθηκε η επιθυμία απόκτησης τριχοφυΐας στο σώμα και το πρόσωπο και η απόκτηση πιο αρρενωπών χαρακτηριστικών. Επιπλέον, τρία από τα συμμετέχοντα ανέφεραν ότι αναμένουν να προχωρήσουν σε χειρουργική αφαίρεσή του στήθους τους στο μέλλον. Το Π. ανέφερε

ότι επιθυμεί την απόκτηση πιο βαριάς φωνής, ενώ τα υπόλοιπα συμμετέχοντα δεν ανέφεραν κάποια σχετική επιθυμία. Επιπλέον, η πλειοψηφία δεν δήλωσε ότι επιθυμεί να παρέμβει στη μορφολογία των γεννητικών της οργάνων, εκτός από τον Π. ο οποίος δήλωσε ότι δεν το αποκλείει για το μέλλον.

Π.: *Ναι, θα ήθελα πολύ να ξεκινήσω τεστοστερόνη γενικά. Θέλω πολλές από της αλλαγές που δίνει. Καταρχάς, θα ήθελα να έχω περισσότερες τρίχες στο σώμα, θα ήθελα να έχω μούσι, θα ήθελα να είναι πιο βαριά η φωνή μου. Σίγουρα θα ήθελα που αλλάζει την κατανομή του λίπους, άρα αλλάζει την εικόνα του σώματος και την κατανομή της μυϊκής μάζας. Σίγουρα θα τα ήθελα αυτά. Από την άλλη, επειδή είμαι λίγο φοβισιάρης με τα θέματα υγείας, με τρομάζει ότι είναι μια ουσία η οποία έχει κάποια ρίσκα υγείας. (...) Θα κάνω ανακατασκευή στήθους με το που έχω τα χρήματα να το κάνω. Είμαι τόσο σίγουρος ότι θα το κάνω αυτό, ναι. Τώρα για επέμβαση στα γεννητικά όργανα, δεν ξέρω. Αυτή τη στιγμή δεν θέλω. Αλλά ακριβώς επειδή δεν με νοιάζει και δεν μου προκαλεί ιδιαίτερη δυσφορία δεν έχω σκοπό να κάνω και επέμβαση. Αν αυτό αλλάξει στο μέλλον, θα το δούμε στο μέλλον.*

Επιπροσθέτως, το Σοφ εξήγησε πώς χρησιμοποιεί τη γυμναστική με βάρη προκειμένου να αποκτήσει ένα περισσότερο μυώδες και ογκώδες σώμα, γεγονός που, όπως κρίνει, είναι ένα χαρακτηριστικό το οποίο είναι συνυφασμένο με τα ανδρικά σώματα. Για τον λόγο αυτό, δυσκολεύτηκε να πάρει την απόφαση να ξεκινήσει να δουλεύει το σώμα του προς αυτό τον σκοπό, ωστόσο, εν τέλει, τόσο η γυμναστική όσο και οι αλλαγές που βλέπει στο σώμα του, του προκαλούν ευχαρίστηση και επιθυμεί να συνεχίσει και να εξελιχθεί παραπάνω στο μέλλον. Συγκεκριμένα, το Σοφ ανέφερε:

Σοφ: *Συζητούσαμε (με την ψυχολόγο) αν θα ξεκινήσω τεστοστερόνη και ήμουν σε φάση δεν θέλω facial hair, δεν θέλω bottom growth, δεν μου αρέσουν αυτά τα χαρακτηριστικά φύλου, δεν θα ήθελα να τα έχω. Όπως και θα με έκανε να νιώθω δυσφορία για πάντα αν ήταν να κρατήσω το στήθος μου για πάντα. Αυτό σχεδιάζω να το κάνω μέσα στα επόμενα χρόνια. (...) Ορμόνες δε θα πάρω. Θα μου άρεσε να έχω πιο δομημένο πρόσωπο, που λένε ότι φεύγει το παιδικό λίπος, ή κάποια άτομα ψηλώνουν έχω ακούσει, ή γίνεται ανακατανομή του λίπους. Ίσως να μ' άρεσε κάτι τέτοιο αλλά δεν αισθάνομαι δυσφορία γι' αυτά ιδιαίτερα. Για κάποια και καθόλου.*

Ούτε η φωνή με ενοχλεί.(...) Άλλες αλλαγές... Έχω ξεκινήσει ήδη, αυτή είναι μια αλλαγή που πάντα ήθελα να κάνω και το πάλευα πάρα πολύ να μην την κάνω, ακριβώς στο πλαίσιο του ότι δεν είναι αυτό που έχει προορίσει η κοινωνία για σένα, απαγορεύεται να το κάνεις, είναι ότι πάω γυμναστήριο κι έχω φτιάξει ένα πολύ ας πούμε μυώδες σώμα. Κάνω βάρη και σκοπεύω να κάνω ακόμα περισσότερα στο μέλλον.

Οι παραπάνω επιλογές, οι οποίες αφορούν στην απόκτηση ή την αφαίρεση συγκεκριμένων σωματικών χαρακτηριστικών ή/και μορφολογίας, μπορούν να οδηγούν στη «δημιουργία» σωμάτων τα οποία δεν εμπίπτουν επ’ ακριβώς σε καμία πλευρά του διπόλου και, άρα, δεν αναγνωρίζονται εξ’ ολοκλήρου ως γυναικεία ή ως ανδρικά. Η δημιουργία μη δυαδικών σωμάτων, μέσω της ορμονοθεραπείας, των χειρουργικών επεμβάσεων ή/και «μεθόδων» όπως είναι η γυμναστική, δύναται να ανατρέπει τις υπάρχουσες δυαδικές αντιλήψεις για το σώμα και την εμφάνισή του, και για κάποια από τα συμμετέχοντα τους επιτρέπει να εκφράσουν τη μη δυαδικότητά τους, καθώς και να απομακρύνουν τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνουν σε σχέση με αυτό. Ωστόσο, όπως είδαμε στην προηγούμενη υποενότητα, το βίωμα του σώματος δεν είναι κοινό για όλα τα συμμετέχοντα.

Η εμπειρία του Min σε σχέση με το σώμα του διαφέρει χαρακτηριστικά από τα βιώματα των παραπάνω συμμετεχόντων. Το ίδιο, ως AMAB, εκφράζει την περιέργειά του για ένα σώμα περισσότερο «θηλυκό», ωστόσο εξηγεί και τη ρευστότητα αυτής της περιέργειας. Επιπλέον, τονίζει ότι οποιαδήποτε αρνητικά συναισθήματα βιώνει σε σχέση με την ταυτότητά του δεν προέρχονται τόσο από τα σωματικά του χαρακτηριστικά αλλά, κατά βάση, από τις κοινωνικές προσδοκίες που το πιέζουν να συμβιβαστεί με το εκχωρημένο του φύλο. Χαρακτηριστικά, περιέγραψε:

*Min: Δεν το έχω σκεφτεί σοβαρά αλλά μου έχει περάσει από το μυαλό η ορμονοθεραπεία και ακόμα μου περνάει. Αναρωτιέμαι πώς θα ήτανε. Να είναι απαλό το δέρμα μου, να είναι πιο απαλά τα χαρακτηριστικά μου. Αλλά **δεν νιώθω ανάγκη** να το κάνω. Η δυσφορία μου ήταν στις προσδοκίες του να φέρομαι «αντρικά», με ενοχλούσε και με στεναχωρούσε όταν αναφερόταν κάτι τέτοιο. **Όχι σωματικά...** Κάποιες φορές ίσως θα μ’ άρεσε να μην είχα τρίχες καθόλου, αλλά αυτό είναι **πολύ***

ρευστό, κάποιες φορές. Δεν είναι κάτι σοβαρό που να μου δημιουργεί μεγάλη δυσφορία.

Πέραν του σώματος, τα συμμετέχοντα φαίνεται να αποτυπώνουν τη δυαδική τους ταυτότητα με ποικίλους τρόπους, μέσω των στυλιστικών τους επιλογών, π.χ. τα ρούχα, τα αξεσουάρ ή/και του κουρέματός τους. Άλλα από αυτά επιλέγουν μια περισσότερο αρρενωπή εμφάνιση η οποία διατηρεί ορισμένα θηλυκά στοιχεία, άλλα επιλέγουν μια εμφάνιση η οποία συνδυάζει, εξίσου, αρρενωπά και θηλυκά στοιχεία, ενώ, άλλα δεν νιώθουν την ανάγκη να δηλώσουν μέσω της εμφάνισής τους τη μη δυαδικότητά τους και μόνο σε ορισμένες στιγμές επιλέγουν να συνδυάσουν διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά στα AFAB συμμετέχοντα, τα περισσότερα από αυτά χρησιμοποιούν ή έχουν χρησιμοποιήσει binder, ένα ειδικά σχεδιασμένο ρούχο το οποίο συμπιέζει το στήθος, προκειμένου να μη γίνεται αντιληπτό. Κάποια το φοράνε και στην παραλία, ενώ, άλλα, σε αυτή την περίπτωση, χρησιμοποιούν ειδική καλυπτική ταινία. Επιπλέον, στην πλειοψηφία τους έχουν επιλέξει κοντά κουρέματα και ντύνονται με φαρδιά ρούχα. Ο Μάριος, για παράδειγμα, επιλέγει να ντύνεται με ρούχα φαρδιά και, όπως τα χαρακτήρισε, «χαριτωμένα», τα οποία είναι κυρίως αντρικά. Ταυτόχρονα, επιλέγει να τα συνδυάζει με εξίσου «χαριτωμένα» αξεσουάρ (κάλτσες, κασκόλ κλπ.). Λιγότερες φορές, και με την προϋπόθεση ότι οι αντωνυμίες που έχει επιλέξει (ο/το) γίνονται σεβαστές, μπορεί να ντυθεί και με γυναικεία ρούχα, ακόμα και με τα νοούμενα ως πιο θηλυκά, όπως οι φούστες. Επιπλέον, όπως ανέφερε, χρησιμοποιεί κονκάρδες και αυτοκόλλητα με τα χρώματα της σημαίας του μη δυαδικού φύλου για να σηματοδοτήσει τη μη δυαδικότητά του.

Μάριος: Γενικά μου αρέσει να φοράω πιο χαριτωμένα πραγματάκια. Τύπου μπλουζάκια με πιο γλυκά σχεδιάκια, καλτσάκια, σκουφάκια κασκόλ, έχω κονκάρδες με τα χρώματα της μη δυαδικής σημαίας, έχω κάτι αυτοκόλλητα στο λάπτοπ μου, επίσης με τη σημαία. Αλλά από εκεί και πέρα όχι κάτι έκδηλο. Μπορεί να βάλω γυναικεία πχ. πουλόβερ, ας πούμε της κοπέλας μου τα ρούχα τα φορούσα. Αν ο κύκλος που θα συναναστραφώ χρησιμοποιεί τις αντωνυμίες μου τότε δεν έχω πρόβλημα να φοράω και φούστες και ρούχα γυναικεία. Πλέον, γιατί παλιότερα το απέρριπτα αυτό το κομμάτι του εαυτού μου εντελώς.

Το Σ.Κ., από την άλλη, εξήγησε ότι αν και δεν αποτυπώνει τη θηλυκότητά του στην εμφάνισή του μέσω των στυλιστικών του επιλογών, αυτή αποτυπώνεται στις συνήθειές του και στις στάσεις του σώματός του.

Σ.Κ.: *Αν μιλήσουμε για στυλ ρούχων και αυτά θα σου έλεγα όχι, αλλά άμα κάποιος με γνωρίσει σαν άνθρωπο μπορεί και να με πει τύπου θηλυπρεπή άντρα, στερεοτυπικά πάλι, γιατί... ας πούμε μου αρέσει η τσαγιέρα μου και το τσάι μου... έχω κάποιες συνήθειες ή εκφράσεις του σώματος που στερεοτυπικά θεωρούνται πιο θηλυκές. Αλλά όσον αφορά το κομμάτι της εμφάνισης δεν νομίζω ότι βγάζω θηλυκότητα στο στυλ. (...)*

Κλείνοντας, το Min δήλωσε ότι, ως άφυλο, το γεγονός της μη ύπαρξης της έννοιας του φύλου μέσα του, σημαίνει και ότι δεν νιώθει την ανάγκη να εκφραστεί με κάποιον τρόπο μέσω της εμφάνισής του. Εξέφρασε ότι υπάρχουν στιγμές που μπορεί να φορέσει μακιγιάζ στο πρόσωπό του ή/και να βάψει τα νύχια του, όπως σε κάποιο πάρτυ, ωστόσο, τονίζει ότι για εκείνο δεν έχει ιδιαίτερη σημασία το πώς θα παρουσιαστεί ούτε το πώς θα γίνει αντιληπτό από τους γύρω του μέσω της εμφάνισής του. Παρόλ' αυτά, εξέφρασε πως θα επιθυμούσε να δοκιμάσει μια ολοκληρωτικά θηλυκή εμφάνιση, κάτι που προς το παρόν του προκαλεί φόβο.

Min: *Θα ήθελα κάποια στιγμή να δοκιμάσω να παρουσιαστώ ως 100% θηλυκό, αυτό που ορίζουν δηλαδή ότι είναι θηλυκό οι άλλοι. Υπάρχει η στερεοτυπική θηλυκότητα που είναι «απαλή» τελείως, φούστα, ρούχα συγκεκριμένα που είναι στερεοτυπικά θηλυκά. Αυτά τα στερεοτυπικά, θα ήθελα να παρουσιαστώ κάποια στιγμή έτσι. Όχι επειδή έχει να κάνει με τη διαδικασία να καταλάβω εμένα, νομίζω ότι με έχω καταλάβει μέχρι στιγμής, αλλά, κυρίως, επειδή υπάρχουν κάποια πράγματα με τα οποία έχω ακόμα φόβο να τα δοκιμάσω, λόγω της πίεσης της κοινωνικής. Όχι για να καταπολεμήσω τον φόβο απλά, αλλά επειδή θέλω. Απλά με εμποδίζει ο φόβος. (...) Βέβαια προσωπικά **δεν με εκφράζει και πολύ η εμφάνιση**. Είναι πράγματα που θα ήθελα να δοκιμάσω, ας πούμε, **αλλά δεν κρύβεται εκεί η ουσία για μένα, αλλά στον χαρακτήρα μου και το ποιος είμαι**. (...) Όχι, δεν με απασχολεί και τόσο (το πώς με βλέπουν). Αρχικά δεν έχω φύλο άρα δεν έχω κάποια συγκεκριμένα... μπορώ με τρόπους να δείξω στον άλλον, να τον κάνω να μπερδευτεί ας πούμε, αλλά εμένα δεν με εκφράζει αυτό και δεν με νοιάζει. Κάποιες φορές ναι. Όχι μόνο για να μπερδέψω,*

επί τούτου, μπορεί εκείνη τη στιγμή εμένα να μ' αρέσει να κάνω κάτι τέτοιο, π.χ. να βαφτώ.

4.2.2 Η σημασία της γλώσσας

Τα περισσότερα από τα συμμετέχοντα μίλησαν για τη σημασία της γλώσσας στην έκφραση του μη δυαδικού τους φύλου. Ο Π. δήλωσε ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά τις αρσενικές αντωνυμίες για να εκφραστεί καθώς νιώθει ότι αυτές συμβαδίζουν περισσότερο με την ταυτότητα φύλου του, ως ένα μη δυαδικό άτομο το οποίο τείνει στην αρρενωπότητα. Μάλιστα, σχολίασε το γεγονός ότι η μη δυαδική ταυτότητα είναι συχνά συυφασμένη με τις ουδέτερες αντωνυμίες, κάτι το οποίο δεν ισχύει για τον ίδιο και δεν είναι ο κανόνας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την υπάρχουσα βιβλιογραφία (Cordoba, 2023).

Από την άλλη, πέντε από τα έξι συμμετέχοντα δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν τις ουδέτερες αντωνυμίες και, ορισμένα από αυτά, χρησιμοποιούν ταυτόχρονα αρσενικές ή/ και θηλυκές αντωνυμίες. Κάποια εναλλάσσουν μεταξύ των αντωνυμιών ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο, ενώ άλλα, όπως το Μιν, είναι δεκτικά προς όλες τις αντωνυμίες, σε κάθε περίπτωση. Συγκεκριμένα, στα στενά κοινωνικά τους περιβάλλοντα (οικογένεια ή/και παρέες, συντροφικές σχέσεις κλπ.), κάποια προτιμούν τις ουδέτερες αντωνυμίες και για τα περισσότερα, στα περιβάλλοντα αυτά οι αντωνυμίες τους γίνονται αποδεκτές. Στα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία δεν επιθυμούν να αποκαλύψουν τη μη δυαδική τους ταυτότητα, όπως πχ. στην εργασία τους, χρησιμοποιούν τις δυαδικές αντωνυμίες. Στην περίπτωση αυτή, τα συμμετέχοντα «κάνουν» τα δυαδικά φύλο αποδεχόμενα τις δυαδικές αντωνυμίες, καθώς δεν επιθυμούν να μπουν στη διαδικασία της αποκάλυψης της μη δυαδικότητας σε ανοικεία τους περιβάλλοντα, για λόγους τους οποίους αναλύουμε στο τελευταίο υποκεφάλαιο, με τίτλο *αντιδράσεις και προκλήσεις στο κοινωνικό περιβάλλον*.

Σ.Κ.: *Ναι κατά κύριο λόγο (συστήνομαι ως «το»). Δηλαδή, εντάξει ας πούμε με την οικογένεια της κοπέλας μου, ας πούμε παππούδες, γιαγιάδες ... εκεί δεν μπαίνω στη διαδικασία για το ουδέτερο γιατί εντάξει είναι άλλη η φάση. Αλλά αν είμαι με παρέα και γνωρίσουμε άλλον κόσμο θα πω «το».*

Ο σεβασμός από τους άλλους προς τις αντωνυμίες που χρησιμοποιούν για να εκφράσουν τα εαυτά τους είναι σημαντικός για τα συμμετέχοντα και για κάποια συμβάλλει στη μείωση των δυσφορικών τους αισθημάτων, καθώς με τον τρόπο αυτό αισθάνονται ότι είναι ορατά και η ταυτότητα φύλου τους αντιληπτή και αποδεκτή. Ο Μάριος, για παράδειγμα, εξήγησε ότι η χρήση από τους άλλους των θηλυκών αντωνυμιών για του απευθυνθούν είναι από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που του προκαλούν αρνητικά αισθήματα σε σχέση με το φύλο:

Μάριος: Γενικά με αυτό που είχα πάντα πιο πολύ πρόβλημα και ιδιαίτερα πριν ξεκινήσω τεστοστερόνη ήτανε το... μου προκαλούσε πολύ μεγάλη δυσφορία **το να με αποκαλούν κορίτσι και να μου απευθύνονται με θηλυκές αντωνυμίες**. Από τη στιγμή που ξεκίνησα τη τεστοστερόνη και πλέον δεν υπάρχει αυτό, δηλαδή 80% των περιπτώσεων μου αναφέρονται με τα αρσενικά. Και με τα αρσενικά είμαι οκ, οπότε το αφήνω εκεί.(...) Επειδή και σαν προσδιορισμό είμαι πιο κοντά στο αρσενικό από ότι στο θηλυκό και έχει βοηθήσει πάρα πολύ στο να μου φύγει η δυσφορία.

Επιπλέον, η χρήση λάθος αντωνυμιών για ορισμένα άτομα οδηγεί στην αμφιβολία για την έμφυλη ταυτότητα και την παθολογικοποίηση της έμφυλης εμπειρίας τους. Συγκεκριμένα, το Σοφ περιέγραψε πώς η μητέρα του, στην οποία έχει αποκαλύψει τη μη δυαδική του ταυτότητα και την οποία εκείνη δεν αποδέχεται, συνεχίζει να κάνει χρήση των θηλυκών αντωνυμιών για να του απευθυνθεί. Το γεγονός αυτό, όσο περνάει χρόνο μαζί της, το οδηγεί σε σκέψεις αμφισβήτησης για την ταυτότητά του. Ωστόσο, εξηγεί ότι η χρήση των ουδέτερων αντωνυμιών από τον σύντροφο και τους φίλους του, το βοηθά να την επικυρώνει και να νιώθει ότι η ταυτότητά του είναι έγκυρη:

Σοφ: Όταν περνάς μεγάλο χρονικό διάστημα με ανθρώπους που σε κάνουν *mis-gender* ή κριτικάρουν την εξωτερική σου εμφάνιση, γιατί έκοψες τα μαλλιά σου, γιατί ντύνεσαι έτσι... τότε είμαι σε φάση να κάτι πάει λάθος, όλοι έχουν δίκιο κι εγώ δεν έχω. Αλλά ακριβώς αυτή η σκέψη, ότι έρχεται από τους άλλους, είναι αυτό που με γυρνάει πίσω τελικά και με κάνει να σκέφτομαι ότι, βλέπεις, είναι η δική της επιρροή, εσένα από μέσα σου έρχεται αυτό. Αλλά βοηθάει και η ψυχοθεραπεία, εγώ όλα τα λύνω εκεί πέρα. Και βέβαια βοηθάει να έχω άτομα στο περιβάλλον μου που με αποδέχονται. Δηλαδή, όταν γυρνάω πίσω και βγαίνω με τους φίλους μου που με

ξέρουν και χρησιμοποιούν την ουδέτερη αντωνυμία, και όταν βρίσκομαι με τον σύντροφό μου που κάνει το ίδιο, με βοηθάει να νιώσω καλύτερα και πιο σίγουρο για τη ταυτότητά μου. **Η αποδοχή βοηθάει.**

4.3 Αντιδράσεις και προκλήσεις στο κοινωνικό περιβάλλον

Η κοινωνική αντίδραση στην χρήση των συμβολών σηματοδότησης του φύλου αποτελεί έναν «καθρέφτη», σύμφωνα με την έννοια του Cooley (1902) για τον «καθρέφτη εαυτό» («the looking-glass self»), που είτε επικυρώνει είτε αμφισβητεί την έμφυλη ταυτότητά μας και την αυτοεικόνα μας, μέσα από τα μάτια των άλλων. Οι αντιδράσεις των άλλων στις αποκλίσεις (π.χ. ένας άνδρας που φορά μακιγιάζ) αποκαλύπτουν τα όρια της κοινωνικής αποδοχής, αλλά και τις δυνατότητες για κοινωνική αλλαγή. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις δεν είναι απλώς προσωπικές, αλλά ενσωματώνονται και ενισχύουν τις ευρύτερες κοινωνικές δομές, γεγονός που τις καθιστά και πεδίο αντίστασης σε αυτές. Όπως γράφουν οι West και Zimmermann:

«Αντί να θεωρούμε το φύλο ως ιδιότητα των ατόμων, κατανοούμε το φύλο ως ένα αναδυόμενο χαρακτηριστικό κοινωνικών καταστάσεων: ως αποτέλεσμα και ως σκεπτικό για διάφορες κοινωνικές ρυθμίσεις, και ως μέσο για να νομιμοποιηθεί ένας από τους πιο θεμελιώδεις διαχωρισμούς της κοινωνίας.» (Doing Gender, 1987: 126)

Αν και για τους West και Zimmermann οι αλληλεπιδράσεις ενισχύουν τις κοινωνικές νόρμες και το έμφυλο δίπολο μέσα από αυτές φυσικοποιείται, η Deutsch δίνει μια άλλη διάσταση στη θεώρησή της, βλέποντας τις ως πεδία όπου το φύλο μπορεί να διαπραγματευτεί ή να αμφισβητηθεί (Deutsch, 2007). Κατά την Deutsch, οι αλληλεπιδράσεις δύνανται να αποτελούν έναν χώρο όπου τα κανονιστικά πρότυπα επιτέλεσης μπορούν να αμφισβητηθούν μέσα από εναλλακτικές επιτελέσεις του φύλου. Κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεων, τα άτομα μπορούν να υιοθετήσουν συμπεριφορές οι οποίες αποκλίνουν από τις κυρίαρχες νόρμες, οδηγώντας με τον τρόπο αυτό στον επαναπροσδιορισμό τους. Με τον τρόπο αυτό, οι αλληλεπιδράσεις μπορούν να αποτελούν ένα πεδίο **αντίστασης και αλλαγής**. Για παράδειγμα, η χρήση ουδέτερων αντωνυμιών ή η αμφισβήτηση των έμφυλων ρόλων μέσα από τη γλώσσα, τη συμπεριφορά και την εμφάνιση, αποτελούν μορφές συμβολικής αντίστασης. Οι

κοινωνικοί θεσμοί μπορεί να μη διαπερνιούνται άμεσα από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, αλλά οι πράξεις αντίστασης οι οποίες μεταβάλλουν τη συνείδηση θα μπορούσαν να ενθαρρύνουν συλλογικές δράσεις με στόχο την αλλαγή τους.

Με βάση τις παραπάνω θεωρήσεις, που βλέπουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις δυνητικά ως πεδία αντίστασης και αλλαγής της έμφυλης κανονικότητας, αλλά και ως πεδία κεντρικής σημασίας για την επικύρωση της έμφυλης ταυτότητας των υποκειμένων, στην παρούσα υποενότητα εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους το κοινωνικό περιβάλλον των συμμετεχόντων αντιδρά στη μη δυαδική τους ταυτότητα, όταν αυτή εκφράζεται, με βάση τις δικές τους διηγήσεις, καθώς και οι ιδιαίτερες προκλήσεις που βιώνουν στο πλαίσιο του.

Όπως περιγράφει στο παρακάτω απόσπασμα, το Σ.Κ. συχνά αντιλαμβάνεται ότι στο κοινωνικό περιβάλλον η μη δυαδικότητά του δεν γίνεται αντιληπτή. Αντίθετα, αν και οι γύρω του δεν του απευθύνονται πλέον ως γυναίκα, γεγονός που κατευνάζει σημαντικά τα δυσφορικά του αισθήματα, θεωρεί ότι «διαβάζεται» από τον κοινωνικό φακό ως άντρας ή, ακόμα, και ως cis άντρας. Αυτή η αντανakλαστική εξωτερική εικόνα για την ταυτότητα φύλου του, του δημιουργεί την ανάγκη να «αποδείξει» τη μη δυαδικότητά του ή το «queerness» του γενικότερα. Αυτή του η ανάγκη μπορεί να ερμηνευθεί ως ανάγκη επιβεβαίωσης της ταυτότητάς του και ανάγκη ορατότητας, καθώς η αίσθηση της εγκυρότητας της ταυτότητάς μας διαπλέκεται άμεσα με την εντύπωση του κοινωνικού μας περιβάλλοντος για αυτή (West & Zimmermann, 1987). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό το λανθασμένο «διάβασμα» της ταυτότητας του, το σπρώχνει σε μια πιο συνειδητή προσπάθεια αντίστασης, μέσω του πειραματισμού με διαφορετικούς τρόπους έκφρασης, προκειμένου η μη ταύτισή του με το δυαδικό φύλο να είναι περισσότερο αναγνωρίσιμη. Συγκεκριμένα, περιέγραψε το Σ.Κ.:

Σ.Κ.: *Θα σου πω.. αυτή τη στιγμή δεν το βλέπω σαν εικόνα (τη μη δυαδικότητα). Απλά μου είναι αρκετά περίεργο που αυτή τη στιγμή με βλέπουν ως άντρα στον δρόμο και νιώθω πως κάπως έχω χάσει το «queerness». Γιατί παλιά θα με βλέπαν στο δρόμο και δεν θα ξέρανε τι φύλο είναι αυτό που βλέπουν μπροστά τους, και εννοείται ότι έχω βρεθεί σε διάφορες άβολες καταστάσεις, ή θα βλέπαντε τέλος πάντων ξεκάθαρα ότι είμαι κάτι της LGBT+, ή θα με βλέπαν ως λεσβία. Αλλά ήταν πάντα πολύ φανερό το queer κομμάτι, χωρίς απαραίτητα να μπορούν να πουν τι είναι αυτό. Και τώρα*

νιώθω ότι με βλέπουν ως έναν cis άντρα, και επειδή κιόλας είμαι σε σχέση με κοπέλα η οποία είναι *pansexual*, είμαστε στο δρόμο και μπορεί να μας βλέπουν κανονικότερα ως ένα ετεροκανονικό ζευγάρι. Και αυτό μου είναι πολύ περίεργο αυτή τη στιγμή, οπότε σκέφτομαι αν θα πειραματιζόμουν με κάποιον τρόπο που θα ένιωθα ότι πάλι φαίνεται το *queerness* μου, γιατί δεν είναι κάτι που θέλω να κρύψω, απλά δεν ξέρω και πώς το δείχνω τώρα που στερεοτυπικά με βλέπουν ως άντρα και που το στύλ μου είναι, επίσης, στερεοτυπικά αρρενωπό.

Παρόμοια με το Σ.Κ., το Σταμ έχει κι αυτό αισθανθεί να γίνεται αντιληπτό ως cis άντρας, κάτι το οποίο έρχεται σε αντίθεση τόσο με τη λεσβιακή όσο και με τη μη δυαδική του ταυτότητα. Ωστόσο, περιγράφει και μία αλληλεπίδραση στην οποία η ταυτότητα του έγινε κατανοητή χωρίς να χρειαστεί να την εξηγήσει με λόγια. Όπως περιγράφει, το γεγονός αυτό επικύρωσε την ταυτότητα του και το έκανε να αισθανθεί «ορατό», ότι η ταυτότητα του γίνεται αντιληπτή. Παρόλ' αυτά, η επικύρωση αυτή ήρθε από ένα άτομο το οποίο προερχόταν από ένα πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο το φύλο παίρνει διαφορετικές εννοιολογήσεις από το ελληνικό δίπολο:

Σταμ: Κι όταν, ας πούμε, φλέρταρα με μία γυναίκα στην (πόλη), ήμουνα στη Κύπρο το καλοκαίρι και γνώρισα μία γυναίκα στο μαγαζί. Και ήταν από το Κονγκό, οκ; Το λέω αυτό γιατί έχει μία σημασία για μένα γιατί δεν έχει αυτές τις κατηγορίες στο μυαλό της που μαθαίνουμε εμείς στην ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία κλπ. και φλερτάραμε και έβλεπα ότι της αρέσω και μου λέει «είσαι άντρας ή γυναίκα;». Εγώ είχα ρίξει απλά κάτι πάνω μου, δεν με ένοιαζε καν, είχα κατέβει απλά να πάρω πέντε πράγματα και γέλασα όταν μου το είπε αυτό γιατί λέω πω, πω, **αυτή η γυναίκα τώρα κατάλαβε αυτό που νιώθω**, που δεν με ξέρει καν, δεν χρειάζεται καν να πω πολλές λέξεις.

Με τον ίδιο τρόπο, τα περισσότερα συμμετέχοντα διηγήθηκαν περιστατικά κατά τα οποία ένιωσαν «ορατά» ή «αόρατα», επιβεβαιώνοντας τη σημασία των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και της αποδοχής του κοινωνικού περιβάλλοντος για την επικύρωση της έμφυλης ταυτότητας. Για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, η οικογένεια και το στενό κοινωνικό περιβάλλον (συντροφικές/ φιλικές/ερωτικές σχέσεις), είναι τα κύρια πεδία στα οποία βιώνουν την μεγαλύτερη αποδοχή, αλλά, και τα πεδία τα οποία έχουν για εκείνα τη μεγαλύτερη σημασία.

Όσον αφορά στο οικογενειακό περιβάλλον, για κάποια είναι πολύ υποστηρικτικό ως προς την ταυτότητα φύλου τους, ενώ για άλλα λιγότερο ή και καθόλου. Δύο από τα συμμετέχοντα, διηγήθηκαν τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στο στενό οικογενειακό πλαίσιο, στις οποίες αντιστάθηκαν και συνεχίζουν να αντιστέκονται. Συγκεκριμένα, το Σοφ περιέγραψε την εχθρικότητα που έχει βιώσει από τη μητέρα του, τόσο όσον αφορά την έκφραση του φύλου του όσο και την ίδια την ταυτότητα φύλου του, μετά την αποκάλυψή της. Όπως περιέγραψε, η μητέρα του χρησιμοποίησε τον χαρακτηρισμό «ανώμαλο», μια αντίδραση, ωστόσο, η οποία δεν εξέπληξε το Σοφ. Το Σοφ αντιστάθηκε στην εχθρική στάση της μητέρας του και υποστήριξε την ταυτότητά του, κάτι το οποίο οδήγησε στην εξομάλυνση της σχέσης τους, χωρίς αυτό, απαραίτητα, να σημαίνει και την αποδοχή της ταυτότητάς του. Από την άλλη, δεν έχει επιδιώξει να μιλήσει γι' αυτό στον πατέρα του, κάτι το οποίο, όπως δήλωσε, κρίνει επικίνδυνο λόγω παρελθοντικών βίαιων δειγμάτων εκ μέρους του. Παρόμοια, ο Π. περιέγραψε πως η οικογένειά του, παρά ορισμένων προσπαθειών που έγιναν από πλευράς της, δεν αποδέχεται την ταυτότητα φύλου του και συνεχίζει να τον προσφωνεί με θηλυκές αντωνυμίες και με το παλιό του όνομα. Ο ίδιος ανέφερε πως είναι ένα γεγονός το οποίο τον επηρεάζει έντονα συναισθηματικά, και ευελπιστεί ότι στο μέλλον η οικογένειά του θα καταφέρει να την αποδεχτεί.

Σοφ: (...) Στην αρχή με είπε ανώμαλο κλπ., όχι μόνο για το φύλο αλλά και για τη σεξουαλικότητά μου, γιατί τα έκανα come out όλα μαζί ένα ωραίο βράδυ. Και μπερδεύτηκε πολύ, αλλά την τελευταία φορά που τα συζητήσαμε ήταν πιο δεκτική. Διαφωνεί με πολλά. Με το πώς ντύνομαι, αν ξυρίζομαι, εγώ δεν ξυρίζομαι ας πούμε πλέον, με τα μαλλιά μου, πως φέρομαι, με διάφορα. Εκφράζει τη διαφωνία της, την κόβω, της λέω ότι **δεν το διαπραγματεύομαι** μαζί σου αυτό και βλέπω πως όσο έδαφος κερδίζω τόσο αποτραβιέται. Οπότε πάει καλύτερα. Δεν χρησιμοποιεί τις αντωνυμίες βέβαια γιατί το παίρνει πάρα πολύ προσωπικά, α ότι εγώ έκανα δύο κοριτσάκια και αυτά θέλω να θυμάμαι και δεν ξέρω κι εγώ τι. Αυτό είναι δικό της πρόβλημα.

Αν και ο Π. δεν βρίσκει την υποστήριξη που θα ήθελε στο οικογενειακό του περιβάλλον, ο φιλικός του κύκλος αποτελεί ένα πλαίσιο στο οποίο νιώθει ότι μπορεί να εκφράζει ελεύθερα την ταυτότητά του και να γίνεται αποδεκτός και κατανοητός,

το ίδιο και η πλειοψηφία των συμμετεχόντων. Στα φιλικά/ συντροφικά τους περιβάλλοντα, τα συμμετέχοντα περιέγραψαν ότι νιώθουν ορατά, ασφαλή και αποδεκτά, επιβεβαιώνοντας, παράλληλα, την αίσθηση της ταυτότητάς τους και της εγκυρότητάς της. Τα συμμετέχοντα ανέφεραν ότι τα κοντινά τους άτομα είναι αυτά που επιλέγουν τα ίδια να έχουν δίπλα τους, άτομα τα οποία είναι, συνήθως, εξοικειωμένα με την έννοια του μη δυαδικού φύλου, όπως κουήρ άτομα ή άτομα τα οποία είναι ανοιχτά να ακούσουν και να δεχτούν νέες αφηγήσεις. Στο παρακάτω απόσπασμα, το Σταμ και ο Π. περιέγραψαν τη σημασία αυτής της αποδοχής για την επιβεβαίωση της έμφυλής τους ταυτότητας:

Σταμ: *Οι φίλες μου, οι γυναίκες που είμαι ερωτικά, οι πρώην μου, οι συντρόφισσές μου... δηλαδή όλος αυτός ο κύκλος το αγκαλιάζει, και με τις αμφιβολίες που έχω και με τους δισταγμούς, γιατί προφανώς αλλιώς μιλάω γι' αυτό τώρα κι αλλιώς θα μιλάω σε δέκα χρόνια. Έχει να κάνει και με αυτό που σου είπα, ότι **χρειάζεσαι κάποια ζύμωση εσωτερική αλλά και δι-υποκειμενική** για να αποκτήσεις σιγουριά για ένα κομμάτι της ταυτότητάς σου.*

Π.: *Καταρχάς έχω περιτριγυρίσει τον εαυτό μου με άλλα κουήρ άτομα τα οποία ξέρουν την έννοια και δεν χρειάστηκε να τους το εξηγήσω με λεπτομέρειες το τι σημαίνει και τι είναι, το οποίο είναι πολύ σημαντικό και καθησυχαστικό, να γνωρίζεις ότι τουλάχιστον έχεις κάποια άτομα δίπλα σου τα οποία ξέρουν, αναγνωρίζουν και αποδέχονται όπως είναι μια κατάσταση.*

Σε σχέση με το πιο ευρύ φιλικό περιβάλλον, κάποια συμμετέχοντα περιέγραψαν περιστατικά κατά τα οποία δεν έλαβαν υποστηρικτικές αντιδράσεις. Όλα τους ωστόσο, αντιστάθηκαν στις προσπάθειες αμφισβήτησης της έμφυλης εμπειρίας τους, είτε υποστηρίζοντας λεκτικά τη μη δυαδικότητά τους, είτε απομακρύνοντας τα εαυτά τους από τους συγκεκριμένους κύκλους. Ο Π. περιέγραψε:

Π.: *Ένας φίλος φίλου που συζητούσαμε μια μέρα δυσκολευότανε πολύ να κατανοήσει την έννοια και υποστήριζε ότι αποκλείεται, είναι μόνο μια φάση της ζωής και θα το ξεπεράσεις, και χρησιμοποίησε, τέλος πάντων, αντωνυμίες ουδέτερες για μένα, ενώ του είχα πει ξέρεις όχι, δεν χρησιμοποιώ αυτές. Άρα κατά τη γνώμη του το non binary σημαίνει αυτόματα ουδέτερες αντωνυμίες... το οποίο ok δεν έγινε και κάτι.*

Δεν νομίζω να τον έπεισα στην τελική, αλλά δεν με νοιάζει κιόλας να τον πείσω, δεν είναι δουλειά μου. Με θύμωσε εκείνη τη μέρα γιατί **είναι πολύ κουραστικό να λες σε κάποιον «ξέρεις υπάρχω και είμαι αυτό που σου λέω» και να σου λέει «όχι δεν υπάρχεις»**, «μα στέκομαι εδώ μπροστά σου», «όχι κάνεις λάθος». Δηλαδή νομίζει πώς ξέρει της καλύτερα τη δικιά μου τη ψυχή από εμένα τον ίδιο.

Απομακρύνοντας τον φακό από τα στενότερα κοινωνικά πλαίσια, για τα συμμετέχοντα τα οποία εργάζονται, ο χώρος εργασίας τους είναι ένα περιβάλλον στο οποίο, κατά βάση, δεν αποκαλύπτουν τη μη δυαδική τους ταυτότητα. Το Σ.Κ. εξηγεί, για παράδειγμα, ότι, παρ' ότι είναι ανοιχτό με τη μη δυαδική ταυτότητά του, το να «κάνει» το δυαδικό φύλο σε συγκεκριμένα πλαίσια, όπως το εργασιακό, είναι για εκείνο ευκολότερο, καθώς δεν χρειάζεται να εξηγήσει τη σημασία της μη δυαδικής του ταυτότητας. Παρομοίως, το Min και ο Μάριος δεν αποκαλύπτουν τη μη δυαδική ταυτότητά τους στην εργασία τους, για τον ίδιο λόγο. Το Min, επιπλέον, εξήγησε, καθώς εργάζεται με μεγαλύτερης ηλικίας άτομα, ότι η ηλικιακή διαφορά το κάνει ακόμη πιο διστακτικό, αφού θεωρεί ότι δεν θα έχουν κάποια εξοικείωση με τον όρο και θα είναι πολύ δύσκολο να τον καταλάβουν. Για τον λόγο αυτό, το ίδιο «κάνει» το εκχωρημένο του φύλο στο εργασιακό του περιβάλλον. Οι παραπάνω διηγήσεις συμβαδίζουν με τα αποτελέσματα της έρευνας των Barbee και Shrock (2019) όπου συμπεραίνεται πως άτομα με μη δυαδική ταυτότητα φύλου επιλέγουν να αποκρύψουν το φύλο τους στον εργασιακό τους χώρο και να «κάνουν» το δυαδικό φύλο, μια διαδικασία που εννοιολογούν ως «εμφυλοποίηση του κοινωνικού εαυτού», μια επιλογή η οποία τα προστατεύει από πιθανά συναισθηματικά αλλά και υλικά κόστη που μπορεί να φέρει η απόρριψη της έμφυλης ταυτότητάς τους σε αυτό το πλαίσιο. Χαρακτηριστικά, το Σ.Κ. εξήγησε:

Σ.Κ.: Απλά είναι πιο εύκολο να χρησιμοποιώ το αρσενικό **σε κάποια πλαίσια** αλλά ναι, το ουδέτερο είναι αυτό που είμαι άρα θα ήταν τέλειο να μπορούσε ο κόσμος να πει κατευθείαν ότι χρησιμοποιούμε «το». Γενικά, ανοιχτά το λέω. Και σε άτομα στη δουλειά το έχω πει. Αλλά, ας πούμε, δεν έχω κάτσει να το πω στο HR. Άμα μου δινόταν η επιλογή εκεί που ρωτάνε το φύλο να βάλω ουδέτερο θα το έβαζα ουδέτερο. Αλλά δεν μου βγαίνει τώρα να κάτσω να στείλω ένα email να το εξηγήσω αυτό. Πιο πολύ κιόλας γιατί δουλεύω από το σπίτι, δεν έχω καθημερινή επαφή εγώ με το HR.

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, τα συμμετέχοντα ρωτήθηκαν, επιπλέον, για το πώς βιώνουν τη θέση τους ως μη δυαδικά άτομα στο πλαίσιο της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Το Σταμ, μιλώντας για την αντιμετώπιση της αθηναϊκής ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας προς τα μη δυαδικά άτομα, αναφέρθηκε στις ιδιαίτερες δυναμικές που εκτυλίσσονται, τόσο στο πλαίσιο του trans όσο και του λεσβιακού χώρου. Συγκεκριμένα, περιέγραψε την αστυνόμευση με την οποία φαίνεται να έρχονται αντιμέτωπα τα μη δυαδικά άτομα από τις δυαδικές trans ταυτότητες, οι οποίες έχουν παγιωθεί μέσα στα χρόνια ως οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις της διεμφυλικότητας στην Ελλάδα. Περιέγραψε την αστυνόμευση αυτή ως μια σχέση λογοδότησης των μη δυαδικών (trans) προς τις δυαδικές trans ταυτότητες, γεγονός που έρχεται σε αντιστοιχία με την έρευνα των Bradford και Syed (2019), η οποία καταδεικνύει την ηγεμονική θέση των δυαδικών trans-κανονιστικών αφηγήσεων στο trans πλαίσιο. Σύμφωνα με το Σταμ, η μη δυαδικότητα, ως νέος όρος περιγραφής της έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, προσεγγίζεται, συχνά, με τρόπο προβληματικό από τα δυαδικά trans άτομα, τα οποία ανήκοντας, πολλές φορές, σε μια παλαιότερη γενιά trans ατόμων της ελληνικής ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, δεν είναι εξοικειωμένα με την έννοια και τη σημασία της. Παρομοίως, με τον ηλικιακό παράγοντα να παίζει και σε αυτή την περίπτωση ρόλο, στα πλαίσια του ελληνικού λεσβιακού χώρου, κατά το Σταμ, υπάρχουν κυρίαρχες αφηγήσεις οι οποίες δεν επιτρέπουν, συχνά, σε μη δυαδικά άτομα που έχουν «γαλουχηθεί» ως λεσβίες στους χώρους του λεσβιακού κινήματος, να μιλήσουν ανοιχτά για τη μη δυαδική τους ταυτότητα, υπό τον φόβο ότι θα κατακριθούν ή ότι η λεσβιακή ταυτότητά τους θα τεθεί σε αμφισβήτηση. Συγκεκριμένα, περιγράφει:

Σταμ: (...) Αλλά αυτό που κρατάω πιο πολύ είναι ότι δεν λογοδοτείς πουθενά για το τι είσαι. Τι, θα έρθει η κοινότητα να κάνει τον μπάτσο γι' αυτό που υποτίθεται ότι είμαστε ενώ φτιάξαμε την κοινότητα για να διώξουμε τον μπάτσο από πάνω μας; **Και δυστυχώς γίνεται η κοινότητα αυτό**, γιατί έρχεται η μία κι άλλη και σου λένε τι είσαι και μέχρι που μπορείς να ορίσεις την επιθυμία σου ή τον αυτοπροσδιορισμό. Εμένα βασικά, αυτό που με νοιάζει είναι να μη πάρω χώρο από άτομα που έχουνε κάτι να πουν και αυτό που με νοιάζει είναι, απλά, να μιλάω με σεβασμό για τα άλλα άτομα. Αλλά θα ήμουνα αρκετά συγκροτημένο στο να σχολιάσω τα βιώματα άλλων

ανθρώπων, ακόμα κι αν ένιωθα άβολα με κάτι από αυτά. Το λέω γιατί πχ. οι παλιές *trans*, οι «*cis*», *straight* γυναίκες *trans*, αυτό που έχουμε στην Ελλάδα ως κύρια αναπαράσταση του *transness*... αυτές οι γυναίκες δεν είναι πολύ εξοικειωμένες με τις νέες κατηγορίες και τις νέες θεωρήσεις του *transness* και του *non binary*, οπότε εμένα αυτό με πλήγωνε. Γιατί κάθε φορά που λέγανε κάτι προβληματικό **ένιωθα ότι εγώ έπρεπε να κλειστώ**, ότι αν δεν με αναγνωρίζουν αυτές που εγώ τις λάτρευα μεγαλώνοντας, διάβαζα συνεντεύξεις τους, τις έβλεπα σαν να είναι οι ηρωίδες μας, κι έλεγα αν αυτές δεν αναγνωρίζουν αυτό που νιώθω, τότε τι κάνω εδώ πέρα;

(...) Στην ιστορία του φεμινιστικού λεσβιακού κινήματος υπάρχουν αρκετές λεσβίες που για πολλά χρόνια ζήσανε σε λεσβιακές ομάδες και μετά εκτοπίστηκαν γιατί ήταν ή *non binary* ή *trans* άντρες, οπότε παίζουνε παράλληλοι δρόμοι. Δεν είναι διακριτά όλα αυτά σαν κατακερματισμένες κατηγορίες, καταλαβαίνεις; Εγώ ξέρω στην Αθήνα τουλάχιστον τέσσερις *non binary* λεσβίες που δεν μιλάνε. Γι' αυτό θέλω να δώσουμε χώρο και ορατότητα.

Οι προβληματικές που αναγνώρισε και εξέφρασε το Σταμ για τον αθηναϊκό ΛΟΑΤΚΙ χώρο καταδεικνύουν ορισμένες δυναμικές που είναι πιθανόν να περιορίζουν ή/και να καταπιέζουν τις μη δυαδικές ταυτότητες, να θέτουν ιεραρχήσεις στο πλαίσιο του, ενώ ταυτόχρονα προσθέτουν περαιτέρω εμπόδια στην επικύρωση της γνησιότητάς τους, επεκτείνοντας την κατάσταση αορατότητας που επικρατεί στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον γι' αυτές. Από την άλλη, όλα τα συμμετέχοντα αναγνώρισαν ότι το ΛΟΑΤΚΙ πλαίσιο είναι αυτό στο οποίο νιώθουν περισσότερο κατανοητά και ασφαλή ως προς την έκφρασή της ταυτότητάς τους.

Π.: Κοίτα στην πραγματική ζωή έτσι σε πολύ επίσημους οργανισμούς και κοινότητες και ομάδες και τέτοια δεν συμμετέχω. Από την άλλη, όλοι μου οι φίλοι τώρα, ή σχεδόν όλοι μου οι φίλοι με της οποίους κάνω παρέα, είναι επίσης κουήρ κάποιας μορφής. Δεν ήταν αυτό το κριτήριό μου, αλλά έτυχε να είναι οι περισσότεροι κουήρ, το οποίο να το πω ότι είναι ένας δείκτης της όλης κοινότητας, ας πούμε. Οπότε εγώ έχω αποδοχή από άτομα της κουήρ κοινότητας στην καθημερινή μου ζωή, θεωρώ ότι και άλλα κουήρ άτομα της κοινότητας δείχνουν αποδοχή προς τις *trans* ταυτότητες και πόσο μάλλον τις *non binary*.

Όπως ανέφεραν τα συμμετέχοντα, στην πλειοψηφία τους δεν εκφράζουν ανοιχτά και σε κάθε πλαίσιο τη μη δυαδική ταυτότητά τους. Τα περισσότερα ανέφεραν ότι θεωρούν πως η ταυτότητα φύλου τους είναι προσωπική υπόθεση και δεν αφορά άτομα τα οποία δεν βρίσκονται στον στενό τους κύκλο, γι' αυτό και δεν την αποκαλύπτουν σε κάθε περίπτωση. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, εξέφρασαν ότι θα ήθελαν η ελληνική κοινωνία να γνωρίζει την έννοια του μη δυαδικού φύλου σε μεγαλύτερο βαθμό, καθώς το να εξηγούν την ταυτότητά τους και να «εκπαιδεύουν» τους άλλους γύρω από αυτήν είναι μια κουραστική αλλά και επίπονη, πολλές φορές, διαδικασία που, ορισμένες φορές, μοιάζει με μια προσπάθεια να «πείσουν» τους συνομιλητές τους για την εγκυρότητά της. Με βάση αυτές τις δηλώσεις, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι, αν το κοινωνικό περιβάλλον ήταν πιο εξοικειωμένο με τον όρο του μη δυαδικού φύλου και την έννοιά του, θα ήταν πιο εύκολο για τα άτομα που το υιοθετούν να εκφράσουν αυτή την ταυτότητα ανοιχτά και όχι μόνο στα στενότερα κοινωνικά τους περιβάλλοντα και δεν θα χρειαζόταν, ταυτόχρονα, να «κάνουν» το δυαδικό φύλο προκειμένου να αποφύγουν τη διαδικασία της αποκάλυψης. Το πρόβλημα της αποκάλυψης της μη δυαδικής ταυτότητας σε συνδυασμό με την ανάγκη «εκπαίδευσης» των άλλων πάνω σε αυτήν από τα ίδια τα άτομα, μια διπλή, ουσιαστικά, πρόκληση για τα μη δυαδικά άτομα, παρατήρησε και υπογράμμισε η Darwin (2017). Η διαδικασία της αποκάλυψης («coming out»), είναι από μόνη της μια έντονη εμπειρία. Ο συνδυασμός της με την προσπάθεια εξήγησης και υποστήριξης της εγκυρότητας της μη δυαδικότητας κάνει αυτή τη διαδικασία ακόμη πιο περίπλοκη και δύσκολη για τα άτομα με μη δυαδικές ταυτότητες φύλου και, πολύ συχνά, για τον λόγο αυτό αποφεύγεται.

Ολοκληρώνοντας, κατά το τέλος των συνεντεύξεων τα συμμετέχοντα ερωτήθηκαν για το είδος των κοινωνικών αλλαγών που επιθυμούν και προσδοκούν για το μέλλον, όσον αφορά στην κοινωνική ορατότητα, αποδοχή και συμπερίληψη της μη δυαδικής ταυτότητας στο ελληνικό συγκείμενο. Τα συμμετέχοντα αναφέρθηκαν στην ανάγκη πληροφόρησης και εκπαίδευσης της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με την έννοια του μη δυαδικού φύλου και την ύπαρξη πολλαπλών έμφυλων ταυτοτήτων, αλλά, και μιας συνολικής φεμινιστικής διαπαιδαγώγησης στην προσέγγιση του φύλου, με στόχο τη ριζική μεταβολή των cis-ετεροκανονικών δομών

της και την ενδυνάμωση των ευάλωτων και περιθωριοποιημένων ταυτοτήτων. Επιπλέον, μίλησαν για την ανάγκη αναγνώρισης του μη δυαδικού φύλου στο νομικό πλαίσιο, προκειμένου να διευκολυνθούν βασικές πρακτικές όψεις της ζωής των μη δυαδικών ατόμων, όπως είναι η ιατρική περίθαλψη όσον αφορά στην φυλομετάβαση, η ψυχική υποστήριξη, η συμπλήρωση εγγράφων, η επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες, αλλά και η εργασία. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τον Π. και το Σταμ:

Π: Μελλοντικά σίγουρα θα ήθελα να υπάρχει μια λίγο μεγαλύτερη γνώση του ευρύ κοινού. Δηλαδή, να γνωρίζει ότι υπάρχει η έννοια γενικότερα του *trans* ανθρώπου και ότι αυτό δεν είναι κακό, δεν σημαίνει τίποτα βασικά πέρα από το ότι είναι *trans* άτομο, και φυσικά αυτό περιλαμβάνει και την *non binary* ταυτότητα. Θα ήταν καλό να αναγνωριστεί από το κράτος, με την έννοια, για παράδειγμα, να γράφει στην ταυτότητα μη διεμφυλικό άτομο και όχι άντρας ή γυναίκα. Ίσως να ήθελα να ήταν πιο εύκολη η ιατρική περίθαλψη στο κομμάτι της φυλομετάβασης με ότι περιλαμβάνει αυτό, και ψυχική υποστήριξη και ορμονοθεραπεία και χειρουργικές επεμβάσεις. Τώρα δεν ξέρω κατά πόσο γίνεται αυτό ή πόσο κοντά είναι στο μέλλον. Αλλά καλό θα ήτανε διότι, από όσο ξέρω, μέχρι τώρα οι χειρουργικές επεμβάσεις δεν υποστηρίζονται από ασφάλεια και από δημόσια νοσοκομεία γιατί δεν θεωρούνται παθολογικής φύσεως χειρουργεία, θεωρούνται κοσμητικά.

Σταμ: Η κοινωνία για να κατανοήσει πρέπει να μεταβεί σε ένα επόμενο στάδιο που δεν θα έχει τόση σημασία το δίπολο αυτό που αναφέρουμε, δηλαδή για μένα είναι τόσο ριζωμένο αυτό. Και γι' αυτό μου ήρθε η έννοια της σκλαβιάς και της αποικιοκρατίας, γιατί αυτά μας έχουν συγκροτήσει. Δεν το κατανοούμε αλλά είμαστε κομμάτι αυτών των ιστοριών, οπότε δεν είναι τόσο εύκολο όσο μπορούμε να φανταστούμε σε δέκα χρόνια μία *non binary* ανεκτικότητα και όλα ok. Για μένα είναι κάτι πολύ πιο ριζωμένο. (...) Για μένα ο φεμινισμός δίνει εργαλεία, η φεμινιστική σκέψη και πράξη δίνει εργαλεία για να καταργήσουμε αυτές τις κατηγορίες, εν τέλει, και να οδηγηθούμε σε άφυλες πρακτικές. Δηλαδή, σε άφυλες πρακτικές που θεωρώ ότι αυτές θα βοηθήσουνε στην ενδυνάμωση όλου του πληθυσμού και σε μία φεμινιστική διαπαιδαγώγηση με έναν τρόπο. Δηλαδή, πώς να το πω... ενδυνάμωση μη δυικών ατόμων, ενδυνάμωση γυναικών ευάλωτων, φεμινιστική εκπαίδευση των

αντρών. Δηλαδή, για μένα ο φεμινισμός έχει κάτι το οικουμενικό κι αυτό πάει και στις μη δυικές ταυτότητες που είναι για μένα, κατ' εξοχήν, φεμινιστικές εκφράσεις στο σύγχρονο κόσμο. Είναι μια ριζοσπαστική εκδοχή του ποια είμαστε το 2023. Αλλά αυτό πιστεύω ότι θέλει πάρα πολλά χρόνια. Θεωρώ ότι αυτές οι διαδικασίες είναι πάρα πολύ χρονοβόρες κι έρχονται μέσα από τα μπρος και πίσω της ιστορίας, δεν είναι ότι μια πολιτική θα το αλλάξει.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η ανάδειξη και ερμηνεία των βιωματικών εμπειριών νεαρών μη δυαδικών ατόμων που διαβιούν σε μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, με στόχο τη σκιαγράφηση βασικών όψεων της μη δυαδικής εμπειρίας στο σύγχρονο ελληνικό αστικό συγκείμενο. Συνομιλώντας με 6 μη δυαδικά άτομα, αντικείμενό της μελέτης αποτέλεσε η κατανόηση και ερμηνεία των τρόπων με τους οποίους συγκροτούν, νοηματοδοτούν και βιώνουν την ταυτότητα φύλου τους, σε συνάρτηση με το κοινωνικό τους περιβάλλον, μέσω της ανάλυσης του λόγου τους και σε συνδιάλεξη με τη μεταδομιστική και κουήρ θεωρία.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης μας, η εμπειρία της μη δυαδικής ταυτότητας φύλου αποτελεί μια μοναδική, προσωπική αλλά, ταυτόχρονα, διυποκειμενική διαδικασία η οποία διαμορφώνεται μέσα στον χρόνο, αλληλοεπιδρώντας με ποικίλες πτυχές του εαυτού και των κοινωνικών βιωμάτων και εμπειριών. Η συγκρότηση της μη δυαδικής ταυτότητας πραγματοποιείται μέσω μιας διαρκούς διαπραγμάτευσης του εσωτερικού κόσμου των συμμετεχόντων -των επιθυμιών, αναγκών, νοημάτων και συναισθημάτων τους- με τον εξωτερικό κόσμο της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας -των κανόνων, προτύπων, θεσμών και δομών της.

Οι συνομιλίες μας με τα συμμετέχοντα ανέδειξαν πώς η μη δυαδική εμπειρία του φύλου σχηματίζεται μέσα από διαδικασίες που εμπλέκουν σωματικά, ψυχολογικά, κοινωνικά, σεξουαλικά και πολιτικά βιώματα. Η σχέση με το σώμα, τα κοινωνικά πρότυπα και τους κανόνες που εγγράφονται στο αποδιδόμενο φύλο, καθοδηγούν από νεαρή ηλικία τη συγκρότηση του μη δυαδικού φύλου, ως μια ταυτότητα που δεν περιορίζει και επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση και εξερεύνηση του εαυτού. Η πρώιμη μη ταύτιση με το εκχωρημένο τους φύλο και τις προσδοκίες που το περιβάλλουν ως προς τη συμπεριφορά, την εμφάνιση, και τους ρόλους που συνυφαίνονται με αυτό, η ενσώματη εμπειρία που, συχνά, περιλαμβάνει αρνητικά συναισθήματα και δυσφορία προς τα πιο εμφυλοποιημένα χαρακτηριστικά των σωμάτων τους, η ομοφυλική ή αμφιφυλική ερωτική επιθυμία και η πολιτική ριζοσπαστικοποίηση, αποτελούν πτυχές που διαμορφώνουν την αποστασιοποίηση τους από το έμφυλο δίπολο και την αποδόμησή του.

Το μη δυαδικό φύλο, το οποίο εκφράζεται μέσω πολλαπλών ταυτοτήτων ανάλογα με τις ιδιαίτερες εμπειρίες των ατόμων που τις υιοθετούν, εμπλέκει εναλλακτικές από τις παγιωμένες διηγήσεις και νοηματοδοτήσεις του φύλου. Το φύλο γίνεται αντιληπτό ως ένα φάσμα που ξεπερνάει το έμφυλο δίπολο θηλυκού-αρσενικού, καθώς και ως μια ιδιότητα που μπορεί να εξελίσσεται και να μεταβάλλεται μέσα στον χρόνο, χωρίς να ορίζεται, απαραίτητα, από τα βιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Το μη δυαδικό φύλο για τα συμμετέχοντα σχετίζεται με το να είναι αυθεντικά προς τα εαυτά τους και να αντιστέκονται στους έμφυλους κανόνες που τα περιορίζουν. Μέσω της χρήσης ποικίλων και διαφορετικών συμβόλων, όπως η χρήση ουδέτερης και αποεμφυλοποιημένης γλώσσας στον αυτοπροσδιορισμό τους, η ιατρική μεταβολή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του σώματος και οι γενικότερες επιλογές τους όσον αφορά την εμφάνισή τους αλλά και του τρόπου έκφρασής τους μέσω της συμπεριφορά τους, «κάνουν το μη δυαδικό» ενώ, ταυτόχρονα, «ανακατασκευάζουν» το φύλο μεταβάλλοντας τις παγιωμένες αντιλήψεις γύρω από αυτό.

Το ελληνικό αστικό πλαίσιο επιτρέπει στα συμμετέχοντα να έρχονται σε επαφή και να σχηματίζουν φιλικές, συντροφικές ή/και ερωτικές σχέσεις με άτομα που κατανοούν και αποδέχονται τη μη δυαδική τους ταυτότητα, άτομα τα οποία ανήκουν εξίσου στον κουήρ χώρο ή και όχι. Η ύπαρξη ΛΟΑΤΚΙ κοινοτήτων και χώρων μέσα σε αυτό τους επιτρέπει να συγχρωτίζονται με άτομα με κοινές εμπειρίες, αν και αποκαλύφθηκε ότι η μη δυαδική ταυτότητα, ακόμη και στα συγκεκριμένα πλαίσια συχνά παραγνωρίζεται. Οι ουσιοκρατικές και trans-κανονιστικές αντιλήψεις στο ελληνικό ΛΟΑΤΚΙ συγκείμενο δημιουργούν περαιτέρω εμπόδια και φορτία στη μη δυαδική ύπαρξη του φύλου. Επιπλέον, το οικογενειακό περιβάλλον σε ορισμένες περιπτώσεις προσφέρει την απαραίτητη κατανόηση και υποστήριξη, ωστόσο, σε άλλες δείχνει αποτρεπτικό ή και εχθρικό.

Στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο η ταυτότητά τους φαίνεται, συχνά, να μη γίνεται αντιληπτή. Μάλιστα, σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, όπως το εργασιακό, τα ίδια επιλέγουν να μην την αποκαλύπτουν και να «κάνουν το φύλο» ως δυαδικό, θεωρώντας ότι δύσκολα αυτή θα γίνει κατανοητή και αποφεύγοντας, με τον τρόπο αυτό, την ανάγκη να «εκπαιδεύσουν» τους άλλους σε σχέση με την ύπαρξη του μη δυαδικού φύλου καθώς και πιθανές αρνητικές αντιδράσεις που θα μπορούσαν να

τους στοιχίσουν τόσο συναισθηματικά όσο και υλικά. Επομένως, τα συμμετέχοντα φαίνεται να εναλλάσσουν μεταξύ πρακτικών αντίστασης και συμμόρφωσης στο έμφυλο δίπολο, προκειμένου να μπορούν να υπάρξουν ως μη δυαδικά στο ελληνικό αστικό πλαίσιο, γεγονός που έρχεται σε αντιστοιχία με αποτελέσματα ερευνών της διεθνούς βιβλιογραφίας που αναλύθηκαν (Darwin, Yeadon-Lee, Barbee & Shrock κ.α.)

Ολοκληρώνοντας, η παρούσα έρευνα φέρει ορισμένους περιορισμούς που χρειάζεται να σημειωθούν. Ο αριθμός των συμμετεχόντων, αρχικά, είναι αρκετά περιορισμένος και, επομένως, δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων ως καθολικών για τη μη δυαδική εμπειρία, παρά μας εντάσσει στον κόσμο των συγκεκριμένων ανθρώπων που μοιράστηκαν μαζί μας τις εμπειρίες τους. Άλλωστε, στόχος μια ποιοτικής μελέτης δεν αποτελεί η γενίκευση και η ανάδειξη «νόμων», αλλά η ανάδειξη και η ερμηνεία των βιωμάτων των ατόμων. Ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα δεν ήταν σε κάθε περίπτωση ομοιόμορφα για το κάθε συμμετέχον. Θεωρείται, ωστόσο, ότι οι ανομοιομορφίες που αναδείχθηκαν μας βοηθούν να αντιληφθούμε την ποικιλομορφία και μοναδικότητα που διαπνέει την εμπειρία της μη δυαδικής ταυτότητας.

Πέραν του περιορισμένου αριθμού των συμμετεχόντων, σημειώνεται, ως ένας επιπλέον περιορισμός, η μικρή διαφοροποίηση των συμμετεχόντων σε σχέση με τις ηλικίες τους, το φύλο που τους δόθηκε στη γέννηση και τις ταξικές τους καταβολές. Τα συμμετέχοντα ήταν νεαρής ηλικίας (22-30 ετών), στην πλειοψηφία τους AFAB και, κατά βάση, από μεσοαστικά περιβάλλοντα. Το γεγονός αυτό, ίσως, αποκρύπτει περαιτέρω διαφοροποιήσεις της μη δυαδικής εμπειρίας μεταξύ ατόμων μικρότερης και μεγαλύτερης ηλικίας, ατόμων με διαφορετικά εκχωρημένα φύλα και προερχόμενα από διαφορετικά ταξικά πλαίσια. Συνεπώς, για μια μελλοντική έρευνα σχετικά με τις βιωματικές εμπειρίες μη δυαδικών ατόμων στην Ελλάδα, προτείνεται συμπερίληψη των παραπάνω παραμέτρων στο αντικείμενο της μελέτης.

Κλείνοντας, ευελπιστούμε η παρούσα μελέτη να φανεί χρήσιμη στην περαιτέρω ορατότητα της μη δυαδικής ταυτότητας και της εμπειρίας της, στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, και να συμβάλλει στον σκοπό της βαθύτερης κατανόησής της, της συμπερίληψης και της αποδοχής της.

Βιβλιογραφικές πηγές

Ελληνόγλωσσες

- Ritzer, G. (2012). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, Εκδ. Κριτική
- Αποστολέλλη, Α. & Χαλκιά, Α. (Επιμ.) (2012). *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (Επιμ.) (2006). *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και Πολιτικές της Ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Λυδάκη, Ά. (2016). *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα: επιτόπια έρευνα, κατανόηση, ερμηνεία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Τσιώλης, Γ. (2015). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: Διλήματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση: συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και στην ερευνητική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Χαλκιά, Α. (2020). Το κέντρο (της Αθήνας), το περιθώριο και η βία των θεατών. Στο Α. Αθανασίου, Γ. Γκουγκούσης, & Δ. Παπανικολάου (Επιμ.), *Κουήρ Πολιτική/Δημόσια Μνήμη: 30 Κείμενα για τον Ζακ*, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ., σ. 151-160.
- Χαλκιά, Α. (2011). *Έμφυλες Βιαιότητες: Εξουσία, λόγος, υποκειμενικότητες*.
- Χαλκιά, Α. (2021). *Έθνος και φύλο σε κρίση: Αρρενωπότητες στο προσκήνιο*. Αθήνα: Futura

Ξενόγλωσσες

- American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.
- Barbee, H. & Shrock, D. (2019). Un/gendering Social Selves: How Non-Binary People Navigate and Experience a Binarily Gendered World. *Sociological Forum*.
- Bauer, G.R., Hammond, R., Travers, R., Kaay, M., Hohenadel, K.M., Boyce M. (2009). "I don't think this is theoretical; this is our lives": how erasure impacts health care for transgender people. *J Assoc Nurses AIDS Care*. 20(5):348-61.

- Bradford, N.J., Syed, M. (2019). Transnormativity and Transgender Identity Development: A Master Narrative Approach, *Sex Roles*. 81(1)
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Castro-Peraza, M. E., García-Acosta, J. M., Delgado, N., Perdomo-Hernández, A. M., Sosa-Alvarez, M. I., Llabrés-Solé, R., & Lorenzo-Rocha, N. D. (2019). Gender Identity: The Human Right of Depathologization. *International journal of environmental research and public health*, 16(6).
- Catalpa, J. M., & McGuire, J. K. (2018). Family boundary ambiguity among transgender youth. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*. 67(1), 88–103.
- Connell, C., (2010). Doing, Undoing, or Redoing Gender; Learning from the Workplace Experiences of Transpeople, *Gender & Society*. 24: 31-55
- Cooley, C.H. (1902). *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's.
- Cordoba, S. (2023). *Non-Binary Gender Identities: The Language of Becoming*. New York: Routledge.
- D' Augelli, A. R. (1994). Identity development and sexual orientation: Toward a model of lesbian, gay, and bisexual development. In E. J. Trickett, R. J. Watts, & D. Birman (Eds.), *Human diversity: Perspectives on people in context*, pp. 312-333. San Francisco: Jossey-Bass.
- Darwin, H. (2017). Doing Gender Beyond the Binary: A virtual Ethnography. *Symbolic Interaction*.
- Darwin, H. (2020). Challenging the Cisgender/ Transgender Binary: Non-Binary People and the Transgender Label. *Gender Sociology*. 34: 357-380.
- Deutsch, F. M. (2007). Undoing Gender. *Gender & Society*, 21(1), 106-127.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Johnson, A. H. (2016). Transnormativity: A new concept and its validation through documentary film about transgender men. *Sociological Inquiry*. 86(4): 465–491.

- McCarthy, K., Ballog, M., Carranza, M. M., & Lee, K. (2020). Doing nonbinary gender: The occupational experience of nonbinary persons in the environment. *Journal of Occupational Science*. 29(1): 36–51
- McCarthy, M.K. & Burt, A.H. (2024). Understanding Perceptions of Gender Non-Binary People: Consensual and Unique Stereotypes and Prejudice. *Sex Roles*. 90: 392-416.
- Mead, G. H. (2015). *Mind, self, and society: The Definitive Edition*. University of Chicago Press.
- Sharpe, S.L., Anderson, A.P., Cooper, I., James, T.Y., Kralick, A.E., Lindahl, H., Lipshutz, S.E., McLaughlin, J.F., Subramaniam, B., Weigel, A.R., Lewis, A.K. (2023). Sex and Biology: Broader Impacts Beyond the Binary. *Integr Comp Biol*. 63(4):960-967.
- Sutherland, D.K. (2021). “Trans Enough”: Examining the Boundaries of Transgender Identity Membership. *Social Problems*. 00: 1-16.
- Tate, C., Youssef, C., Bettergarcia, J. (2014). Integrating the Study of Transgender Spectrum and Cisgender Experiences of Self-Categorization from a Personality Perspective, *Review of General Psychology*, 18(4):302-312.
- Vijlbrief, A., Saharso, S. & Ghorashi, R. (2020). Transcending the Gender Binary: Gender non-binary youth in Amsterdam. *Journal of LGBT youth*. 17: 89-106.
- Ward, L. & Lucas, S. (2023). “You are trying to put yourself in boxes, which doesn’t work”: Exploring Non-Binary Youth’s Gender Identity Development Using Feminist Relational Discourse Analysis. *Journal of Gender Studies*.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society*. 1(2): 125-151.
- Yeadon-Lee, T. (2016). What’s the Story? Online Narratives of Non-binary Gender Identities. *The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies*. 11 (2):19-34.

Διαδικτυακές πηγές

Avmag.gr. (2025, 21 Ιανουαρίου), *Τα εκτελεστικά διατάγματα που υπέγραψε ο Τραμπ κατά των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και των μεταναστών.* <https://avmag.gr/ta-ektelestika-diatagmata-pou-ypegraphe-o-trab-kata-ton-loatki-atomon-kai-ton-metanaston/>

Capital.gr. (2025, 21 Ιανουαρίου), *Ο Τραμπ ακύρωσε διατάγματα που προωθούσαν τα δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και των μειονοτήτων.* <https://www.capital.gr/diethni/3897089/o-tramp-akurose-diatagmata-pou-proothousan-ta-dikaiomata-tis-loatki-koinotitas-kai-ton-meionotiton/>

Equaldex.com. (2025), *Legal recognition of non-binary gender.* <https://www.equaldex.com/issue/non-binary-gender-recognition>

Tanea.gr. (2025, 22 Ιανουαρίου), *Μητσοτάκης: «Πιστεύω ότι υπάρχουν δύο φύλα».* <https://www.tanea.gr/2025/01/22/politics/government/mitsotakis-pisteyo-oti-yparxoun-dyo-fyla/>

Κραβάρη Β. (2025), *«Τα φύλα είναι δύο και αυτό δεν αλλάζει»: Το -σχεδόν- γηπεδικό παραλήρημα ενός ψυχιάτρου στο Δελφινάριο.* <https://mikropragmata.lifo.gr/wtf/ta-fyla-einai-dyo-kai-afto-den-allazei-to-gipediko-ntelirio-enos-psychiatrou-sto-delfinario/>

Παράρτημα Ι

Οδηγός Συνεντεύξεων

1. Όνομα, ηλικία, τόπος διαμονής, επάγγελμα, σπουδές
2. Οικογένεια
3. Ποιο φύλο σου δόθηκε κατά τη γέννησή σου;
4. Πώς ορίζεις την ταυτότητα φύλου σου; Τι σημαίνει για σένα να είσαι «...» ;
5. Πώς η αντίληψή σου για τη ταυτότητα φύλου σου εξελίχθηκε μέσα στο χρόνο; Τι επηρέασε στη διαμόρφωσή της;
6. Έχεις νιώσει να αμφιβάλεις για την ταυτότητά σου; Αν ναι, γιατί και πώς το αντιμετωπίζεις;
7. Έχεις αισθανθεί «δυσφορία φύλου»; Αν ναι, εξήγησέ μου αυτό το αίσθημα και με ποιον τρόπο το αντιμετωπίζεις.
8. Με ποιους τρόπους, αν και εφόσον χρειάζεται, ενδυναμώνεις την αίσθηση της ταυτότητας φύλου μέσα σου;
9. Εκφράζεις ανοιχτά την ταυτότητά σου; Με ποιους τρόπους εκφράζεις την ταυτότητα φύλου σου;
10. Έχεις επισκεφθεί κάποιον ψυχολόγο/ψυχίατρο για το συγκεκριμένο ζήτημα; Αν ναι, ποια είναι η εμπειρία σου;
11. Ακολουθείς κάποια διαδικασία φυλομετάβασης; Τι είδους; Αν όχι, σκέφτεσαι να το κάνεις στο μέλλον; Γιατί;
12. Υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τρόπος να είσαι «....» ; Θεωρείς ότι υπάρχουν κανόνες, πρότυπα (τυπικής συμπεριφοράς, εμφάνισης κλπ.) ή ότι τείνουν να υπάρξουν;
13. Νιώθεις ότι υπάρχει χώρος στην ελληνική κοινωνία για άτομα με μη δυαδική ταυτότητα φύλου;
14. Πώς η κοινωνία αντιμετωπίζει τα μη δυαδικά άτομα; Πώς θεωρείς ότι αντιλαμβάνονται αυτή την ταυτότητα;
15. Πώς αισθάνεσαι σε περίπτωση μη αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου σου; Δηλαδή, έχει σημασία να σε βλέπουν οι άλλοι ως [...] και, αν ναι, γιατί;
16. Έχεις αντιμετωπίσει δυσκολίες ή διακρίσεις εξαιτίας της ταυτότητας φύλου σου; Τι είδους και πώς τις αντιμετωπίζεις;

17. Στις σχέσεις σου (φιλικές, ερωτικές, οικογενειακές, κοινωνικές) τι αντιμετώπιση αναμένεις από τους άλλους σε σχέση με την ταυτότητα φύλου σου;
18. ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα
19. Τι είδους αλλαγές θα ήθελες μελλοντικά να δεις γύρω από την κοινωνική κατανόηση και αντιμετώπιση των έμφυλων ταυτοτήτων που δεν εντάσσονται στο δίπολο;
20. Θα χαρακτήριζες την ταυτότητα φύλου σου ριζοσπαστική ή δεν σ' αρέσει αυτός όρος;
21. Θα ήθελες να προσθέσεις κάτι;

Παράρτημα II

Έντυπο Πληροφορημένης Συγκατάθεσης για Συνεντευξιαζόμενα/ες/ους

Θέμα έρευνας: «Έμφυλες ταυτότητες και βιωματικές εμπειρίες νεαρών non-binary ατόμων στο ελληνικό αστικό περιβάλλον: Μια ποιοτική μελέτη»

Αντικείμενο της έρευνας αποτελεί η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους νεαρά non-binary άτομα που διαβιούν στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν την έμφυλη ταυτότητά τους, βιώνουν τη ζωή, τα εαυτά τους και το περιβάλλον τους, στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας

Εγώ, ο/η/το, συμφωνώ να λάβω μέρος στην παρούσα διπλωματική έρευνα που διεξάγεται από την **Παναγιώτα Παπαδάκη**, με την επίβλεψη της Καθηγήτριας κα. Α. Χαλκιά, στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Κοινωνιολογία» του τμήματος Κοινωνιολογίας, του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και περιλαμβάνει μία ή και παραπάνω συναντήσεις για την διεξαγωγή συζήτησης ή/και ημι-δομημένης συνέντευξης, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα του Ιανουαρίου του 2023.

Παρακαλώ διαβάστε προσεκτικά τα παρακάτω σημεία.

22. Έχω ενημερωθεί για τους σκοπούς και τη διαδικασία της παρούσας έρευνας.
23. Είχα την ευκαιρία να κάνω ερωτήσεις πριν πάρω την απόφαση να συμμετέχω.
24. Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εντελώς εθελοντική και έχω το δικαίωμα να την διακόψω ανά πάσα στιγμή, εάν το επιθυμήσω.
25. Καταλαβαίνω ότι τα δεδομένα που θα συλλεχθούν κατά τη συνέντευξη θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς και μορφωτικούς σκοπούς.
26. Καταλαβαίνω ότι η συνέντευξη ή/και συζήτηση θα ηχογραφηθεί, ούτως ώστε τα δεδομένα να τύχουν προσεκτικής ανάλυσης μετά το τέλος της συνέντευξης.

27. Καταλαβαίνω ότι εάν το επιθυμώ η ανωνυμία μου στην έρευνα θα διασφαλιστεί. Δίνω την άδειά μου να χρησιμοποιηθεί το υλικό των συζητήσεών μας α) με το όνομά μου _____ ή β) με ψευδώνυμο _____.
28. Καταλαβαίνω ότι το υλικό που θα συλλεχτεί θα χρησιμοποιηθεί μόνο για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και σε δημοσιεύσεις της επιβλέπουσας ή/και της ερευνήτριας με ερευνητικό ή μορφωτικό σκοπό αποκλειστικά.
29. Καταλαβαίνω ότι η ηχογραφημένη συνέντευξη και η απομαγνητοφώνηση θα βρίσκονται σε ασφαλές μέρος, στο οποίο κανένα άτομο δεν έχει πρόσβαση πέραν της παρούσας ερευνήτριας και της επιβλέπουσας της έρευνας.

Δηλώνω ότι συμφωνώ να συμμετάσχω στην έρευνα.

Υπογραφή συμμετεχούσης/-οντος:

Υπογραφή ερευνήτη:

Ημερομηνία:

Ονοματεπώνυμο Ερευνήτριας: Παναγιώτα Παπαδάκη, e-mail: pparadake@gmail.com

Ονοματεπώνυμο Επιβλέπουσας: Αλεξάνδρα Χαλκιά, Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, τηλ. 210-920-1878

(Δίνεται αντίγραφο στα συμμετέχοντα)

Πίνακας Ι

Πληροφορίες συμμετεχόντων

	Ηλικία	Ταυτότητα φύλου	Αντωνυμίες	Φύλο που δόθηκε στη γέννηση
Μάριος	24	Non-Binary	ο/το	AFAB
Π.	22	Non-Binary (guy)	ο	AFAB
Σοφ	23	Άφυλο	το	AFAB
Min	26	Άφυλο	ο/ το	AMAB
Σταμ	30	Non-Binary	η/ το	AFAB
Σ.Κ.	28	Non-Binary	το	AFAB

